

e-ISSN: 2822 - 6925

OLGU

sosyoloji dergisi | journal of sociology

cilt:4 | sayı:1

Yayın Tarihi: 30/06/2025

Published Date: 06/30/2025

Yayın Sezonu: Haziran 2025

Published Date Season: June 2025

Kuruluş: 2022

Founded: 2022

Bir Samsun Üniversitesi yayınıdır.

A Samsun University publication.

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) elektronik olarak yayımlanır.

Published twice a year (June and December) as a e-journal.

Yayın dili: Türkçe ve İngilizce

Official Language: Turkish and English

E-posta: olgusosyoloji@samsun.edu.tr

e-Mail: olgusosyoloji@samsun.edu.tr

Site: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olgusos>

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olgusos>

Telefon: +90 (362) 313 0055 / 1546

Telephone: +90 (362) 313 0055 / 1546

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumu görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

OLGU Sosyoloji Dergisi, sosyolojik araştırmaları merkeze alan ve hem Türk sosyolojisine hem de dünya sosyolojisine akademik katkı sunmayı amaçlayan yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

The OLGU is an international peer-reviewed journal that focuses on sociological research and is published twice a year (June and December) aiming to make academic contributions to the field of sociology in both Turkey and the world.

OLGU Sosyoloji Dergisi; yazarlar, hakemler, editör kurulu üyeleri, yayın kurulu üyeleri ve danışma/bilim kurulu üyeleri arasında herhangi bir ayrımcılık yapmadan coğrafi, ideolojik ve kültürel farklılığa imkân tanıyan bir dergidir.

The OLGU is a journal that allows geographical, ideological and cultural differences without any discrimination against authors, referees, editorial board members and advisory/scientific board members.

OLGU Sosyoloji Dergisi'nde sosyolojiyi merkeze alan teorik ve uygulamalı (nitel, nicel ve karma) araştırmalar yer almaktadır. Bunun yanı sıra OLGU Sosyoloji Dergisi, sosyoloji yazınında yer alan kitapların kritikleri ve makalelerin çevirilerine de yer vermektedir.

The OLGU contains theoretical and applied (qualitative, quantitative and mixed) researches centered on sociology. In addition, OLGU also includes book reviews in sociology as well as translations of articles published in other languages originally.

OLGU Sosyoloji Dergisi, gönderilen aday makalelerin değerlendirmesi, dizgisi ve yayımlanması için hiçbir şekilde ücret talep etmemektedir. Yayımlanan makaleler için yazarlara bir telif ödenmemektedir. Yayımlanan makalelerin telif hakkı OLGU Sosyoloji Dergisi'ne aittir.

The OLGU Journal of Sociology does not charge any fees for the evaluation, string and publication of the submitted candidate articles. No royalties are paid to the authors for the published articles. The copyright of the published articles belongs to OLGU sociology journal.

OLGU Sosyoloji Dergisi açık veri ve açık bilim politikasını benimseyen ücretsiz elektronik bir dergidir.

The OLGU Journal of Sociology is a free electronic journal that adopts an open access policy.

OLGU Sosyoloji Dergisi'ne gönderilen aday makaleler, çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak salt çoğunluk esas alınmak suretiyle en az iki hakemin görüşleri doğrultusunda ve alan editörleri tarafından ayrıntılı raporlar ve değerlendirme formlarıyla ortalama 120 gün içerisinde kabul veya reddedilmektedir. Editör ve alan editörleri ön kontrol aşamasında şablona, kurallara veya kapsama uymayan makaleleri reddetme yetkisine sahiptir. Kabul edilmiş makalelerin yayımlanması veya hangi sayıda yer alacağı tümüyle editör ve yayın kurulunun yetkisindedir.

Articles submitted to the OLGU Journal of Sociology are evaluated within an average of 120 days in accordance with the opinions of at least two referees and with detailed reports and evaluation forms by the field editors based on the absolute majority by applying a double-sided blind refereeing system. Editors and field editors have the authority to reject articles that do not comply with the template, rules or scope before the article is sent to referees. It is entirely the authority of the editor and the editorial board to publish the accepted articles or to which number they will be included.

Sahibi - Owner

Samsun Üniversitesi adına
On behalf of Samsun University
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Baş Editör – Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Alan Editörleri – Field Editors

Teorik Çalışmalar Editörü – Theoretical Studies Editor

Doç. Dr. Mehmet TAN
Siirt Üniversitesi – Siirt/TÜRKİYE

Nitel Çalışmalar Editörü Qualitative Studies Editor

Prof. Dr. Mahmut KAYA
Harran Üniversitesi – Şanlıurfa/TÜRKİYE

Nicel Çalışmalar Editörü Quantitative Studies Editor

Doç. Dr. Muhammet FIRAT
Fırat Üniversitesi- Elazığ/TÜRKİYE

Karma Yöntemler Editörü Mixed Method Editors

Dr. Öğr. Üyesi Hale Nur UYANIK
Trabzon Üniversitesi – Trabzon/TÜRKİYE

Çeviri Editörü – Translation Editor

Doç. Dr. Adem İNCE
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Kitap Kritik Editörü Book Reviews Editor

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TURĞUT
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Türkçe Dil Editörü Turkish Language Editor

Arş. Gör. Banu DEMİRBAŞ
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörü English Language Editor

Doç. Dr. Adem İNCE
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Dizgi - String

Dr. Öğr. Üyesi Vefa Can KAYA
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Sekreteryas - Secreteriat

Arş. Gör. Dr. Rukiye GEÇER
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Yayın Kurulu – Editorial Board

Prof. Dr. Bianca FREIRE-MEDEIROS | University of Sao Paulo– Sao Paulo/BRASIL
Prof. Dr. Faouzi BENDRIDI | University of Souk Ahras – Souk Ahras/ALGERIA
Prof. Dr. Paul BAGGULEY | University of Leeds – Leeds/UK
Prof. Dr. Sıtkı KARADENİZ | Mardin Artuklu Üniversitesi – Mardin/TÜRKİYE
Doç. Dr. Annula LINDERS | University of Cincinnati– Cincinnati/ABD
Doç. Dr. Figen KANBİR | Siirt Üniversitesi – Siirt/TÜRKİYE
Doç. Dr. İlyas SUCU | Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE
Doç. Dr. Müşerref YARDIM | Necmettin Erbakan Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Tuba DUMAN | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar YEŞİLYURT | Samsun Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE

Danışma Kurulu – Advisory Board

Prof. Dr. Adel BEL KAHLA | University of Tunis – Tunis/TUNISIA
Prof. Dr. Ahmet UYSAL | İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Alev ERKİLET | İbn-i Haldun Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Bessiere CELINE | Université Paris Dauphine– Paris/FRANCE
Prof. Dr. Bianca FREIRE-MEDEIROS | University of Sao Paulo– Sao Paulo/BRASIL
Prof. Dr. Biray KOLLUOĞLU | Boğaziçi Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Duygu ALPTEKİN | Manisa Celal Bayar Üniversitesi – Manisa/TÜRKİYE
Prof. Dr. Faouzi BENDRIDI | University of Souk Ahras – Souk Ahras/ALGERIA
Prof. Dr. Meltem KARADAĞ | Gaziantep Üniversitesi – Gaziantep/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN | Sakarya Üniversitesi – Sakarya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Niaz MUHAMMED | University of Peshawar – Peshawar/PAKİSTAN
Prof. Dr. Nuray KARACA | Atatürk Üniversitesi – Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Paul BAGGULEY | University of Leeds – Leeds/UK
Prof. Dr. Ramazan YELKEN | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – Ankara-TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep YILDIZ | Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi – Balıkesir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Reşat AÇIKGÖZ | Selçuk Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Serkan GÜZEL | Pamukkale Üniversitesi – Denizli/TÜRKİYE
Prof. Dr. Susran E. EROĞLU | Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi – Osmaniye/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL | Anadolu Üniversitesi – Eskişehir/TÜRKİYE
Doç. Dr. Annula LINDERS | University of Cincinnati– Cincinnati/ABD
Doç. Dr. Aykut SİĞİN | Aksaray Üniversitesi – Aksaray/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ayşegül DEMİR | Sinop Üniversitesi – Sinop/TÜRKİYE
Doç. Dr. Celal İNCE | Bitlis Eren Üniversitesi – Bitlis/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ejder ULUTAŞ | Muş Alparslan Üniversitesi – Muş/TÜRKİYE
Doç. Dr. Esra IŞIK | Dumlupınar Üniversitesi – Kütahya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hülya ÇAKIR | Yozgat Bozok Üniversitesi – Yozgat/TÜRKİYE
Doç. Dr. Kerem ÖZBEY | Artvin Çoruh Üniversitesi – Artvin/TÜRKİYE
Doç. Dr. Muhammet Murat ÖZKUL | Emekli Öğretim Üyesi – Bursa/TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür KIRAN | Samsun Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE
Doç. Dr. Özlem ULUÇ KÜÇÜKCAN | Marmara Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Doç. Dr. Suna TEKEL | İnönü Üniversitesi – Malatya/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Emrah BAŞARAN | İzmir Katip Çelebi Üniversitesi – İzmir/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER | KTO Karatay Üniversitesi – Konya/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Leyla AYDEMİR | Karadeniz Teknik Üniversitesi – Trabzon/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Oya ERYİĞİT GÜNLER | K. Mehmetbey Üniversitesi – Karaman/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Rukiye SATILMIŞ | Muş Alparslan Üniversitesi – Muş/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM | Fırat Üniversitesi – Elazığ/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KURNAZ | Karabük Üniversitesi – Karabük/TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

1	Gökhan Alper Ataşer	Limits of Generational Change on Democratization: The Case of Azerbaijan <i>Kuşak Değişiminin Demokratikleşmedeki Sınırları: Azerbaycan Örneği</i>	1
2	Suat Alan	Korkut Tuna'nın Şehir Çalışmaları <i>Korkut Tuna's Urban Studies</i>	12
3	Aleyna Demir	Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Bağlamında Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yabancı Düşmanlığının İncelenmesi: Karabük İli Örneği <i>Investigation of Xenophobia Towards Foreign Students in the Context of Internationalization in Higher Education: The Case of Karabük Province</i>	23
4	Gamze Aksan	Değerler ve Kent: Gençlik Verilerinde 99'dan 2024'e Benzerlik ve Farklıklar Üzerine Bir Değerlendirme <i>Values and Urban: An Evaluation of Similarities and Differences in Youth Data from 99 to 2024</i>	40

Derleme Makalesi / Review Article

1	Zeynep Dilekli Karatay	Post-Yapısalcılarda İktidar <i>Power in Post-Structuralists</i>	47
2	Zeynep Keskin	Duygular Sosyolojisi Bağlamında Bireylerin Dini Duygu Durumlarını Etkileyen Faktörler <i>Factors Affecting the Religious Emotional State of Individuals in the Context of Sociology of Emotions</i>	57

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

1	Aziz Şeker	Akışkan Hayat <i>Liquid Life</i>	69

Yazar Bilgileri
Author(s)

Asst. Prof.
Gökhan Alper ATAŞER
Selçuk University, Faculty of
Literature, Department of
Sociology, Konya-Türkiye
gataser@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2181-4591

Öz

Bu makale, otoriter yönetimin 2010'ların ortalarındaki konsolidasyonundan önce kuşak değişiminin demokratikleşmeye olası etkisini ele almaktadır. Kimi araştırmacılar, SOvyet sonrası dönemde otoriter eğilimlerin devam etmesinde Sovyet-dönemi siyasi-toplumsallaşmanın etkilerini belirtmektedir. Buna göre değer ve normlardaki kuşağa bağlı değişim, özellikle yurtdışında eğitim alan genç profesyonellerin ülkenin demokratikleşmesinde etkisi tartışılmaktadır. Derinlemesine mülakat ve katılımcı gözlem yöntemlerinin yanı sıra ilgili alanyazının incelenmesine dayanarak, bu türden bir dönüşümün ihtimallerini ve sınırlılıklarını tartışmaktayım. Rejimin istikrarı ve dahil etme kapasitesi bu türden "demokratik-zihniyete sahip" gençlerin etkisini sınırlayan önemli bir etkidir. Serbest ekonomini, sivi toplum ve medyanın genel güçsüzlüğü de gençliğin motivasyonunu olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Batı kültür ve değerlerine maruz kalan gençlerin, toplumla sağlıklı bağlar kuramaması belirtilmektedir. Son olarak, yabancı ülkelerdeki daha iyi ekonomik fırsatlar ve değerler ortamı, beyin göçüne yol açarak Batı eğitimine ve demokratik toplum anlayışına sahip gençlerin yurtlarını terk etmesine yol açmaktadır.

Abstract

This article is dealing with the possible impact of generational change on democratization before the full consolidation of authoritarian regime in mid-2010s in Azerbaijan. According to some commentators, the authoritarian tendencies in post-Soviet societies, including Azerbaijan was the result of the Soviet-era political socialization. Thus, a generational change in norms and values, especially relevant for young professionals with higher education in foreign countries, was debated as a possible dynamic for democratic society. Based on in-depth interviews and participant observation, as well as a review of literature, I am discussing the possibilities and limits of such generational change. Stability of the authoritarian regime and its capacity for cooptation can be seen as a major source of strength in preventing the so-called "democratic-minded" youth form a social dynamic towards democratic demands. The overall weakness of free economy, civil society and media have a detrimental impact, therefore increasing the disillusionment of the youth. Exposure to Western culture and values are believed to create limits of the educated youth to form ties with the general population. Finally, better material opportunities abroad play an important role in brain-drain, resulting in not with the loss of well-trained professionals but individuals with a democratic understanding of society.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi /Received
15.12.2024

Kabul Tarihi/Accepted
31.12.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Azerbaycan /Azerbaijan
Demokratikleşme / Democratization
Yeni kuşak / New generation
Post-Sovyet / Post-Soviet
Beyin göçü / Brain-drain

Makale beyanı

This study is derived from the author's doctoral thesis titled "Transformation of Political Elite in Azerbaijan".

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Ataşer, G.A. (2025). Limits of Generational Change on Democratization: The Case of Azerbaijan. Olgu Journal of Sociology, 4(1), pp. 1-11.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1601608>

1. Introduction

The collapse of communism and the USSR at the end of 1980s and beginning of 1990s was celebrated by its Western rivals. Their assumption was that the liberal democracy had won, and former communist societies were definitely on the path towards democratization. As the post-Soviet transformations stalled and reversed in the following years, the return or resilience of former political elite was implicitly or explicitly assumed to be the major cause of this process. Absence of a vibrant civil society and popular, widespread of Western democratic values made the old elite continue their power within the new so called national-democratic states. This deduction was based on the idea that the members of the political elite of the former regime possessed certain cognitive and behavioral characteristics, which were incompatible with the operating mechanisms of a democratic system.

The political socialization under Soviet rule is believed to create persistent, closed networks highly capable of reproducing itself and comprised of individuals whose understanding of politics and state-society relations radically different from those in democratic countries. From this assumption, two opposing expectations were derived. First, the persistence of former Soviet political elite is expected to decrease over time, as the cohort of these individuals passed or became old enough to retire from service. The circulation of political elite due to natural process is therefore expected to facilitate members of newer and younger members into the ranks of political elite. The younger cohort, in turn, is assumed to experience political socialization significantly different from their predecessors. Depending on the level of modernization and integration into the global system, especially the technocratic and bureaucratic cadres would be filled with individuals educated not in Moscow and socialized not in the Komsomol. Finally, the younger cohorts representing a different perception of the world and different expectations for the future were expected to initiate from within the political system. Second, and more pessimist expectation on the other hand emphasizes the monopoly of a small minority over the political system, and exclude generational change as the facilitator of political transformation. It follows that by keeping actual positions of power under strict control, the actual exercisers of power are free to recruit as many professional cadres as they want. Ascending in the political system continues to be the prerogative of this small minority, and complete conformity to the norms and values of the existing political elite is a must. Therefore, this second perspective represents a more realist political and sociological approach and excludes the possibility of a “natural” transformation.

It should be noted that the unfulfilled expectations and aspirations of a generation might have played a role in the dissolution of the USSR. Accordingly, the stagnation of the mechanism of turnover in the political and economic elite during the Brezhnev era has resulted in disillusionment and anger among the younger members of the nomenklatura as well as intelligentsia. Perceiving their chances of ascendance in the system to be low, younger and would be members of the Soviet elite might have considered glasnost and perestroika in the beginning, and the dissolution of the USSR later as the creation of new opportunity structures for moving forward. I contend that this was possible partly because the USSR had a highly formal mechanism for elite recruitment and circulation, despite the fact that the inner workings of elite structures relied on highly informal relations. Thus, it can be inferred that the repudiation of the practice of elite circulation for the sake of stability created a contrasted perception of expectations and reality in terms of the prospects for career advancement in politics and economy. The non-existence of such formal practice for elite recruitment and advancement in independent Azerbaijan therefore does not create a similar tension, as those with educational and professional qualifications always have the chance to advance their career abroad.

In this article, first I am going to make an overview of generations and political change in the Soviet Union with a focus on political elites. Major characteristics of the generations will be outlined together with the dynamics of the regime that help explain the behavior of the elite. Secondly, I will discuss the relevance of generational change in political transformations in Azerbaijan. Starting with a historical overview, I am going to focus on post-Soviet characteristics of generations and social, political and economic dynamics that shape the future elites in Azerbaijan. The study will be concluded with a summary and discussion of the topic. Throughout the article, I will attempt to present and compare secondary sources on the issue with the information I obtained throughout my fieldwork, i.e., data collected for my doctoral dissertation from the interviewees and participant observations.

2. Generations in Soviet Political Elite: An Overview

Until 1960s, approaches towards analysis of political elite in the USSR were limited in their perspectives as objective information about the topic were insufficient. Theories of totalitarianism (Arendt 1951-1958; Friedrich & Brzezinski 1965) and “new class” (Djilas 1957) were criticized for their static perspective and overgeneralization as they lacked an insight for agency and change. Furthermore, the Soviet economy and society thrived in the post-War decades, thereby making discussions of “convergence” possible (Sorokin 1960; Goldthorpe 1964; Inkeles 1966; Galbraith 1967). Accordingly, communist societies were expected to demonstrate parallels with other developing and developed societies in terms of stratification and values, and therefore, studies of these societies required the employment of perspectives used for understanding other industrial societies. One assumption of the new approaches was that social transformation, with its cultural and economic dimensions, as well as changes in policy-making and ideology, that the differences between generations could be used as a useful measure to understand Soviet society. In this regard, analysis and comparison of generations has an implicit relation to theories of modernization, which mainly suggests that political change is the outcome of economic development. An understanding of generations was also seen crucial because American Sovietologists were highly interested in the process of succession, since changing leadership means new policy

orientations. Especially after the post-Stalin “thaw” introduced by Khrushchev demonstrated that the process of succession of political elite was closely related to policy changes in the Soviet Union. An understanding of changes in political leadership and elites in terms of generational variables was thus developed.

The generational variable among the Soviet political elite was studied primarily focusing on a number of factors. In addition to career patterns, work experience, education and year of membership to the Party, degree of consensus (or lack thereof) among the elite are studied by some authors (Nagle 1977; Stewart 1977). Several authors commenting on generations in Soviet society and politics, with their ramifications in political elites and political leadership, define and describe roughly similar generations. For example, Mawdsley and White define four generations of political elite in the Soviet Union (2000: xi-xii, 275-76). Their classification corresponds to age cohorts that are born roughly within twenty years’ periods, but their definition as generations is in fact based on “particular set of life experiences.” (p. xi). Accordingly, the first two generations are the generation of Old Bolsheviks (born roughly between 1880 and 1900) and the Brezhnev Generation (born between 1900 and 1920, also known as the “Class of 38”). A third generation, born between 1920 and 1940, represents a group of political elites who were significantly influenced by the 20th Party Congress. Members of this generation, including Mikhail Gorbachev himself, managed to advance in their careers in 1970s, but could not enter the top stratum of the Soviet political elite due to Brezhnev’s policy of “stability of cadres.” The final generation, born after 1940, had very limited impact on Soviet politics per-se, but was the group of political elites who carried out the transition into post-communism. It is beyond the purpose of this article to the formation and characteristics of each generation here. However, a brief discussion of generations’ role in subverting and then ending communism in the Soviet Union can be made.

Stalin’s death and the following years of thaw have helped the emergence of a new group of people with a different relationship to authority and power in the Soviet Union. Known as the “Shestdesyatniki”, literally meaning “people of the 60’s”, are generally considered as the liberal segment of the Soviet intelligentsia. As a generation, their values and behavior were influenced by their lack of experience of the Stalin era purges and repressions as well as post-Stalin promises of relaxation and welfare. The Shestdesyatniki’s importance in terms of Soviet society’s transformation cannot be underestimated:

“Much vilified in later years for their apparently misplaced belief that the Soviet system was reformable and the redemptive power of the arts, they nevertheless represented the first serious challenge to the post-Stalinist regime’s claims to a monopoly on the truth. Their ideas laid a long fuse that exploded into the activism of glasnost under Gorbachev.” (Sakwa 1999: 329)

In a similar way, Derluguian (2005) contends that the people taking to the streets in the late 1980’s with slogans of change were in fact the same people who demanded change in the 1960’s but failed to achieve it back then. This group of people graduated from universities in the 1950s, and in the 1960s, they were on the verge of joining the nomenklatura, with hopes to reform the system. Contrary to their expectations, a new type of elite replaced the positions of former Stalinist cadres, and by late 1960’s, the new elite already established “closed networks of bureaucratic patronage and privilege that would hold their grip on power for years to come” (Derluguian 2005: 2-3). Furthermore, the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) was becoming less representative of the Soviet society in terms of age groups (Harasymiw 1984: 125). A second opportunity for the Shestdesyatniki came when Gorbachev’s reform programs started to threaten the foundations of the Soviet regime. However, their second period of activism was different from that of the 1960’s. Disillusioned by their failure to bring about change in the communist system in the past, their level of criticism was higher in the late 1980’s. The collapse of the Soviet Union and communist governments, however, created a political atmosphere in which the members of the former nomenklatura, and not the liberal intelligentsia, were in a favorable position to seize state power. 1960s are also referred to as the years for the emergence of the “dual life,” meaning a disparity between people’s apparent beliefs and behavior vis-à-vis regime on the one hand and actual beliefs and behavior on the other. In other words, criticism of the regime and its policies became mostly limited to but sustained in the private sphere. The term “dissident” entered the vocabularies of Soviet citizens in this era. It can be argued that the emergence of the second economy and informal patronage networks appeared simultaneously.

3. Generations in Soviet and post-Soviet Azerbaijan

The course of events during the Soviet experience were important in creating “markedly divergent conditions in which succeeding generations have come of age,” (Bahry, 1987: 61) resulting in a complex constellation of values and expectations in all segments of society. The past three decades of Azerbaijani history is in no way of lesser importance in this regard. Ethnic violent conflict, disintegration of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), independence, and unprecedented economic growth, might therefore justify a closer look at the changes in different generations’ relation to politics and society in Azerbaijan.

A brief overview of Azerbaijan’s history reveals that the country has undergone significant changes, initiated by external and internal dynamics. What we refer to as “historical periods,” e.g. the Russian Imperial Rule, First Oil Boom, Azerbaijani Enlightenment, Sovietization, industrialization, collapse of Soviet rule and early independence, restoration of stability and consequently the Second Oil Boom in 2000s all signify large-scale changes in the life-experiences of Azerbaijani citizens. Of course, this list can be further detailed and expanded, while we attempt to define and describe the major events influencing generations’ experiences. It should be also noted that some of these events or periods are imposed disproportionately by external dynamics to society, whereas some others are carried out by a strong agency of

the Azerbaijanis that can be defined as “generations”: Azerbaijani enlightenment in late 19th and early 20th century is unmistakably represented by a generation of businesspeople, politicians, and intellectuals, whose conscious efforts made transition into modern statehood in 1918 possible. Similarly, the collapse of communism in Azerbaijan was the success of another generation, characterized by different degrees of nationalist, democratic and liberal values. The series of events that led to independence in 1991 were initiated by a group of individuals, the political motivations of whom were shaped mainly in the cultural and political atmosphere of the 1960s and 1970s. Not only successes, but also failures can also be attributed to generations: when changes were imposed externally, when the elite are divided, or when they simply fail to respond to challenges from outside, generations can be taken as a useful explanatory category. As I will elaborate below, with reference to Soviet society, generations can be a subtle force in social transformation with their peculiar experiences, expectations and agency.

As Azerbaijan was being distinguished by an increasing level of political closure under İlham Aliyev during the 2000s, formal politics has become less relevant in understanding the current and future political change. To put it more clearly, not only the power of formal opposition parties and civil society organizations have diminished to a marginal level, but also the process of subverting the institutions of state (which are ideally supposed to check and counter-balance presidential power) through constitutional amendments was almost complete. Against the decreasing sphere of politics, it is also true that Azerbaijan and its society have undergone significant transformations since 1991. It is in this context where I discuss generations as an important potential source of future social and political transformation. The focus on the generations, and especially on what I will refer to as the “new generation” I should say, is not simply motivated by the diminishing role and relevance of formal political actors and civil society. In Azerbaijan, the generation of older politicians, administrators and bureaucrats were getting increasingly older towards the end of the second decade of independence, whereas younger individuals were rapidly replacing them. As it can be inferred, this process of circulation does not refer to a mere change of age cohorts in positions of power and status. Cultural processes and political socialization characteristic of the new generation are significantly different from their predecessors, and circulation of elites as well as individuals in administrative and managerial positions may also correspond to a qualitative change. During 2000s and 2010s, Azerbaijani citizens born after the collapse of the Soviet Union have become adult individuals whose secondary and political socialization has occurred under radically different circumstances than their predecessors. An understanding of the ways in which they relate to politics, state, society and nation can help us understand the current and future changes in Azerbaijan in a more complex way. With this purpose, I am going to try to describe and discuss the relevance of generations to political and social change in Azerbaijan. After a historical overview of major dynamics of different era that correspond to the rise of a new generation, I will elaborate on the generations of post-Soviet Azerbaijan. In terms of the purpose of this study, the focus of the article will be on the relationship between the new generation and elite formation.

4

4. The New Generation in Azerbaijan: Agents of Change or Targets of Cooptation?

An important warning with regard to studies of generation requires an understanding of the fictive character of the term. As early as 1964, with reference to Soviet youth, Fainsod warns that “Within any generation one encounters wide varieties of life experience, and the attitudes which they generate may seem to have little in common.” (p. 430). A generation, even a category or stratum of the generation such as university students or professionals should not be taken as a homogenous, undifferentiated group. However, this warning does not contradict with acknowledging that a certain group of individuals as members of the same generation have the potential to become future political elite or act as agencies of social and political change. What Lepisto describes as the “aspiring youth” (2010) in Azerbaijan corresponds to this very understanding of generations. According to Lepisto “Aspiring youth in contemporary Azerbaijan tend to follow professional paths, a preference they share with their Soviet counterparts.” (2010: 447). It is worth noting, however, that much fewer students are trying to obtain a degree in engineering and natural sciences, compared to law, humanities, business and public administration.

The debate about generations and political change in independent Azerbaijan can be dated back to the passing away of Heydar Aliyev in 2003. In 2000 parliamentary elections, the ruling Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) nominated and got elected a cohort of younger deputies at the expense of older members of the parliament. The motive behind this move could be two-fold. First, to prevent the parliament contribute to any opposition to İlham Aliyev’s succession to presidency, younger deputies might be regarded as a more loyal and controllable group in comparison to older politicians. Secondly, the promotion of younger candidates could increase the electorates’ support of İlham Aliyev’s presidency. As several of my interviewees explicitly put forward, wider segments of the public saw İlham Aliyev’s candidacy as an opportunity for democratic reforms, because he was not a member of the former Soviet nomenklatura. Being different from the “Old Guard” and backed by a younger parliament, İlham Aliyev was able to appeal to a larger constituency. In other words, his presidency was seen as an opportunity to democratize while maintaining stability because of his perception as a member of a different generation in comparison to his father and the old guard.

Integration with the global economy is a priority of Azerbaijan. According to one interviewee, “Those who control the state and economy in Azerbaijan are in dire need for well-trained cadres to run the government and businesses.” Despite the fact that Azerbaijani economy is highly dependent on hydrocarbon resources, various areas of economy are also developing in the country. Developing an economy capable of fulfilling domestic demand and answering the requirements for integration with the world economy depends on a workforce that possesses the necessary expertise. In line with this need, Azerbaijani government started implementing a program to support abroad education in 2007. The

program is funded by the State Oil Fund of Azerbaijan, and starting in 2007, selected students in certain fields are financially supported to obtain higher education abroad. The project and its criteria for selecting students are defined by the Law No 128. According to Article 1.2 of the Law, the program aims to support students for graduate and post-graduate degrees in order to “form and sustain a competitive economic system.”

In addition to the state sponsored program, foreign companies and consortiums fund abroad education, too. Among them, IREX predominantly supports students in social sciences whereas BP funds engineering students. According to my interviewee Nigar Mammadova, a manager in BP Azerbaijan, engineers are in demand anywhere in the world, and because of the conditions in Azerbaijan, many of them do not want to work in their home country. She suggests that majority of international organizations support social sciences education for Azerbaijani students. Among these organizations she notes that IREX has an approximately 98% of return rate. State sponsored or not, the number of Azerbaijanis with foreign higher-education was increasing in early 2010s. The ways in which exposure to a different political and cultural environment might influence the relationship between those young individuals and their society is still an under-researched issue except for few studies (FAR Center 2007; Ismayilov & Tkacik 2009; Hunner-Kreisel 2015).

Regarding the possible role of the abroad education on democratization of Azerbaijan, views are generally negative. Alizade, for example, thinks that higher education abroad cannot simply provide the younger people with values and norms that would bring about a generational change in Azerbaijani society and politics. Implying that the people going abroad for higher education are members of a social stratum with minimum interest in changing the status quo:

“Thousands of young Saudi Arabian people go abroad for education, too, and then return. But their presence has no meaningful impact on the political system. They adopt the values and behavior of their patrons. Furthermore, in Azerbaijan, it is the children of the wealthy families who go abroad for higher education.”

According to Zerdusht Alizade, the youth is concerned only about financial gain and career, but he also adds that one cannot simply object that. The real problem, he thinks, is the lack of solidarity among the few young people who feel some sort of responsibility for their society.

As young individuals socializing in different social and political environments, they are expected to be influenced by the values and norms they have encountered abroad. Thus, one might expect that they can potentially have an impact on the outlook of the country’s managerial and bureaucratic elite. Adnan Hacizade admits that there may be young people working in state institutions. However, they cannot be expected to have a positive impact upon the existing order: “If you mix one-kilogram jam with one-kilogram dirt, you have two kilograms of dirt. There is no way to change the system from inside as some people suggest.” Furthermore, he also believes that “Even if you are simply doing your job [in a government institution] you still have a responsibility in what the state does.” For this reason, he contends that he does not want to work for the state: “I am not saying that one must be corrupt if s/he works for the state. You can never take bribes and still be working at the state. But you will be partly responsible for the crimes of the state.” In Azerbaijan, vast majority of young people choose staying away from formal politics, due to several reasons. Instead of politics, Hacizade suggests that, young people choose to increase their life chances and opportunities for material gain: “The strategy of the members of the younger generation is to get closer to families who are known to be in touch with people close to those in power. Some [pro-geovernment] youth organizations, like Ireli etc, are also instrumental in this strategy.”

In Azerbaijan, the need for qualified cadres is increasing due to economic development. In turn, education is seen as a crucial asset for social mobility, despite the pervasiveness of patronalism. For families with least social capital, providing a good education for their children is the only option. Families with connections or networks, on the other hand, are in an advantaged position as long as loyalty was preferred over merit. With the consolidation of regime and increasing revenues, the Azerbaijani state and economy needed larger numbers of professionals with language skills and educational credentials required by global economy. Although connections play a major role in recruitment to state offices, there are jobs that need to be done by trained staff. In other words, loyalty together with qualification became the new necessary combination for a career. According to one interviewee, Aybeniz Memmedova,

“Until about five years ago, students abroad were the children of the poor or mid-level families. They were, however, unable to find a decent employment in state institutions, because they lacked the necessary network. Now the middle- and upper-class families started to realize that they should send their children to the West for higher education. They have the networks and they know that if their children return, they are likely to find higher-level jobs in state. However, those students are also unwilling to go back to Azerbaijan.”

According to Eldar Aslanov, living abroad for education has a positive impact on nation-building: “When you are abroad, it makes no sense saying ‘I am from Sheki’ or ‘I am from Lenkoran. Instead, they are supposed to say ‘I am from Azerbaijan.’” In other words, being outside of their society, they can understand that they are part of a nation.

Increasingly more members of the new generation, and especially those with good educational credentials, are getting employed in state institutions, private corporations and media. State employment in the so-called “showcase” ministries and institutions provides a career opportunity to those who have degrees from foreign universities. According to the former spokesperson of Azerbaijani Ministry of Foreign Affairs, Elkhan Polukhov, in comparison to other state institutions, there is a high level of interest to the Ministry by young people with a high-quality education:

“The new generation is eager to work in our institution. Ten years ago, maybe one out of ten students would say that they want to work in our ministry. Now, maybe eight or nine want. This demonstrates the growing awareness of

Azerbaijani statism and an apprehension of what it means to represent the state. In other words, they have a great desire to represent the country abroad.”

According to the interviews conducted, another crucial aspect of the new generation of professionals working in state and bureaucracy is that they are not employed in positions of authority or policy making. Even if they have the required knowledge and expertise to “get things done,” they are not entrusted with independent decision making. According to Hacizade, majority of the young people with a high-quality university education preferring to work for government do this because they want to contact families closer to the power-circles. Some pro-government youth associations, he adds, are quite functional in this regard. In addition, he suggests that young individuals with a good education and highly-demanded skills working for the state do not possess any significant authority regarding their job. Adnan Hacizade defines them as “technicians implementing the orders given to them.” Still, quality-higher education in Azerbaijan is rather crucial for social mobility and students try to receive best education possible. Positions with high salaries and prestige are open for such professionals, but the question is that quality education, especially abroad, is getting increasingly a luxury only for the already affluent. Thus, meritocracy in this case serves widening the gap between social classes. Even though many young Azerbaijanis are still able to obtain quality education abroad thanks to their personal capacities, the trend is more towards in-breeding of the elite and affluent.

One typical example of a young professional with higher education abroad and working for a state institution can be found in Ismayilov’s article (2008). Having himself a degree from a world-famous university abroad, Ismayilov believes that education abroad hinders democratization in Azerbaijan. Suspicion and conservative reaction against “foreign influences” is a widespread approach among older members of society. This can be a result of Soviet era propaganda, as well as the turbulent era before and after independence, when foreign states were seen as complicit in this era. However, as an opponent of “foreign influences” his reasoning and logic, as well as the terminology and ideas he refers to, are significantly different from that of a “Soviet bureaucrat.” Accordingly, education opportunities abroad provide young Azerbaijanis with different ideological perspectives, which create a fragmentation between alumni of different countries (i.e., Europe, Turkey and the U.S.) and also between the foreign and local higher-educated (p. 91-92). Alumni and networking activities of these graduates are seen as dangerous to the creation of a “coherent national identity” and “strong civil society.” Also, presence of different world-views and understanding of Azerbaijan’s problems and their solutions among the foreign-educated are seen as a potential source of “serious political conflict.” (p. 93).

The cultural difference between the new generation of professionals and average person in Azerbaijan is also seen as a source lamentation by some Azerbaijanis. According to this perspective, those especially with a higher education in the US or UK have a world-view, and life-style, radically different from the rest of the society. One interpretation from within the Western-educated people is that the problem of cultural difference is not a one-sided problem. Accordingly, one of my interviewees stated that those with Western education and world-view cannot integrate to the Azerbaijani politics and society, because “Azerbaijanis have a negative attitude towards these ‘different’ people.” Also, this difference itself may not be problematic, unless there are mechanisms of communication between the foreign-educated and the rest of the society. After all, Azerbaijani Enlightenment itself was carried out by individuals with Western-style education. The difference, however, was unimportant because the educated people related to the rest of society through political parties, civic associations, publications, and art, hence became the national intelligentsia. The situation in present-day Azerbaijan is not supportive of a similar process.

Several of my interviewees contended that the levels of job satisfaction and adaptation vary among professionals with higher education, based on their place of employment in state or private companies. Nazim Imanov, for example, states that more people with foreign education are interested in coming back to Azerbaijan than in the past, due to increasing employment opportunities and increased salaries. However, he adds that many of these individuals are also unhappy because of the difference between the “atmosphere” they have experienced abroad and in Azerbaijan. Elshad Abdullayev explains that old cadres in Azerbaijani institutions are characterized by “dependence” (mutilik) or inability to take initiative in any sense. But he also points out to the negative traits of the new generation who receive higher education abroad. Accordingly,

“Those who study social sciences abroad lack discipline and direction. They neither have the discipline of the Komsomol nor Ocak. They can be good commentators [shinaskarlık]. They are good in theory but do not have practical experience. Thus, they are not good for state service. They can become academics, authors or journalists. State administration, however, can only be learned by practicing it, not through education alone.”

Since their life-chances in a market economy are high, their disillusionment does not lead to frustration, but instead they switch to privately owned companies or search for job opportunities outside Azerbaijan. In addition, their disappointment often does not lead to any form of politicization.

The problem of “loyalty vs. merit” is an ongoing issue for Azerbaijan. Entrance to state service in Azerbaijan is coordinated by the Commission on State Service. Ideally, the presence of such a coordination center has a positive impact on neutrality in acceptance to state service. Elshad Abdullayev complains that the autonomy of the Commission was compromised when ministries created enough pressure to be allowed to prepare and conduct their own exams in recruitment. By receiving the questions being asked in the exams beforehand, there is a high risk that the process will get compromised by patrimonial practices. On many occasions, if a ministry does not have someone “proper” to recruit, they simply eliminate the other candidates by the help of the exam they have prepared. Still, Abdullayev points out that loyalty and qualification is the most valued combination for a career in state in Azerbaijan. While a career in state

institutions require having the necessary network for entry, state service can also play as a platform whereby individuals can form new networks and expand their social capital.

“Brain-drain” in Azerbaijan is one of the major social problems in post-Soviet Azerbaijan. This process is observed in spheres where educated, skilled, professional individuals are most needed. İlham Şaban notes, “The human potential of Azerbaijan is weakening. The number of professional journalists leaving Azerbaijan in the last 7-8 years is vast.” According to Erkin Qadiri, many young Azerbaijanis with good educational and professional credentials are leaving the country. The reason of this trend, he argues, can be explained by what is known as Gresham’s Law in economics: just like “bad money drives out good,” presence of “bad people” pose a source of de-motivation for the young educated people. However, he also admits that there are also too many intelligent, skilled, “good” people in official institutions, who, for the time being, choose to keep a low profile.

The gap between the possible aspirations of youth and older generations can be observed even in close-relations. As Adnan Hajizade recalls:

“My first trip abroad was to Seattle, United States, in 1999-2000. Upon return, I shared my impressions with my uncle. I told him that I wanted to see similar things in Azerbaijan. My uncle got very angry and told me to shut up and sit. This was rather unexpected from me because I respected him so much and thought he would agree with me.”

During the years that I conducted my fieldwork, state policy of sending students abroad for higher education was at its height, and I also asked whether this process can have an impact. He explained that:

“This was actually Emin Milli’s [former youth leader] idea. He shared this idea with some friends working in state. Afterwards, the state initiated a program but in the beginning few students than planned were sent. Then İlham Aliyev stated that students are free to stay where they study. He suggested that they can contribute to the formation of Azerbaijani diaspora abroad.”

Regarding the issue of education abroad, some of my respondents claimed that education in foreign, often high-quality institutions of higher education is serving the preservation of the status-quo. As Zerdusht Alizade argues, “In Azerbaijan, it is the children of affluent families who go abroad for higher education and they do not have a stake in changing the system.” Rasim Aghayev further contends that the relation between higher education in foreign countries and ruling elite’s recruitment practices is not new: “When Heydar Aliyev first took power, he created a team of loyal supporters. He motivated them to send their children abroad, especially to Moscow, for higher education. In his second term as president, he started making use of this generation and this process is still in practice.”

During my field work, I also interviewed a number of young professionals working in state institutions with university and higher degrees from foreign universities. I believe that their understanding of Azerbaijani political life as well as their motivations as individuals representing a highly different profile in terms of political socialization in comparison to their predecessors is valuable. Their view of state-society relations within the context of Azerbaijani political transformation might shed light on current and future trends in the formation of state elites. Also, their interpretation of their role in their respective institutions can help us infer some results about the Azerbaijani state building. An overall examination of their responses to my questions reveals that they have a considerably different view of political change in comparison to those with a critical approach to state. One of my interviewees working in a high-profile state institution argued that:

“We have three categories of people with foreign higher education: The first group totally ignores the problems of the country and work in state organs submissively. The second group prefers staying abroad until conditions are better. A third group chooses to return and assume responsibility in the face of the country’s problems... Those educated abroad are highly demanded in Azerbaijan. Education abroad also helps us to look at Azerbaijan from outside. Why do I work in Azerbaijan? Look at the universities: they are just reproducing the old mentality. Therefore, education in foreign countries is a great opportunity.”

In his view, entering politics to address the problems of the country is not a viable option as “Dealing with politics limits a person, molds into a specific shape.” Furthermore, “Becoming a deputy does not solve the problems automatically. Problems need to be addressed in the field. By transferring your knowledge to others and increase the number of people who think the way you do, you can be more productive and useful.” Change, as he contends, should be gradual and evolutionary, rather than quick and revolutionary.

It should be kept in mind that by the time this research was conducted, i.e., late 2000s and early 2010s, numerous young professionals were already working in state institutions and bureaucracy, although many of them acknowledged that political regime in Azerbaijan has serious shortcomings in terms of democratic governance. Understanding their thoughts about themselves was crucial for me: what do they think about working in state or bureaucracy and how do they justify their position? What is the nature and level of professional satisfaction? What is their relationship with colleagues and superiors in office? How are the discrepancies between the values and norms they have acquired through a high-quality, global-standard higher education and the so-called realities of the Azerbaijani society and politics? A general observation on the young professionals I have interviewed is that working in such positions provides them with some sort of patriotic satisfaction. Equally important was to hear how they justified being a state employee. In addition to decent salaries, their justification was grounded on a combination of self-respect, perception of social status of their position and belief in the importance of their work. This complex strategy of justification is by no means an abstract one, but on the contrary, placed in the context of Azerbaijan’s past and present political experiences. In addition, these people can make use of the skills and expertise they have acquired through education. As long as their employment offers

opportunities to use their knowledge, they seem to have higher levels of work satisfaction and do not accept the view that they are mere technical cadres of the government. In line with this view, they also believe in gradual and substantiated change rather than sudden but also radical and fragile political change.

In Azerbaijan, a generation who has no direct experience of the Soviet era has replaced many older staff. Similarly, the process of political closure in the first two decades of Aliyev rule that increasingly a smaller number of young Azerbaijanis have an unfiltered knowledge and experience of a period when politics and society was more open. For young Azerbaijanis, years of Meydan, Black January, Karabagh war, Popular Front of Azerbaijan are not direct experiences but subjects of learning, in the family or institutions of secondary socialization. For many young Azerbaijanis, opposition figures are largely unknown, because exposure to their views and actions are significantly limited. Many Azerbaijanis I have interviewed and talked to lamented the fact that the collective memory on independent statehood is weak in Azerbaijan. Between 1918 and 1920 Azerbaijan was a modern, democratic, sovereign state, and only after 70 years could independence be restored. The failure to transfer the memory and knowledge of the past to later generations is therefore seen as a major disadvantage for Azerbaijani nation building:

“When we became independent in 1991, we took 1918 as the reference point. When communism ended in Poland, they took 1945 as their reference point. Their prime minister in 1945 was still alive in 1991. Here, everyone who lived during the Azerbaijani Democratic Republic era was dead already in 1991.”

5. Conclusion

In Azerbaijan, the generation which made possible the overthrow of communism, establishing independence and a national government was forged throughout the turmoil of the final years of Soviet rule. The counter-elite that emerged during this era also embarked upon a radical campaign to transform the country. Despite their failures and eventual fall from power, leaders of the Popular Front were articulate individuals with a vision, will and determination.

Establishing a relationship between generational change and political transformation might require a deeper understanding of the historical processes rather than focusing on contemporary ideological formations. The literature on classes and economic interest groups in the USSR and their role in the collapse of communism points to a different, subtler way of looking at the problem of generations in present-day post-Soviet societies. A post-World War 2 generation which benefited from the changes in the sphere of ideology and rising opportunities in social mobility through education was a facilitating factor in the collapse of the USSR. According to one explanation, also verified by some of my interviewees, the discrepancy between the economic and political powers of the managerial and bureaucratic elites has led this group of elite searches for large-scale political change where they could exchange their posts into positions of political and financial control. The transformation of the former members of nomenklatura into the new bourgeoisie, in other words, can be understood as the response of a generation to the changing political and economic environment. Whether expecting a parallel process in Azerbaijan is justified or not is open to discussion.

As the country's economy and culture is integrated with the world economy, a new generation of young professionals is highly demanded in the job market. The young professionals possess the necessary knowledge and expertise in a developed economy, together with language skills required in the global economy. In this sense, they are indispensable for the country. However, there are important differences between this new generation of professionals and the bureaucratic-managerial elite of the Soviet system. First of all, the economy in independent Azerbaijan is basically capitalist, where the means of production are privately owned. In contrast to the state ownership, material wealth and other privileges can be inherited. Managers and bureaucrats, like owners of factories and companies, can also transfer the wealth they have accumulated to their off-springs. Therefore, no demand for change concerning the political-economic system seems plausible. On the other hand, it is also possible that a new rising middle class, the top stratum of which is made of new generation professionals. However, this scenario does not look realistic, either. In a political system where patronalism is the crucial mechanism whereby individuals put forwards their demands and pursue interests, any demand for more recognition in the formal system of political representation is simply obsolete. If the political parties do not overlap with the social stratification in the country, and political institutions are dysfunctional as organs fulfilling social and political demands, including justice, distribution of wealth and favors, then it would be naïve to expect the creation of a socio-political pressure aiming to transform these institutions. Economically modern but authoritarian and even repressive regimes in the past and present prove that economic progress, rising overall economic standards or an educated stratum alone do not lead to political change. Instead, events big enough to disturb the status quo, a deep crisis in economy or legitimacy of the regime, or violent conflict is more likely to facilitate such transformation. Outcomes of the political transformations widely known as the “Arab Spring,” on the other hand, demonstrated that authoritarian regimes relying on strong patronalism and weak institutions do not democratize after the autocrats are toppled. At this point I should add that in the absence of democratic, manageable and predictable institutional infrastructure for the new generation to interact with each other and the society at large, discontent can be channeled into un-democratic dynamics. As we have seen in the Middle East and North Africa in the past few years, a disillusioned youth can see anti-democratic armed groups as an opportunity to change another anti-democratic regime. Azerbaijan is of course significantly different from the societies in question, primarily because the current government is not based on coercion.

Finally, I should add that when talking about “generations” one should take into consideration that a generation is not a homogenous entity. Deep differences continue to exist, and in some cases grow, between members of the same cohort.

These differences are the result of differences in gender, status, welfare, access to resources, social capital and education. In other words, existing and emerging patterns of stratification continue drawing divisions between members of a generation. However, this does not render the relevance of generations' role in social change. "Uneven development" also applies to societies and for social and political change to occur, the agency of a critical segment or stratum of society might be sufficient. Concerning the youth, the generation gap is also considered as an important problem. Furthermore, differences of political and cultural socialization between older and younger generations, it is argued, can be highly problematic in terms of changing patterns of value expression and behavior: "The gap between the older and younger generations is very big and it is increasing. New subcultures are being created among the youth, but there is no social research on these processes." Also, the generation gap that corresponds to changing values and norms between age cohorts is related to the migration processes in Azerbaijan. Rasim Aghayev, for example, argues that "The majority of those who left Azerbaijan are members of my generation, which is, the post-war generation, including the Shestdesiatniki." Similar to the exclusion of those who wanted to transform the political system during the 1960s, Azerbaijani youth demanding change were excluded from the political power.

In a study conducted as part of the famous Soviet Interview Project, Bahry found that "[T]he generation gap is far more complex than a simple split between young and old. There is no smooth pattern, no simple progression from one generation to the next." (1985: 94). Therefore, generations should always be understood in relation to other variables, such as gender, ethnicity, power, political view and status. The new generation of Azerbaijan is also split alongside many lines that divide the society. However, future political elite and leaders of the country will inevitably rise from among the members of the new generation. Thus, what matters is to understand how the new generation of elite can and will perform their agency to this end.

Reference

- Arendt, H. (1951-1958). *The Origins of Totalitarianism*. 2nd enlarged ed. New York: Meridian Books.
- Bahry, Donna (1987) "Politics, Generations and Change in the USSR," in James. R. Millar (ed.) *Politics, Work and Daily Life in the USSR: A Survey of Former Soviet Citizens*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Derluigian, Georgi (2005) *Bourdieu's secret admirer in the Caucasus*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Djilas, Milovan (1957) *The New Class*, London: Thames & Hudson.
- Fainsod, Merle (1964) "Soviet Youth and the Problem of the Generations," *Proceedings of the American Philosophical Society*, 108:5, pp. 429-436.
- FAR Center (2007) "Azerbaijani Students Abroad and at Home," III ERA: Qafqazda ve Orta Asiyada Sülh ve Demokratiya Problemleri, No:7.
- Friedrich, C.J., & Brzezinski, Z.K. (1956). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge, Mass.: Harvard U. Press.
- Galbraith, John Kenneth (1967) *The New Industrial State*, Princeton: Princeton University Press.
- Goldthorpe, J. H. (1960). Social stratification in industrial society. *The sociological review*, 8(1_suppl), 97-122.
- Harasymiw, B. (1984). *Political elite recruitment in the Soviet Union*. Springer.
- Hunner-Kreisel, Christine (2015). *Back to Baku: Educational Mobility Experiences of Two Young Azerbaijanis and Identity Positionings Back 'Home', Childhood, Youth and Migration*, Vol. 12 of the Series *Children's Well Being: Indicators and Research*, pp. 273-287.
- Inkeles, A. (1966). *Models and issues in the analysis of Soviet society*. Quadrant, 10(5), 51-62.
- Ismayilov, Murad (2008) "Nation-Building and State-Building in Azerbaijan: The Challenges of Education Abroad," *Turkish Policy Quarterly*, 8:4, pp. 89-104.
- Ismayilov, M., & Tkacik, M. (2009). Nation-building and state-building in Azerbaijan: The challenges of education abroad. *Turkish Policy Quarterly*, 8(4), 89-104.
- Lepisto, Eric (2010) "Forging Ahead: Azerbaijan's New Generation and Social Change," *Central Asian Survey*, 29:4, pp.435-451.
- Mannheim, Karl (1972) "The Problem of Generations" in Paul Kecskemeti (ed.), *Karl Mannheim: Essays*, London: Routledge.
- Mawdsley, E., & White, S. (2000). *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: the central committee and its members 1917-1991*. OUP Oxford.
- Nagle, John D. (1977) *System and Succession: The Social Bases of Elite Recruitment*, Austin: University of Texas Press.

Sakwa, Richard (1999) Post-Communism, Buckingham: Open University Press.

Sorokin, P. A. (1960). Mutual convergence of the United States and the USSR to the mixed sociocultural type. *International Journal of Comparative Sociology*, 1, 143.

Stewart, Philip D. (1977) "Attitudes of Regional Soviet Leaders Toward Understanding the Potential for Change," in Margaret G. Hermann (ed.) *A Psychological Examination of Political Leaders*, New York: Free Press.

Appendix 1

List of Interviews

- Interview with Nazim Imanov, entrepreneur and former deputy of the Azerbaijani National Assembly Dec. 2008, Baku.
- Interview with Rasim Aghayev, independent researcher and journalist, Dec. 2008, Baku.
- Interview with Zerdusht Alizade, politician and former member of the Azerbaijani Supreme Soviet, Dec. 2008, Baku.
- Interview with Ruslan Asad, youth leader, Dec. 2009, Baku.
- Interview with Eldar Aslanov, faculty member at the Azerbaijani Diplomatic Academy, Dec. 2009, Baku.
- Interview with Aliaga Memmedli, sociologist and researcher, Dec. 2010, Baku.
- Interview with Elkhan Polukhov, former spokesperson of Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan, Nov. 2010, Baku.
- Interview with Adnan Hacizade, youth leader, Dec. 2010, Baku.
- Interview with Elshad Abdullayev, Dec. 2010, Baku.
- Interview with Aybeniz Mammadova, manager at the BP Azerbaijan, Dec.2010, Baku.
- Interview with Niqar Mammadova, manager at the BP Azerbaijan, Dec. 2010, Baku.

Participant Observations

- Roundtable on “Solidarity” (Hemreylik) organized at FAR Center, December 19, 2009, Saturday.
- “Neft Gelirleri ve Azerbaycan’ın Gelecegi,” public presentation by Ilham Shaban, economist, Azad Fikir Universiteti, Dec. 9, Thu.

Yazar Bilgileri
Author(s)

Dr. Suat Alan
Bağımsız Araştırmacı
suatalan12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7738-3386

Öz

Korkut Tuna, Türk sosyoloji tarihinde İstanbul ekolü olarak adlandırılan sosyoloji geleneğine mensup olan ve Türkiye'de şehir sosyolojisini tarihsel ve eleştirel bir yaklaşımla inceleyen önemli bir sosyologdur. İçinde yetiştiği sosyoloji geleneğinin bakış açısını büyük ölçüde benimseyen Tuna'nın çalışmalarında öne çıkan konuların başında şehir çalışmaları gelmektedir. Korkut Tuna'nın, şehir çalışmalarındaki temel amacı şehirlerin ortaya çıkışını ve yaygınlaşmasını açıklamaktır. Tuna'nın şehir çalışmalarına olan ilgisi, 1980'li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönemden itibaren hazırladığı iki doçentlik tezi ve bilimsel yayınlar, onun bu alandaki katkılarını değerlendirmek için önemli kaynaklar sunmaktadır. Tuna'nın temel tezi, ilk şehirlerin Doğu'da ortaya çıktığı ve zaman içinde Batı'ya doğru yayıldığı yönündedir. Bunun yanı sıra, Doğu ve Batı'daki şehirlerin birbirinden farklı gelişim süreçlerine sahip olduğunu belirten Tuna, mevcut literatürde Doğu'nun bu süreçlerde yeterince ele alınmadığına dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Tuna'nın şehir konusuna neden ilgi duyduğu, şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasına dair görüşleri, feodal düzen ile şehir arasındaki ilişkiyi nasıl ele aldığı, küreselleşme ve şehir arasındaki bağlantıya dair öngörülleri ve mikro düzeyde gerçekleştirdiği şehir çalışmaları incelenmektedir.

Abstract

Korkut Tuna is an important sociologist who is a member of the sociology tradition called the Istanbul school in Turkish sociology history and who examines urban sociology in Turkey with a historical and critical approach. Tuna, who largely adopts the perspective of the sociology tradition in which he was raised, has urban studies as one of the most prominent topics in his studies. Korkut Tuna's main goal in urban studies is to explain the emergence and spread of cities. Tuna's interest in urban studies dates back to the 1980s. The two associate professorship theses he prepared from this period and his scientific publications provide important resources to evaluate his contributions in this field. Tuna's basic thesis is that the first cities emerged in the East and spread towards the West over time. In addition, Tuna, who states that cities in the East and West have different development processes, draws attention to the fact that the East has not been adequately addressed in these processes in the existing literature. This study examines Tuna's interest in the subject of cities, his views on the emergence and spread of cities, how he addressed the relationship between the feudal order and the city, his predictions about the connection between globalization and the city, and his urban studies at the micro level.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi /Received
14.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted
24.04.2025

Anahtar Kelimeler / Keywords

Korkut Tuna/Korkut Tuna
Sosyoloji/Sociology
Şehir/Urban
Şehirlerin Ortaya Çıkışı/Emergence of Urbans
Şehir Sosyolojisi/Sociology of Urban

Makale beyanı

Bu çalışma, yazarın Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanan "Türk Sosyoloji Tarihinde İstanbul Ekolü: Korkut Tuna Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Alan, S. (2025). Korkut Tuna'nın Şehir Çalışmaları. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 4(1), ss. 12-22.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1639813>

1. Giriş

Korkut Tuna'nın temel ilgi alanlarından en önemlisi şehir çalışmalarıdır. Tuna'nın şehir çalışmaları doçentlik tezleri ve beraberindeki pek çok makalede vücut bulmuştur. Tuna'nın şehir çalışmalarına ilgi duyması 1979 ve 1980 yıllarında gittiği Fransa'da edindiği tecrübeler sonucu iyice pekişmiştir. Bunun sonucunda, Tuna konuya ilişkin iki doçentlik çalışması hazırlamıştır. İlk çalışmasını Toplum Açıklama Girişimleri Olarak Şehir Teorileri adı ile hazırlamış; fakat kabul edilmemiştir. Bu durum Tuna'nın performansını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Daha sonra, Orhan Türkdoğan'ın teşvik ve ısrarı ile ilk başta hazırladığı tez üzerinde bir takım ekleme ve çıkarmalar yaparak yeniden doçentlik için başvuruda bulunmuş ve bu başvuru neticesinde tezi kabul edilerek doçentlik tezi ile doçent olan son düşünürlerden birisi olmuştur (Bulut ve Arlı, 2008, s. 344). Tuna'nın kabul edilen doçentlik tezi, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme adı ile 1987 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını olarak basılmıştır. Tuna, 2011 yılında doçentlik tezi olarak sunduğu ve reddedilen ilk çalışması ile kabul edilen ikinci çalışmasını birleştirerek, Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri adı ile yeniden basmıştır. Şehir sosyolojisine ilişkin teorik çalışmaları akademik yaşamı boyunca sürdüren Tuna, mikro boyutta şehir çalışmalarına da el atarak içinden geldiği sosyoloji geleneğine yeni bir mecra açmıştır.

İçinden geldiği sosyoloji geleneğinin öğretilerini temel alarak şehir konusuna yaklaşan Korkut Tuna, Türkiye'de şehir sosyolojisi alanında farklı bir yer edinmiştir. Bu farklı konum "Türkiye'de şehir sosyolojisine hâkim kuramsal bilgide "aktarmacılık" ya da uygulamalı çalışmalarda belli yöntem ve teknikler arasına sıkıştırılmış saha araştırmalarına dayalı kısa ömürlü çalışmalar yerine kalıcı eserler vermiş" (Keskin, 2020, s. 3185) olmasından ileri gelir. Buna karşın, Tuna'nın şehir konusuna yönelik özgün yaklaşımı Türkiye'de pek üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Bu bağlamda literatüre bakıldığında Tuna'nın şehir çalışmalarına dikkat çeken üç makale ile karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki Oya Okan'ın (2011) Şehir, Tarih, Sosyoloji: Korkut Tuna'nın Şehir Yaklaşımı adlı çalışmasıdır. İkincisi Köksal Alver'in (2011) Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi başlıklı makalesiyken, üçüncüsü ise Enes Battal Keskin'in (2020) Korkut Tuna Sosyolojisinde Şehir adlı makalesidir. Bu makalelerin yanı sıra Suat Alan tarafından hazırlanan Türk Sosyoloji Tarihinde İstanbul Eklü: Korkut Tuna Örneği (2015) adlı yüksek lisans çalışmasında da konuya dikkat çekildiği not edilmelidir.

Sınırlı sayıda çalışmaya konu olan Korkut Tuna'nın şehir çalışmalarına dikkat çekmek bu çalışmanın temel amacıdır. Bu bağlamda Tuna'nın şehir konusuna ilgi duyma gerekçelerinden konuya yaklaşımına, makro boyutta şehir çalışmalarından mikro boyutta şehir çalışmalarına kadar, şehir konusuna dair düşünceleri tüm boyutlarıyla ortaya konulmaktadır.

2. Niçin Şehir

Şehir çalışmaları daha çok makro boyutta olan Korkut Tuna'nın, şehir sosyolojisine ilgisi, 1980'li yılların başlarına kadar geri götürülebilir. Şehir konusuna ilgi duymasının çeşitli sebepleri olduğunu belirten Tuna, şehir olayı ile sosyolojinin kapsamlı ve geçerli açıklamalara ulaşacağına inanmaktadır. Bu anlamda, şehir olayının bizi tarihin derinliklerine götürebildiğini, her aşamada, toplumda ortaya çıkan değişme ve gelişmeleri de yansıttığını, bunun yanında şehir alanının çok çeşitli araştırmaların yapılabileceği bir alan olduğunu belirtmektedir (Tuna, 1987, s. IV). Tuna, şehir konusuna ilgi duymasının önemli bir sebebi olarak da şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Daha öncesinde şehir üzerine çalışmaya başlamıştım. Kafamda vardı zaten. O dönemde CHP'nin seçim söylemlerinde siyasetin artık şehir tarafından tayin edilebileceği tarzında laflar vardı (...) Bu laflar, bende bir çağrışım yaptı ve şehir konusunun önemli olduğunu düşünmeye başladım. Tabi bu arada Baykan Bey, ilk tanışmamızda bana bazı kitaplardan bahsetmişti. Bunların arasında Gordon Childe'in Tarihte Neler Oldu gibi kitapları vardı. Barthold'un kitabı vardı. Ben bunları aldım. Fransa'dan, buradan aldım. Bunlar da etkili olmuştu. Şehir konusuna böylece başlamış oldum" (Bulut ve Arlı, 2008, s. 339).

Korkut Tuna'nın çalışmalarında şehir ismini tercih etmesi, diğer bir ifade ile kent değil de şehir ifadesini kullanması üzerinde durulması gereken bir durumdur. Hilmi Uçan'ın kent ve şehir arasında yaptığı; "kent, şehrin büyümüş, azmanlaşmış, sorunları artmış şeklidir. Şehir klasik yerleşim yerlerinin adıdır; kent ise modern toplumun kurduğu şehirdir" (2009, s. 183) şeklindeki ayırım, Tuna'nın şehir kavramını kullanma gerekçesi hakkında fikir verebilir. Zira Tuna'nın "şehir" kavramını kullandığı ve makro boyutta ele aldığı şehir çalışmaları daha çok şehrin tarihi kökenine yönelik çalışmalar iken; "kent" ifadesini kullandığı şehir çalışmaları ise daha çok mikro boyutta çalışmalar olup, şehrin büyüyen ve karmaşıklaşan yapısına yönelik çalışmalardır.

Korkut Tuna'nın şehir konusuna yaklaşımı, Doğu-Batı çatışması ekseninde şekillenen eleştirel sosyoloji anlayışı ve geriden gelip günümüze varan tarihi bakış çerçevesinde şekillenmiştir (Okan, 2011, s. 314). Şehirlerin günümüzün en çarpıcı ve ortak olayı olması yanında, tarihi bir boyutunun da mevcut olması, Tuna'nın şehir konusuna yaklaşımında "tarihilik" özelliğinin üzerinde biraz daha fazla durmasına ve onu sadece bugün için değil, geçirmiş olduğu tarihi süreç içerisinde de ele almasına yol açmıştır (Tuna, 1987, s. 7).

Korkut Tuna'nın şehir konusu ile ilgili şu tespiti de oldukça dikkat çekicidir: "Şehirler, birçok konuda sanıldığının aksine, kendi açıklamasını kendi içinde taşımayan bir toplum gerçeği olarak, kendi dışındaki ilişkilerin ürünü olarak var olmuşlardır" (Tuna, 1994, s. 139). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere şehirlerin ortaya çıkması ve yayılması kendi dışındaki bir takım ilişkilerin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu anlamda şehir ve şehir olayını anlamak için, şehrin dışındaki bu olayları anlamak gerekmektedir. Görüldüğü gibi Korkut Tuna, şehirler ile toplum ve toplum olayları arasında bir bağ kurmaktadır. Şehirlerin hangi toplum ilişkilerinin ürünü olduğu, hangi toplum gelişmesinin ve toplum

örgütlenmesinin şehirleşmeye yol açtığı ve bunun hangi toplum gereklerini karşıladığı Tuna'nın üzerinde durduğu meselelerdir (Tuna, 1987).

"Şehir, kendisinden önceki köy örgütlenmesinin açmazları karşısında ortaya çıkmış bir örgütlenme biçimi olarak karşımızda bulunmaktadır" diyen Tuna, şehri köyün sorunlarına aranan çözüm neticesinde ortaya çıkmış bir örgütlenme biçimi olarak değerlendirmektedir (Tuna, 2009). Tuna, şehri temelde bir örgütlenme biçimi olarak ele alır. Örgütlenmenin ileri bir seviyesi, gelişkin bir örneğidir şehir (Alver, 2011, s. 331). "Şehir aynı zamanda aşılammış bir örgütlenme biçimidir de. Kendisinden daha ileri ve daha karmaşık bir örgütlenmeyi toplumlar henüz başaramamışlardır. Ortadan kalkan medeniyetler ve şehirlerin yerini başka medeniyetler ve şehirler almıştır" (Tuna, 2009, s. 16).

Şehrin serüveni aynı zamanda insanlığın serüvenidir. Başka bir deyişle şehrin tarihi insanlığın tarihi ile örtüşmektedir (Tuna, 2009, s. 16). Fakat şehrin serüveni sanayileşme ile yeni bir boyut kazanmış, yeni şehir modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayi ile birlikte şehirlerin fiziki görünüşleri de önemli ölçüde değişmiştir. Tuna, sanayileşme ile birlikte yeni bir form kazanan şehir olgusuna, sanayi temelli bir yaklaşımla bakmak yerine, şehre sanayi olayından çok eskilere dayanan tarihi bir olgu olarak bakmaktadır (Tuna, 1987). Israrlı bir şekilde şehirlerin başlı başına, bağımsız birimler şeklinde değil, belli ilişkilerle açıklanması gerektiğini vurgulayan Tuna, toplum ve toplumsal olayların açıklanmasında ve anlaşılmasında şehrin merkezi bir birim olduğuna dikkat çekmektedir (Alver, 2011, s. 333). Özellikle şehrin artık-ürün neticesinde ortaya çıktığı savı, Tuna'nın çalışmasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

3. Şehir Sosyolojisi

Tuna, şehir sosyolojisinin tarihsel gelişimi, ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasıyla birlikte belirli tartışma alanlarına ilgi duymaktadır. Şehir sosyolojisi üzerine yapılan çalışmaları siyasal, toplumsal ve dönemsel bağlamda ele alarak, hem Batı sosyolojisindeki hem de Türkiye'deki şehir sosyolojisi araştırmalarının temel özelliklerini, eğilimlerini ve bağlamlarını incelemektedir (Alver, 2011, s. 333). Bu yönüyle, Tuna'nın şehir sosyolojisi alanındaki çalışmaları çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Korkut Tuna, şehir olgusunu tarihsel derinliğiyle ele almanın yanı sıra, Batı sosyolojisinde bu olgunun nasıl incelendiği konusuna da odaklanmıştır (Tuna, 1987, s. 7).

Korkut Tuna, Batı sosyolojisinde şehir konusunu üç dönemde ele almaktadır. İlk dönemde Ortaçağ şehrine yönelik yaklaşımları değerlendirdiği görülmektedir. Bu noktada, Henri Pirenne ve Max Weber'in yaklaşımları değerlendirmiştir. İkinci dönemde ise Sanayi olayına bağlı ele alışı değerlendirilen Tuna, Emrys Jones ve Arnold Toynbee'nin açıklamalarını ele almıştır. Son bölümde ise günümüz sorunları açısından şehir konusuna eğilen Tuna, Chicago Okulu ve şehir planlama çalışmalarını değerlendirmiştir (Tuna, 1987, s. 13-70).

Sanayi devrimi ile birlikte Batıda toplumsal ve siyasal alanda pek çok değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Batıdaki bu değişim ve dönüşüm, Batının pek çok alanda üstünlük elde etmesine olanak sağlamıştır. Bu üstünlüğü şehirler üzerinden de okumak mümkündür. "Sanayi devrimi Batı'ya büyük bir güç ve üstünlük sağlamıştır. Batı kendisine güç ve üstünlük sağlayan bu unsurları araştırıp, bunları kendi çıkarına sürdürmek isteyecektir" diyen Tuna (1987, s. 20), Henri Pirenne ve Max Weber'in şehir sosyolojisine ilgi duymasını bu duruma bağlamaktadır. Yani Pirenne ve Weber, Batının elde ettiği bu üstünlüğü şehir olgusu üzerinden açıklama yoluna gitmişlerdir.

Henri Pirenne, 1893 yılında yayınladığı, Ortaçağ Şehir Kuruluşlarının Kökeni adlı makalesinde, büyük çoğunluğu Alman araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen açıklama modellerinden hareketle orta çağ şehirlerinin ortaya çıkış ve yaygınlaşmalarındaki süreci açıklamaya girişmiştir (Tuna, 1987, s. 21). Pirenne, makalesinde, Batı'nın üstünlüğünü şehir olgusu ile temellendirme yoluna başvurmuştur. Zira Pirenne, "Batı'nın ilk defa kendi cevheriyle baş başa kaldığı orta çağdan, dünyaya yön veren büyük bir uygarlık çıkarması üzerinde durarak; bunun, orta çağ içinde filizlenen burjuvaların ve bunların kurduğu şehirlerle, müesseselerinin eseri olduğunu kuşkulara yer vermeyecek bir biçimde açıklamak istemişti" (Tuna, 1987, s. 30). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Pirenne, Batının sanayi olayı ile birlikte ele geçirmiş olduğu üstünlüğünü şehir olgusu üzerinden açıklama yoluna gitmiştir.

Ortaçağ şehri ile ilgili diğer bir değerlendirme ise Max Weber'e aittir. Weber, şehir olgusunu ele alırken otorite tiplerinden gayr-ı meşru otorite tipini kullanır. Bu otorite tipine bağlı olarak şehir, "geleneksel otoritenin tükendiği, karizmatik otoritenin henüz bulunmadığı ve yasal bürokratik otoritenin henüz doğmadığı bir ortamda sürüp giden çıkar çatışmalarının artışında ortaya çıkar" (Remy ve Vöge, 1974, s. 212'den alıntılan Tuna, 1987, s. 33).

Batı şehrini ön plana çıkaran Weber'e göre, gerçek anlamda şehir sadece Batı toplumlarında vardır. Çünkü Batı şehri, özerk ve bağımsız bir şekilde kendi yönetim ve yargılamasına sahipti. Dünyadaki diğer tüm şehirler bu özellikleri taşımadıklarından dolayı şehir sayılmazlardı (Tuna, 2013a, s. 342). Pirenne ile benzer şekilde, Weber de Batı'nın sanayileşme süreciyle kazandığı üstünlüğü şehir yapıları üzerinden açıklamaya çalışmaktadır.

Korkut Tuna, Ortaçağda şehir olgusunu ele alan Pirenne ve Weber'in yaklaşımlarından sonra, sanayi olayına bağlı değerlendirmeleri ele almıştır. Bu anlamda Emrys Jones ve Arnold Toynbee'nin görüşlerini değerlendiren Tuna, Batı şehrinin, sanayi olayı ile birlikte mutlak hâkimiyetini sağladığını ve bu yöndeki yaklaşımların dünyada kabul gördüğünü ifade etmektedir.

Sanayi olayına bağlı olarak, geçmişin değerlendirilmesi ve tarihi gelişmenin tek bir süreçmiş gibi sanayi devrimi ile sonuçlandığı şeklindeki anlayışın şehir konusundaki temsilciliğini yapan Emrys Jones, şehir olgusunu ele alırken ikili bir ayrıma gitmekte ve şehir olayını sanayi-öncesi şehri ve Batı şehri şeklinde sınıflandırmak suretiyle ele almaktadır

(Tuna, 1987, s. 41-47). Jones'un ele alışı, ideal şehir tipi sanayi olayından sonra ortaya çıkan ve Batıya özgü olan şehir tipidir.

Batı sosyolojisinde şehir konusunu sanayi olayına bağlı olarak değerlendiren diğer bir isim Arnold Toynbee ise üçlü bir ayırım yapmakta ve şehir olgusunu; geleneksel şehirler, mekanize şehirler ve geleceğin dünya şehri şeklinde sınıflandırarak ele almaktadır. Sanayi öncesi şehirlere yeni bir adlandırma yaparak sistemleştiren Toynbee, sanayi öncesi şehirler için geleneksel şehirler ismini kullanmaktadır. Mekanize şehirleri, sanayi şehirleri olarak değerlendiren Toynbee, bu şehirleri açıklarken teknolojiye başvurmuştur. Toynbee, mekanize şehirlerin bir takım açmazlarla karşılaştığını, bu açmazlardan kurtulmalarının geleceğin dünya şehri ile yani şehrin evrensel boyutlara ulaşması ile aşılabileceğine inanırken; Korkut Tuna, Toynbee'nin geleceğin dünya şehri fikrinin gerçekleşme ihtimalinin bulunmadığını belirtmektedir (Tuna, 1987, s. 47-53). Günümüzün küresel kentlerinin Toynbee'nin geleceğin dünya şehri olarak tasavvur ettiği şehir modeline uygun olup olmadığı, üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır.

Korkut Tuna, Batı sosyolojisinde şehir olgusunu irdelerken, son olarak günümüz sorunları açısından meseleye yaklaşan görüşleri değerlendirmektedir. Bu anlamda, Chicago okulunun görüşlerini irdeleyen Korkut Tuna, Alver'e (2011, s. 335) göre, şehir sosyolojisi çalışmalarında Chicago okulunun ayrıcalıklı yerini tespit etmiştir. Korkut Tuna'ya (1987, s. 57-59) göre, bireyin kentsel çevresi ile ilişkisinin türünü ortaya koyan çeşitli açıklamalar Chicago Okulunun şehir konusunu ele alışı ve açıklamasında etkili olmakla birlikte, Chicago şehri de böyle bir yaklaşımda etkili olan önemli bir faktör olmuştur. Zira Chicago şehri, 1860'tan 1930 yılına kadar geçen 70 yılda 31 kat büyüyerek, 108.206 kişilik nüfustan 3.373.753 kişilik bir nüfus potansiyeline ulaşmıştır. Bu hızlı nüfus artışı, pek çok toplumsal sorunu da beraberinde getirmiş ve farklı ilişki tiplerini ortaya çıkarmıştır. Böyle bir ortamın oluşması ve beraberinde oluşan ilişkiler yumağı yeni bir araştırma grubunun doğmasına yol açmıştır. Bu araştırma grubu da Chicago Okulu olarak adlandırılmıştır.

ABD'nin birçok şehrinde olduğu gibi, Chicago şehrinde de sanayinin gelişmesi ile birlikte ani bir büyüme meydana gelmiş ve Avrupa'daki tarihi gelişmelerin doğurduğu sıkıntıları yaşamadan sanayi olayı ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu ani değişimin çözülmesi amacıyla yürütülen çabalar birçok araştırmacının bir araya gelmesine ve bir okulun oluşmasına olanak sağlamıştır. Korkut Tuna, günümüz sorunları açısından şehir olgusuna yönelik yaklaşımları değerlendirirken, bu okulun yanında şehir planlama ve ülke düzenleme çalışmalarına da değinir. Ona göre, şehir planlama ve ülke düzenleme çalışmalarının temel amacı, bir takım sorunlarla karşılaşan şehirleri değiştirerek ve düzenleyerek topluma istenilen yönün verilmesi istenmesidir (Tuna, 1987, s. 55).

Batı sosyolojisinde şehir konusunu yukarıda ifade edilen isimler çerçevesinde ele alan Korkut Tuna, "Şehir Sosyolojisinin Dünyu Bugünü Üzerine" adlı çalışmada Gideon Sjoborg ve Henri Lefebvre gibi düşünürlerin ele alışlarına da vurgu yapmaktadır (Tuna, 2013a, s. 342-343). Bunun yanında, Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri adlı yapıtında da Henri Lefebvre'ye ayrıcalıklı bir yer ayıran Tuna, sanayileşme ve şehirleşme olgularına açıklık getirmektedir (Tuna, 2013b, s. 139-154).

Korkut Tuna'nın Batı sosyolojisinde şehir başlığı altında ele aldığı şehir sosyolojisi çalışmalarında, Batı şehrinin merkeze konularak şehir olgusunun ele alındığı görülmektedir. Batı, sanayileşme ile birlikte ele geçirdiği üstünlüğünü her alanda sürdürmek istemiş ve bu açıdan şehir sosyolojisi çalışmalarında da Batı şehri bilimsel bir temellendirme ile ideal bir şehir tipi olarak Batılı düşünürler tarafından dünyaya lanse edilmiş ve dünyada da bu şekilde kabul edilmiştir (Tuna, 1987).

Batı sosyolojisinde şehir olgusunu, ana hatları ile bu şekilde ele alan Korkut Tuna, Türkiye'deki şehir sosyolojisi çalışmalarına da değinmiştir. Türkiye'deki şehir sosyolojisine yönelik teorik çalışmaların ilk kez, 1930'larda Hilmi Ziya Ülken'le başladığını, ancak alanın uzun zaman ilgisiz kaldığını belirten Tuna, şehir sosyolojisine ilginin 1960'lı yıllarda artmaya başladığını ifade etmektedir (Alver, 2011, s. 335). Şehir sosyolojisine yönelik pratik çalışmalar ise 1928 yılında, Müstakbel Ankara Şehri Planı yarışması ile başlamış ve 1934 yılında İstanbul'da bir takım atılımlarla sürmüştür (Tuna, 2013a, s. 345). Türkiye'de, şehir sosyolojisine yönelik çalışmaların üniversite öğretim üyeleri ve çeşitli bölümlerin gayretleri ile sürdürüldüğünü belirten Tuna, 1960 yılından sonra artan şehirleşme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gecekondulaşma olayının, Türkiye'deki şehir sosyolojisinin ana malzemesini oluşturduğu tespitinde bulunmaktadır (Tuna, 2013a, s. 346).

Batı şehir sosyolojisinde hâkim olan yaklaşım biçimi, sanayi olayına bağlı olarak gerçekleşen bir yaklaşım biçimidir. Sanayi olayını evrenselleştiren ele alış biçimleri, Türkiye'nin şehir sosyolojisi için önemli açmazlara neden olmaktadır. Her şeyden önce Türk şehirlerinin oluşumu ve yaygınlaşması sanayiye bağlı olarak gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, sanayiye bağlı olarak ortaya çıkan değerlendirme biçimleri, sorunların çözümü için yeterli olmamaktadır. Korkut Tuna'ya göre böyle bir durumda, Türkiye şehir sosyolojisi, kendine özgü bir ele alış biçimi ile sorunlara yaklaşmalı, sorunların çözümü için kendi kavramlarını kullanmalı, kendi görüşünü evrenselleştiren Batı şehir sosyolojisine eleştirel yaklaşmalı ve Batı şehir sosyolojisinin teori ve uygulamalarını gözü kapalı bir şekilde takip etmemelidir. Ona göre, Türkiye şehir sosyolojisinin meseleleri Türkiye toplumunun hayat tarzı ve şehirleşme problemleri etrafında şekillenmelidir (Alver, 2011, s. 335). Tuna'nın bu yaklaşımı, aynı zamanda içinden geldiği sosyoloji geleneği ile önemli ölçüde örtüşmekte ve sahip olduğu sosyoloji anlayışını yansıtmaktadır.

4. Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

Şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, Korkut Tuna'nın çalışmasının odağını oluşturmaktadır. Tuna, şehirlerin ortaya çıkışı konusunda, Doğu ve Batı dünyalarını şehirler üzerinden ele alır. Şehirlerin ne zaman, nerede, hangi ilişkiler sonucu ve nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı bir şekilde ele alan Tuna, bu ele alışı Doğu-Batı yaklaşımını kullanır. Ona göre

her iki dünya farklı ilişkiler sonucu şehirleri ortaya çıkarmıştır. Bu farklılığa karşın, her iki dünyanın ortak özellikleri ve buna bağlı ilişkileri de vardır (Alver, 2011, s. 336). Korkut Tuna'ya göre, "tarihte ortaya çıkan ilk şehirler insan topluluklarının tarih sahnesine çıkışları sırasında karşılaştıkları sorunlara benzer veya değişik çözümler buldukları ve bunlara bağlı başarıları ölçüsünde gelişme kaydettikleri bir sırada Doğu'da görülen ve belli ilişkilere bağlı örgütlü bir gelişmenin ürünü olarak ele alınabilirler" (1987, s. 74). Yani tarihte görülen ilk şehirler, Doğu bölgelerine ait şehirlerdir. Bu şehirlerin ortaya çıkışı da belli ilişkilerin sonucunda gerçekleşmiştir.

Batı şehir teorilerine karşı Doğu şehirlerini ön plana çıkaran Tuna'ya göre, tarihte ilk şehirler, yakın Doğu'da Fırat ve Dicle vadilerinden oluşan Mezopotamya bölgesinde ve Nil vadisinde ortaya çıkmışlardır. Ona göre İlk şehirlerin ortaya çıktığı bölgeler, Asya topraklarının özellikleri nedeniyle, farklı şekillerde örgütlenmişlerdir (Alver, 2011, s. 336; Tuna, 1987, s. 82). İlk şehirlerin örgütlenme biçimi için "Doğu örgütlenmesi" ifadesini kullanan Tuna, üretim denetim örgütlenmesi, askeri örgütlenme, merkezileşme, sulama kanalları, örgütleyici-yönetici kadrolar, artık ürün, endüstriyel üretim ve ticaret kavramları etrafında Doğu örgütlenme biçimine açıklık getirmektedir (Tuna, 1987).

Doğu şehirleri bir çözümün sonucunda ortaya çıkmış; fakat ortaya çıktığı coğrafya ile sınırlı kalmamış, çevreyi de etkileyerek, kendine benzeyen yapıların ortaya çıkışına da olanak sağlamışlardır. Böylece, şehir olgusu Doğu dünyası ile sınırlı kalmamış, başka dünyalara da yayılmıştır tespitinde bulunan Tuna, şehir olgusunun ilk görüldüğü yer olarak Doğu toplumlarını göstermekte ve Batı şehirlerinin daha sonra ve farklı sebepler sonucu ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Alver, 2011, s. 336-337). İlk şehirlerin Doğu örgütlenmesi ile birlikte ortaya çıkması ve bir takım sorunlara çözüm üretmiş olması, örnek alınmalarına ve yeni şehirlerin ortaya çıkmasına, diğer bir ifade ile şehirlerin yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Korkut Tuna, bu noktada Doğu örgütlenmesi dışında yeni bir örgütlenmeden bahsetmektedir. Bu örgütlenme Doğu-dışı örgütlenmedir. Yeni bir örgütlenme ile birlikte yeni bir uygarlık da ortaya çıkmıştır. Bu yeni uygarlık ile birlikte uygarlık çatallaşmasının ortaya çıktığını, bu çatallaşma ile birlikte tarihte iki farklı uygarlığın hüküm sürmeye başladığını belirten Tuna, bu uygarlıkların farklı doğrultularda hareket etmelerine karşın birbirleriyle ilişki içinde olduklarını belirtmektedir (Tuna, 1987, s. 99).

Korkut Tuna, ilk şehirlerin Doğu örgütlenmesine bağlı olarak, özellikle tarım bölgelerinde ortaya çıkmasının, onların tarım faaliyetleri ekseninde şekillendiği şeklinde algılanabileceğini, bu yüzden ilk şehirlerin kendi üretimlerine ve üretici güçlerine sahip tarım dışı iktisadi faaliyet merkezleri olarak ortaya çıktığının bilinmesi gerektiğini belirtmektedir. Korkut Tuna, tarımda sağlanan artık ürünün ve şehirlerde ortaya çıkan tarım dışı üretim faaliyetlerinin, şehirlerin yönetim merkezi olarak belirmelerine yol açtığını ifade etmektedir. Ona göre, şehirler bu yönüyle ele alındıkları zaman idari, askeri, siyasi ve dini faaliyetlerin de örgütlendiği yerleşim merkezleri olarak kabul görecektir (Tuna, 1987, s. 100-101).

Korkut Tuna, şehirlerin yaygınlaşması konusunu ele alırken, ilkin Doğu örgütlenmesi etrafında yaygınlaşan şehirlere açıklık getirmektedir. Tuna'ya (1987, s. 101) göre, Doğudaki şehirlerde ortaya çıkan ve bu şehirlere gerçek kimliğini kazandıran tarım dışı üretim faaliyetlerinin (ticaret ve sanayi) sürdürülebilmesi için gerekli olan koşullar, yeni şehir alanları ile mümkün olabilmektedir. Başka bir ifade ile "karışıklaşan ve farklılaşan toplum ilişkilerinin sürdürülmesi yolunda gerekli olan artık-ürünün devamlı ve düzenli bir biçimde birikimi şehirler dışındaki başka bir toplum biriminde mümkün olmayınca şehirlerin yeni alanlarda da ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır" (Tuna, 1987, s. 102).

Şehirlerin yaygınlaşması ile birlikte, şehirler ile birlikte ortaya çıkan bir takım örgütlenmelerin de yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle üretim sonucu ortaya çıkan artık ürün ve farklı bölgeler ile yapılan ticaret ile birlikte iktisadi örgütlenmenin yaygınlaşması ve bununla birlikte merkezi yönetimin sistemli bir şekilde farklı bölgeleri tek çatı altında birleştirmesi bu anlamda dikkat çekmektedir. Tuna'ya göre; "bütün bu gelişmelere bağlı olarak yeni şehir alanlarının (...) Anadolu'da ve Doğu Akdeniz sahillerinde belirdiği anlaşılmaktadır. Bu yeni şehir alanları ile birlikte eski şehir merkezleri arasındaki ilişkiler Doğu'daki şehirleşmenin boyutlarını ortaya çıkarmaktadır" (1987, s. 105).

Doğu örgütlenmesi bağlamında şehirlerin yaygınlaşmasından sonra, Doğu-dışı örgütlenme ve bu örgütlenmeye bağlı olarak ortaya çıkan şehirlere değinen Tuna, "artık ürünün varlığı Doğu dışında, Doğu modeline ulaşamamış toplumlarda da bir canlanmaya ve bunun açık belirtisi olan şehirler ve şehirleşmeye yol açmıştır" (1987, s. 108) tespitinde bulunmaktadır. Bu anlamda, Tuna'nın yaklaşımında şehirleşmenin olabilmesi için artık-ürünün olmazsa olmaz koşul olduğu görülmektedir. Artık-ürünün varlığı ise beraberinde merkezi bir örgütlenmenin varlığını şart koşacaktır. Korkut Tuna, şehirleşmenin temel koşulunun artık-ürün ve merkezi bir örgütlenme olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Bu savını ise Kıbrıs adasının ancak Doğu örgütlenmesi ile karşılaşınca şehirleşebildiği argümanı ile açıklamaktadır. Tuna'nın (1987, s. 110) ifadesine göre, "konumu ve sahip olduğu imkânlar açısından önemli bir potansiyele sahip Kıbrıs'ın ancak Doğu ticareti çerçevesine dâhil olduktan sonra hızla şehirleştiği anlaşılmaktadır. Bakır madeninin varlığı uzman bir işçi kesiminin oluşmasına yol açsa bile şehirlerin ortaya çıkmasına yol açmamıştır."

Doğu-dışı örgütlenmede ilk şehir örneği ise Girit adasının Knossos şehri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şehrin ortaya çıkması Doğu örgütlenmesinden etkilense de kendine has yeni bir örgütlenme biçimini de geliştirmiştir. Girit adasının Mısır, Asya ve Ege sahillerinin arasında, Akdeniz'in ortasında yer alması ve tunç madeninin bulunması, Girit adasına daha ileri imkânlar sağlamıştır. Tuna'ya göre, Britanya sahillerinden getirilen kalayın, Kıbrıs adasından getirilen bakır ile birleştirilerek Mısır'a satılmasını içeren bu yeni örgütlenme, Girit'e denizlerde de bir egemenlik sağlamıştır (Tuna, 1987, s. 111).

"Neticede Girit adasının temsilciliğini yaptığı bu yeni iktisadi örgütlenme Doğu şehir uygarlıklarında ortaya çıkan ürün fazlasını ticaret ve korsanlıkla elde ederek önceki toplum örgütlenmesinin besleyemediği nüfusa geçim imkânları sağlamış olmaktadır. Bütün doğal imkânlara rağmen Kıbrıs'ta bu

işin başarmamış olması bize örgütlenmenin şehirleşme için zorunlu bir faktör olduğunu göstermektedir (...) Doğu-dışı örgütlenmesinin, kendi üretmediği bir ürün fazlasından yola çıkarak bir mamul ve hammadde trafiğini örgütleyerek sorunlarına çözüm bulduğu anlaşılmaktadır. Bu örgütlenmenin şehirleri bu çözüm doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Şehirlerin her biri kendisini besleyecek tarım alanından, bir geri-ülkeden yoksun oldukları için kendi dışlarındaki güç ve imkânları kullanabildikleri ölçüde ayakta kalabilecek siteler şeklinde ortaya çıktılar” (Tuna, 1987, s. 112).

Şehirleşmenin temel koşulu olarak görülen örgütlenmenin, Doğu dışında farklı bir biçimde seyrettiği görülmektedir. Bu farklı örgütlenme, farklı şehirleşme biçimlerini doğurmuştur. Doğu dışında görülen bu şehirleşme biçimi Site’ler şeklinde ortaya çıkmıştır. Tuna’ya göre, Site’lerin de önemli açmazları vardı. En önemli açmazları fazla nüfus barındıramıyor olmalarıydı. Hammadde ticaretinden mamul madde ticaretine geçmek bile nüfus sorununa çözüm getirememişti. Bu noktada, çözüm olarak yeni koloniler yaratma yoluna gidilecekti. Böylece, nüfus baskısı biraz olsun hafifletilmiş olacaktı. Tuna, Yunan toplumlarında görülen köleliğin ortaya çıkışını da bu gelişmelere bağlamaktadır (Tuna, 1987, s. 112–113).

Bir olgu olarak şehir, ait olduğu toplum, çevre, dünya ve inanç öbeğine bağlı olarak şekillenir. Bu yönüyle pek çok şehir modelinden bahsetmek mümkündür (Alver, 2011, s. 335). Korkut Tuna’nın şehir çalışmasında böyle bir ele alış ile ilk şehirlerden başlayarak, geçen zamana bağlı olarak dünya üzerinde ortaya çıkan farklı şehir modellerini ele aldığı görülmektedir. Bu anlamda, Tuna’nın ilk şehirlerin yanında Helen-Roma şehirleri, Batı Orta Çağ şehirleri, İslam şehirleri ve Osmanlı-Türk şehirlerini ele aldığı görülmektedir (Tuna, 1987). Doğu-dışı örgütlenme sonucu ilk şehirlerin, farklı bir uygarlığın yeni bir örgütlenme sistemi oluşturması ile ortaya çıktığını belirten Tuna, Doğu-dışı örgütlenmede şehirleşme sürecinin daha ileri boyutlarına da açıklık getirmektedir.

Batı Avrupa’da, feodal düzenin çözülmesi ve yerine yeni bir düzenin kurulmasında önemli rol oynayan burjuva sınıfı, Doğu bölgesi ile kurduğu ticari ilişkiler ve gerçekleştirdiği coğrafi keşifler sonucu, Doğudaki zenginlikleri Batıya taşıyarak Batıda yeni bir medeniyetin oluşumuna ve buna bağlı olarak yeni şehir modellerinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Tuna, 1989). Feodal düzenin yıkılarak, yeni şehir modellerinin oluşmaya başlaması sadece burjuva sınıfının Doğu ile kurduğu ticari ilişkiler ve coğrafi keşifler sonucu olmuştur. Tuna’ya (1994, s. 143) göre, Amerika kıtasının keşfi de Avrupa’daki şehirlerin canlanışına önemli katkılar sağlamıştır.

Amerika’nın keşfi, Batı şehri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Amerika’nın keşfinden sonra dünya üzerindeki şehirleşme olgusu sömürge ilişkilerine göre şekil almaya başlamıştır. Gerek Amerika kıtasında, gerekse dünyanın diğer bölgelerindeki şehirlerde bu durumu görmek mümkündür (Tuna, 1994, s. 144). Amerika’nın keşfi ve sonrasında şehirlerde yaşanan gelişme, Batı şehri için yeni bir tanımlama doğurmuştur: “Kentsel toplum”. Tuna’ya göre, Batı, şehirlere sahip olduğu için dünya egemenliğini ele geçirmiş değil, üstünlüğü ele geçirdiği için, yani kendi dışındaki ilişkilerin denetimini ele geçirdiği için kentsel toplum olabilmıştır (Tuna, 1994, s. 146).

Kentsel toplumda yaşanan toplumsal olaylar endüstriye bağlı olarak şekillenmiştir. Avrupa’da sanayi şehri olarak nitelendirilen şehir modellerinin, kentsel toplum söyleminden önce varlık bulması bunun bir göstergesidir. Tuna’ya (2009, s. 20) göre, ortaya çıkan sanayi, şehirleri canlandırmış ve onlara yeni bir kimlik kazandırmıştır. Sanayileşme sonucu şehirlerde artan nüfus, kırdan şehirlere yönelik artan göç ile birlikte farklı bir boyut kazanmış ve sanayi şehri yeni sorunların da yaratıcısı olmuştur. Sanayi şehrinde ortaya çıkan sorunların başında konut sorunu gelmektedir. Konut sorunu ile birlikte Batıda başlayan ve küreselleşme ile tüm dünyaya yayılan kentsel planlama ve düzenleme faaliyetleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kentsel planlama çalışmaları da zamanla bölge ve ülke düzenleme çalışmalarına dönüşmüştür (Tuna, 2009, s. 20-21). Artık sadece şehirlere değil, tüm dünyaya istenilen şekil verilebilecektir.

Bu planlamalar neticesinde, şehirlerdeki barınma sorunu giderilmiş ve kalabalık nüfusun bir arada yaşadığı şehirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kalabalık şehirler, Batıda kentsel toplum olarak nitelendirilen toplum modelini simgelemektedir. Tuna’nın (2009, s. 21) ifadesine göre, “Zaman içinde Batı şehirleri üzerindeki nüfus baskısının kalkması sorunların üstesinden gelinmesine yol açacak ve büyük oranlarda şehirlerde toplanan nüfus Kentsel Toplum ifadesini gündeme getirecek ve kendisini sanayi toplumu olarak tanımlayan Batı, bu defa kentsel toplum tanımını benimseyecektir.” Şehir modelinin en son şekli ise küreselleşme ile varlık bulan küresel şehir modelidir. Bu şehir modeline sonraki sayfalarda yer alan küreselleşme söylemi ve şehir bölümünde değinilmektedir.

5. Feodal Düzen ve Şehir

Korkut Tuna’nın şehir çalışmasında üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de feodalizm ve şehir ilişkisidir. Tüm toplumların zorunlu olarak geçirecekleri bir düzen olarak kabul edilen feodalizmin, Türk toplumu için geçerli bir düzen olup olmadığı, diğer bir ifade ile Osmanlı’nın yapısının feodalizm ile ilgisinin olup olmadığı konusu, Tuna’nın şehir olgusu ile açıklığa kavuşturduğu bir mevzudur (Tuna, 1989).

Korkut Tuna, feodalizm konusunu ele alırken, ilk olarak feodalizmin ortaya çıkışı ve temel özelliklerinden bahseder. “Feodal olarak nitelendirilen toplum düzeninin ortaya çıkışı, zaman olarak, Roma imparatorluğunun yıkılışından sonra beliren yeni üretim ilişkileri ve örgütlenmesi” (Tuna, 1989, s. 199) ile birlikte gerçekleşmiştir. Feodalizmin ne olduğuna da açıklık getiren Tuna, “feodalizmin toplumsal özellikleri açısından yapılan bir genel değerlendirme ise; onun, kölecî toplum düzeni ile kapitalist toplum düzeni arasında yer alan iktisadi bir sistem şeklinde” (1989, s. 200) tanımlamaktadır. Ona göre, feodal düzenin ortaya çıkış koşulları ve özellikleri şu şekilde ifade edilebilir:

“Feodalizm Roma İmparatorluğunun yıkılışı ve barbar istilaları çerçevesinde Batı toplumlarında karşılaşılan çöküntü sırasında toplum hayatını sürdürme yolunda gerçekleştirilen bir örgütlenme olup,

ortaya çıkışını ve örgütlenmesini kazandıran özellikler açısından belli bir dönem ve yöreye aittir, belli bir tarım üretimi örgütlenmesidir ve dışarıya kapalı bir sistem oluşturmaktadır” (Tuna, 1989, s. 220).

Ortaya çıkış koşulları ve belli bir yöreye has olan özelliklerine rağmen feodalizmin evrenselleştirilme çabasına dikkat çeken Tuna, Karl Marx'ın tarihi gelişmeyi açıklama biçimi olan, tüm toplumların aynı tarihi gelişme çizgisini takip ettikleri şeklindeki ele alışı feodalizmi evrenselleştirdiğini belirtmektedir (Tuna, 1989, s. 220). Korkut Tuna, feodalizmin evrenselleştirilme çabası sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun da feodal bir sisteme sahip olduğuna yönelik yaklaşımlara karşı eleştirel bir tutum sergilemektedir. Osmanlı'nın tıpkı feodal sistemde olduğu gibi tarıma dayalı bir yapısının olması ve tüm toplumların aynı tarih çizgisini takip edecekleri şeklindeki Batılı bir tarih anlayışı sonucu, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü sıralarda Batı'da en verimli dönemini yaşayan Feodal düzenin Osmanlı toplumuna da uyarlaması ile neticelenmiştir. Bu noktada Tuna, Osmanlı'nın feodal sistem ile benzer yönlerini veya feodal sistem ile farklılıklarını ortaya koymaktan ziyade, feodal sistemin tamamen farklı bir sistem olduğunu ortaya koymak için şehir olgusunu ele almıştır (Tuna, 1989).

Korkut Tuna'ya (1989, s. 213) göre, feodalizm ile ilgili yapılan araştırmalarda şehir ve şehirleşme gibi toplumların ana gelişme doğrultularına bağlı olarak sağlıklı değerlendirmelere izin veren olgular göz ardı edilmiştir. Bu sebepten dolayı, feodalizmin gerçek anlamda anlaşılabilmesi için şehir ve şehirleşme olgularının da bilinmesi gerekir.

Şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması bölümünde ifade edildiği üzere, ilk şehirler Doğu örgütlenmesi çerçevesinde ortaya çıkmış ve çevreyi de etkileyerek yayılmışlardır. Bu etkilenme sonucu Doğu-dışı örgütlenme çerçevesinde yeni şehirlerin ortaya çıktığı ifade edilmişti. Her iki örgütlenmede de dikkat çeken nokta artık ürün ve bu artık ürünün belli merkezden kontrolü idi. Doğu örgütlenmesi ekseninde şekillenen şehirler, kendi üretim ilişkileri sonucu artık ürün elde etmiş ve bunu merkezi bir örgütlenme ile değerlendirme yoluna gitmişti. Doğu-dışı örgütlenmede ise artık ürün, üretim sonucu elde edilmemiş, deniz yolunu elinde bulundurmaları dolayısı ile başka bölgelerden gelen ürün fazlasına el koymak suretiyle artık ürünlerini oluşturmuşlardı. Kısaca, her iki örgütlenme sonucu ortaya çıkan şehirlerde, artık ürün ve bu ürünün merkezi bir yönetim ile değerlendirilmesi dikkat çekici noktadır. Bu iki ayrı toplum örgütlenmesi, iki ayrı şehir yapılanmasını ortaya çıkarmıştır: Bir tarafta, Doğu örgütlenmesi çerçevesinde ortaya çıkan ve yaygınlaşan Osmanlı şehri, diğer tarafta ise Doğu-dışı örgütlenme çerçevesinde ortaya çıkan ve yaygınlaşan Batı Avrupa şehri.

Doğu-örgütlenmesi çerçevesinde gelişen Osmanlı şehirleri, üretim yönetim faaliyetlerine bağlı olarak, bunların örgütlenip denetlendiği bölgelerde gelişmişler ve çağın en büyük yerleşim merkezleri halini almışlardır. Doğu-dışı örgütlenme çerçevesinde gelişen şehirler ise artık ürüne sahip olup, merkezi bir örgütlenmeye ulaşmak için çok zaman geçmesini beklemişlerdir (Tuna, 1989, s. 216–217).

Batı Avrupa'da, feodal düzenin hüküm sürdüğü sıralarda şehirleşmenin görülmediğini ifade eden Tuna (1989, s. 217), “feodal düzen kendi artık-ürününü üretmediği ve mevcut güç ve zenginliklerini bu yolda örgütleyemediği için şehirsiz bir düzendir. Şehirlerle feodalite bir arada bulunamazlar, birinin varlığı diğerini dışarıda bırakır” tespitinde bulunmaktadır.

Batı Avrupa'da, şehirleşmenin yeniden canlanması, mevcut toplum düzeninin değişmeye başlaması ile mümkün olmuştur. Mevcut toplum düzeni olan feodalizmin çöküşü, feodal kadroların dışında yeni bir sınıfın ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Ticari ilişkilerini geliştiren bu sınıf, Doğu ile girdiği ticari ilişkiler sonucu, Doğu'daki zenginlikleri Batıya taşıyarak, Batıda yeni bir düzenin oluşmasına ön ayak olmuştur. Eski toplum düzeninin çözülmesi ve yeni bir toplum düzenine geçilmesine sebep olan bu sınıf burjuva sınıfı olarak nitelendirilmiştir (Tuna, 1989, s. 219).

Korkut Tuna, netice itibari ile feodalizmin belli bir zaman ve yöreye ait olduğunu belirtmektedir. Ona göre, feodalizm Batı Avrupa toplumlarına has olan ve onuncu yüzyılda görülmeye başlanıp, on dördüncü yüzyılda en gelişmiş dönemine yükselen bir sistemdir (Tuna, 1989, s. 202). Aynı şekilde, “feodalizm Doğu'da görülen yükseliş ve zenginlik üretiminin değil, Batı'da görülen asgari düzeyde toplum hayatı sürdürmenin adı olmuştur” (Tuna, 1989, s. 210).

Feodalizmin hüküm sürdüğü dönemde ve coğrafyada şehir olgusu ile karşılaşmadığımızı ana hatları ile ortaya koyan Korkut Tuna, feodalizmin evrenselleştirilmesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun da feodal bir düzene sahip olduğu şeklindeki yaklaşımları, Osmanlı'da şehir olgusunun varlığını ortaya koyarak eleştirmekte ve Osmanlı'nın feodal bir düzene sahip olmadığını belirtmektedir.

6. Küreselleşme Söylemi ve Şehir

Korkut Tuna, küreselleşme söylemine dair de bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Onun küreselleşme söylemine yaklaşımı, temel sosyoloji anlayışını da yansıtmaktadır. Bu anlamda Tuna, küreselleşme söylemine eleştirel ve yerel bir bakış ile yaklaşmaktadır. Ona göre; “Küreselleşme Batı dünya egemenliğinin sürdürülmesi ve bir manada mutlaklaştırılması çabalarından ibarettir” (2013a, s. 309). Küreselleşmeye ilişkin bir diğer değerlendirmesi ise şu şekildedir: “Küreselleşme bir kader, mutlak ve kaçınılmaz bir olay değildir. Batının mevcut egemenliğini pekiştirme ve değiştirmeme operasyonudur” (Tuna, 2013a, s. 318).

Küreselleşme söyleminin ortaya çıkışı ve dillendirilmeye başlanması farklı yorumlara sebep olmuştur. Kimi yorumlar, bu söylemi Amerika'nın keşfine kadar geri götürmektedir. Tuna ise bu söylemin tüm toplumlarda tartışılmaya başlanmasının Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte gerçekleştiğini belirtmektedir (Tuna, 2013a, s. 309).

Korkut Tuna'nın küreselleşme söylemine ilişkin bir başka değerlendirmesi ise küresel yerel ayrımında kendisini göstermektedir. Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımına benzer bir ayırım ile küresel ve yerel kavramlarının

kullanıldığını ifade eden Tuna, bu tutumun masum bir tutum olmadığını, tüm dünyanın Batı medeniyetine entegre edilmek istenmesinin bir yolu olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Tuna, 2003). Küreselleşme söylemine eleştirel ve yerel bir bakış ile yaklaşan Korkut Tuna, Batı medeniyetinin yeni dünya düzeninde aktif rol biçtiği küreselleşme söyleminin gerçek anlamda anlaşılabilmesi için farklı ve önemli bir bakış geliştirmiştir. Ona göre, küreselleşme söylemini anlamamanın önemli bir yolu, küresel şehirleri anlamaktan geçmektedir.

"Küreselleşme, dünyanın kültürel ve ekonomik anlamda aynılaştırılması, ekonomik anlamda tek bir elden yönetilmesi demektir (...) Küreselleşmenin ekonomik düzlemde olduğu gibi kültürel düzlemde, mimaride, kentlerin kuruluş ve gelişmesinde de önemli bir etkisi vardır. Küresel kentler de farklı kültürlerin bir araya getirildiği melez uzamlardır" (Uçan, 2009, s. 182–183). Küreselleşme, dünyayı herkesin, her an, her şeye ulaşabileceği bir alana dönüştürmüştür. Malların, yerlerin, hatta değerlerin aynılaştırıldığı böylesi bir düzende, şehirlerin aynılaşması kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir.

Şehir çalışmalarına ilişkin oldukça geniş ve önemli konuları ele alan Korkut Tuna, şehre ilişkin önemli bir boyut olan küresel şehirlere ilişkin oldukça kısa bir değerlendirmede bulunmaktadır. İlk şehir çalışmalarında ele almadığı küresel şehirler mevzuu hakkındaki eksikliği kendisi de belirtmektedir. Bu eksikliğin farkında olan Tuna, küresel şehirler ile ilgili kısa fakat oldukça ilgi çekici bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Küreselleşme tartışmalarının başladığı yıllarda şehir olgusuna eğilen Tuna, şehrin küreselleşmeden etkileneyeceği gerçeğini fark edememiş, fakat küreselleşmenin oldukça hızlı yayılması ve tüm alanlarda olduğu gibi şehir alanında da tüm dünyayı etkisi altına alması, Tuna'nın geç de olsa bu gerçeği fark etmesine sebep olmuştur.

Korkut Tuna, küreselleşme söylemi ve şehir olgusunun ilk olarak Habitat toplantılarında birlikte telaffuz edildiğini belirtmektedir. Ona göre, küreselleşme ve şehir olgusu ile birlikte bir topluma değil, artık toplumlara istenilen yön verilebilecektir. Küreselleşme ve şehir konusunu ele alırken, küreselleşme olgusunun tam anlamıyla anlaşılabilmesi için şehir ve şehre bağlı düzenlemeleri anlamak gerektiğini belirten Tuna, pek çok alanda olduğu gibi, küreselleşmenin şehirler üzerinde de önemli etkilerinin olduğunu belirtmektedir (Tuna, 2013b, s. 172). Aynı şekilde, Uçan'ın (2009, s. 184) da ifade ettiği üzere, "küresel kent ticaretin, teknolojinin, para akışının, eğitim ve kültürün, medyanın, sermaye piyasalarının, ulaşımın odak noktasıdır (...) Küreselleşme kavramı bir aynılaştırma, benzer hale gelme/getirme anlamında bir kavramdır. Kent ve uzam planlamaları da bu düşünce çerçevesinde yapılır" (Uçan, 2009, s. 184).

Korkut Tuna'ya göre, Batı şehir teorilerinin ısrarla üzerinde durduğu Batı şehri merkezli ele alışların temel amacı olan dünyaya istenilen yönün verilmesi fikri, küreselleşme ile yeni bir boyut kazanmıştır. Ona göre, bu temel amacı şehirler üzerinden okumak mümkündür (Tuna, 2013b, s. 173). Zira Batılı bir kavram olan küreselleşmenin kaçınılmazlığı, yine Batı tarafından dünyaya lanse edilmiştir. Batı-dışı toplumlara yansıtılan ve kaçınılmaz olarak sunulan küreselleşme, her alanda olduğu gibi şehir alanında da etkili olmaya başlamıştır. Bu vesile ile Batı tüm dünyaya istediği şekli verme fırsatını yakalamıştır.

Korkut Tuna, küreselleşme söylemi ve şehir konusunu ele alırken, Habitat Çalışmalarından bahsetmektedir. Habitat çalışmaları, İnsan yerleşmeleri üzerine birleşmiş milletler konferansı olarak bilinmektedir. Habitat I ve Habitat II şeklinde düzenlenen konferansların ilki 1976 yılında Kanada'nın Vancouver şehrinde, ikincisi ise 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir (Tuna, 2013b, s. 173–174).

1996 yılında, İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat II toplantısında iki önemli noktaya dikkat çekilmiştir. İlk dikkat çekilen nokta, acınacak koşullarda yaşayan bir milyarı aşkın kişinin yaşam seviyesini iyileştirmeye izin verecek herkese uygun bir konut projesinin hayata geçirilmesidir. Toplantıda dikkat çekilen diğer bir nokta ise gittikçe artan bir şehirleşme yaşayan dünyada, yaşanabilir insan yerleşmeleri için şehir merkezlerinin ekolojik, iktisadi ve sosyal yaşanabilirliğini garanti altına almaktır (Tuna, 2013b, s. 175). Söz konusu toplantının özünü oluşturan ve dikkatin çekildiği bu iki hususun temel amacı, küreselleşen dünyayı tek tip bir düzene sokma arzusudur. Bu tek tipleştirme ise şehirlerin dizaynı ile gerçekleştirilecektir.

"Habitat toplantıları şehirlere dünya çapında bir çeki düzen verme çabası olarak da değerlendirilebilir. Ya da çok kalabalıklaşan dünya nüfusundan Batının zarar görmemesinin şehirler aracılığı ile araştırılması ve bunun için yeni kural ve ilkeler aranması olarak da meseleye bakmak mümkündür. Başka bir deyişle Habitat toplantıları şehirler aracılığı ile dünyaya da çeki düzen vermek söz konusu edilecektir. Batı dışı şehirlerin ve özellikle kırsal alanların mevcut gelişmeleri dikkatleri ve araştırmaları üzerine çekecek ve bu yaklaşım biçimi ile şehirlerin toplumlara yön vermesi değil artık dünyaya yön vermesi söz konusu olacaktır" (Tuna, 2009, s. 21).

Küreselleşmenin niçin şehirler üzerinden yayılmak istendiğine de açıklık getiren Tuna, şehirler büyümenin ve uygarlığın motorudurlar ve içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında insanlığın yarısı kentsel bölgelerde yaşayacaklardır şeklindeki ifadelerden hareketle küreselleşmenin şehirler üzerinden yayılmak istenmesinin sebebinin belirtmektedir (Tuna, 2013b, s. 175–176).

7. Mikro Boyutta Şehir Çalışmaları

Korkut Tuna, şehir olgusuna ilişkin makro boyutta önemli çalışmalara imza atmıştır. İstanbul sosyoloji ekolünün temel karakteristiği olan makro ölçekli sosyoloji yapma tarzını önemli ölçüde benimseyen Tuna, bu ekolden farklılaşan ve ekole yeni bir anlayış kazandıran isim olarak da dikkat çekmektedir. Bu anlamda, Tuna'nın şehir sosyolojisine ilişkin yapmış olduğu mikro ölçekli bir takım çalışmalardan söz etmek mümkündür. Mikro boyutta yapmış olduğu şehir

çalışmaları daha çok İstanbul şehrine yöneliktir. İstanbul'un tarihi özelliklerine de vurgu yapan Tuna, İstanbul'un, özellikle göç ile birlikte yaşamış olduğu değişim ve dönüşüm üzerinde durmaktadır. Bu anlamda, apartmanlaşma, gecekondulaşma, sanayileşme, şehir planlama çalışmaları ekseninde şehrin değişen yapısını analiz eden bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır.

İstanbul'un tarihi ve toplumsal özelliklerine vurgu yapan Tuna, İstanbul'u nev-i şahsına münhasır bir dünya şehri olarak nitelendirmektedir. Doğu ve Batıyı birleştiren bir şehir olan İstanbul, ona göre, Doğunun gerçek başşehridir (Tuna, 2004, s. 1). Başka bir yerde ise İstanbul'un artık bir başşehir olmadığını belirten Tuna, İstanbul'un tarihten gelen ihtişamını ise sürdürdüğünü belirtmektedir (Tuna, 2013a, s. 398). Her ne kadar tarihten gelen ihtişamını sürdürse de göç ile birlikte, hızlı bir şekilde büyüyen ve genişleyen İstanbul'da, yapısal ve toplumsal pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar, İstanbul'un tarihi ve toplumsal özelliklerini tahrip eden bir niteliğe sahip olmuşlardır. Korkut Tuna (2013a, s. 399), bu durumun sonucunda İstanbul'un yeniden şekillenmesi ve belli özelliklere sahip olmasını iki duruma bağlamaktadır: Göçlere bağlı nüfus artışı ve şehir planlama faaliyetleri.

Korkut Tuna'nın ilk dikkat çektiği nokta, göç ile birlikte İstanbul'da ortaya çıkan apartmanlaşma ve gecekondulaşma olgularıdır. Şehrin farklı bölgelerinde ortaya çıkan bu yapılanmalar, aynı şehirde varlık bulan; fakat birbirleri ile herhangi bir ilişki içine giremeyen insanlara mekân olmuşlardır. Apartmanlaşma olgusu, günümüzde küresel bir hal almış bulunmaktadır. Tuna'nın İstanbul örneğinden hareketle ele aldığı bu olgu, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'nin tüm şehirlerinde de görebileceğimiz bir durumdur. Apartmanın İstanbul'a girdiği ve yayıldığı yıllar ile beraberinde şehre yaşattığı değişim ve dönüşümler ve bunun sonucunda ortaya çıkan problemler, Tuna'nın ele aldığı mevzulardır.

Apartmanın İstanbul'un hayatına 1800'lü yılların sonlarında Beyoğlu, Taksim, Şişli/Nişantaşı gibi semtlerde girmeye başladığını belirten Tuna, 1930'lu yıllardan itibaren ise apartmanların yaygınlaşarak İstanbul'un ikametgâh değişiminin simgesi olduklarını ve eski ahşap yapıların yerlerini, mevcut arsalarında, apartmanlara bırakmaya başladığını ve apartmanların İstanbul'un simasının değişmesinde önemli rol üstlendiğini belirtmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren ise apartmanlaşmanın şehir ekonomisinde üstlendiği role değinen Tuna, İstanbul'u semt semt, sokak sokak, bina bina dolaşan müteahhitlerin apartmanlaşmanın artışıyla üstlendikleri role vurgu yapmaktadır (Tuna, 2013a, s. 399-400).

Korkut Tuna, apartmanlaşma ile birlikte, İstanbul şehrinin sosyal yapısında meydana gelen değişimlere de açıklık getirmektedir. Apartmanlaşmanın aile yapısı üzerindeki etkisine değinirken, geniş aileden çekirdek aileye geçiş süreci ve apartman yaşamının bunda oynadığı role özellikle vurgu yapmaktadır. Apartman hayatının semtler arasında da bir ayırımın nişanesi olduğunu belirten Tuna, apartmanların mahalle yaşamı ve sokaklar üzerindeki etkisine de değinmekte, aynı zamanda geniş aileden çekirdek aile yapısına geçiş ile birlikte dede, nene ve torunlar arasındaki kültür aktarımının da kaybolduğunu belirtmektedir (Tuna, 2013a, s. 400-401). Korkut Tuna, şehrin merkezinde yaşayan ve apartmanlara hapsedilmiş insanların durumunu resmederken şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Resmi şehrin çizilmiş yasal sınırları içinde yaşayanlar, çevrede olup bitenlerden habersizdir. Onlar uygun görülen ve her şeyiyle tek çözüm olarak kabul edilen apartmanlaşmanın hücresel dokuları içine sıkıştıkları için çok yakınlarında bile olup bitenin farkında değildirler. Oturdukları yerlerin mahalle ve mahalleli ilişkilerini bırakın, komşuluk ilişkilerinden bile sıyrılıp apartman dairelerine kapandıkları için büyük çoğunluğunun birbirini tanıması için ancak büyük bir depremin onları beton hücrelerinden çıkarması gerekmiştir" (Tuna, 2004, s. 4-5)

Korkut Tuna, apartmanlaşma olgusunun yanında göç ile birlikte İstanbul'da ortaya çıkan gecekondu ve gecekondulaşma olaylarına da açıklık getirmektedir. Ona göre (2013a, s. 402), "gecekondu olayı; İstanbul'un belediye sınırları dışında gelişen, göç etmiş farklı nüfus gruplarının, konut ve yerleşim sorunlarını kendi başlarına çözme girişimi olarak tanımlanabilir." Özellikle, 1950'li yıllardan itibaren artan içgöç ve bununla birlikte ortaya çıkan çok yönlü nüfus hareketleri, gecekondu ve gecekondulaşma olgularının ortaya çıkmasına sebep olmuş ve şehre yönelik çalışmalar bu yeni alanlara yönelmiştir. Bu araştırma alanları günümüze kadar güncelliğini korumuştur. Tuna, gecekondu ve gecekondulaşma olgularına yönelik araştırmacıların, İstanbul şehrinin kendisini bırakıp, çevresi ile ilgilendiklerini belirtmektedir (Tuna, 2004, s. 2).

"Gecekondu olarak nitelendirilen ve konut sorunu karşısında bireysel çözüm olarak kabul edilen, ama şehrin çevresindeki doğayı ve özellikle ormanlık alanları tahrip etmekle kalmayıp yarattığı sosyal dokuyu içinden çıkılmaz ve çözüm bulunamaz sorunlarla baş başa bırakan bir yapılaşma ve mekân kullanım biçimi yaratmıştır" (Tuna, 2004, s. 3). Hızlı bir şekilde yayılan ve şehrin dokusunu da değiştiren gecekondulaşma, İstanbul şehrinin nüfusunun artışında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Büyümenin nüfus artışı ile eş değer kabul edilmesi, bu yapılaşmaya önemli bir anlam yüklemiştir.

Gecekondularda yaşayan insanlar, İstanbul'da yaşayan; fakat İstanbul şehrini görmeyen bir kitleyi oluşturmaktadır. Tuna, bu durumu ifade ederken İstanbul için, 'İstanbul şehirlisi olmayan bir şehirleşme yaşamaktadır' ifadelerini kullanmaktadır. Aynı şekilde gecekonduarda yaşayan insanların deniz görmediğini, tarihi yarımadaı bilmediğini, vapura binmediğini, cami ve parklı meydanlarda dolaşmadıklarını belirten Tuna, bu insanların parçası oldukları şehrin tarihinden, kültür ikliminden yararlanmamış çok kalabalık bir kentli nüfusu oluşturduğunu belirtmektedir (Tuna, 2004, s. 4-5).

İstanbul şehrinde yaşanan değişim ve dönüşüm ile birlikte ortaya çıkan apartmanlaşma ve gecekondulaşma olayları birbirleri ile ilişki içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Korkut Tuna, bu ilişki biçimini ifade ederken bu olaylar

neticesinde ortaya çıkan kapıcılık ve işportacılık gibi yeni iş alanlarını örnek vermektedir: "Şehrin çeperlerinde başlayarak her yanını kuşatan bu hareket zaman içinde ürettikleri yeni ilişkilerle apartmanlaşan ve buna bağlı olarak ihtiyaçları değişen mevcut şehrin ihtiyacı olan yeni kadroları da ürettiler: Kapıcılar. Gecekondularda yaşayanların gelişen ve karmaşıklaşan ilişkilere sahip olan şehre sundukları diğer bir hizmet ise genellikle 'marjinal sektör' olarak adlandırılan işportacılık oldu" (Tuna, 2013a, s. 403). Bu yeni iş alanları dışında gecekondu ve apartmanlarda ortaya çıkan sorunların çözümü de beraberinde gecekondu ve apartmanlarda ulaşımı sağlayan minibüsçülük, apartmanlarda ki ulaşımı sağlayan dolmuşçuluk gibi daha farklı iş alanlarını da ortaya çıkarmıştır (Tuna, 2013a, s. 404).

Geçen zamana bağlı olarak gecekondu sakinleri de elektrik, su, doğal gaz, ulaşım, eğitim, güvenlik ve sağlık gibi hizmetlerden faydalanmaya başladılar ve bu gelişmelerle şehrin yasal çerçevesine dâhil olmuş oldular. Tuna, bu gelişmenin gecekondu olayının bitmesi anlamına gelmediğini belirtmekte ve gecekondu olayının kılık değiştirerek varlığını sürdürdüğünü gösteren bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Tuna, şehrin resmi sınırlarına dâhil olunan bu alanların varoş olarak tanımlandığını ve tipik gecekondu özelliği sergilediğini belirtmektedir (Tuna, 2013a, s. 405).

Korkut Tuna, İstanbul'un bozulan ve tahrif edilen tarihi dokusuna vurgu yaparken Eminönü ilçesini örnek verir. "Belki de asıl İstanbul'u büyük kısmı ile sınırları içinde barındıran Eminönü gece ve gündüz arasındaki nüfus farkı ile önemli bir gösterge olma niteliğindedir. En büyük ve zengin tarihi eserlerin yanında eski nüfusunu ve dokusunu kaybettiği için bir kimlik bunalımı yaşamının izlerini taşımaktadır" (Tuna, 2004, s. 5). Eminönü'ne gündüz akın eden insanlar, gece başka yerlerde barınmaktadırlar. Bu durum, Eminönü'nün geçirdiği dönüşümün bir göstergesidir. "Eminönü bir yanda işyerleri ve imalathanelerin istilası karşısında kaybettiği nüfusunun yerini, şimdi iş yerlerinin de çevreye gitmeleri sonucu boşalan mahalleleri ile bir çöküntüyü yaşamaktadır" (Tuna, 2004, s. 6).

Korkut Tuna (2013a, s. 408–410), göç hareketleri sonucu artan nüfus hareketleri ve bu nüfusun ortaya çıkardığı apartman ve gecekondu olgularının yanında İstanbul'un tarihi ve toplumsal özelliklerinin şekillenmesinde şehir planlama çalışmalarının rolüne de vurgu yapmaktadır. Bu anlamda, kalabalıklaşan şehrin iskânı ve oluşan sanayiye yer bulmak için yapılan planlama çalışmaları Tuna'nın üzerinde durduğu mevzulardandır. Netice itibarı ile İstanbul için, zamana ayak uydurabilen bir şehir nitelemesinde bulunan Tuna, arabesk müzik, yoksulluk kültürü gibi yeni kavramların da İstanbul'un toplumsal ilişkileri sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir (Tuna, 2013a, s. 412).

Korkut Tuna, mikro boyutta şehir çalışmalarını İstanbul şehri üzerinde yoğunlaştırsa da bu anlamda ilk çalışması, 1987 yılında ele aldığı, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Şanlıurfa'ya Düşen Rol Üzerine Bir Kaç Not adlı, Şanlıurfa'nın tarihi konumu ve jeo stratejik konumuna değindiği çalışmasında görmek mümkündür. Tuna, söz konusu çalışmada, Şanlıurfa'nın GAP ile birlikte geçireceği değişim ve dönüşüm ve bu değişim dönüşümde üstleneceği role ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır (Tuna, 2013a, s. 413–420).

Korkut Tuna'nın mikro boyutta şehir çalışmalarına yaptığı bir diğer önemli katkı, danışmanlığını yaptığı yüksek lisans ve doktora öğrencilerini bu alanlarda çalışmaya yönlendirmesidir. Bu anlamda, Seda Bilan'ın Gecekondu Varoşa Kadının Değişen Statüsü: Bayramtepe Örneği (2006) adlı yüksek lisans çalışması ile Kentin Mekânsal Dönüşümü ve Toplumsal Gerilimler: İstanbul Örneği (2012) adlı doktora çalışması; Suvat Parin'in Kentsel Ortamda Bir Getto (Fatih Kadınlar Pazarı Örneği) (2008) adlı doktora çalışması; Alim Arlı'nın Kent ve Mekan: 1990'lardan Sonra Denizli'de Kentsel Dönüşüm Süreci (2009) adlı doktora çalışması ve Murat Şentürk'ün Kentsel Müdahaleler Açısından İstanbul (2011) adlı doktora çalışmasını saymak mümkündür.

8. Sonuç

Korkut Tuna, şehir çalışmalarında şehirlerin ortaya çıkışını ve yaygınlaşmasını açıklamayı temel amaç edinmiştir. Bu doğrultuda, mevcut literatürü inceleyerek eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmekte ve hâkim olan paradigmayı sorgulamaktadır. Şikago Okulu temsilcilerinin yanı sıra, Pirenne, Weber, ve Lefebvre gibi düşünürlerin fikirlerini tartışan Tuna, bu kuramlarda Batı merkezli bir yaklaşımın öne çıktığını, sınırlı bilgiye dayanılarak evrenselleştirme çabalarının olduğunu vurgulamaktadır. Şehri, bir ilişkiler ağının merkezi olarak tanımlayan Tuna, ilk şehirlerin Doğu'da ortaya çıktığını ve zamanla Batı'ya yayıldığını belirtmektedir. Ayrıca, Doğu ve Batı'daki şehirlerin farklı gelişim süreçlerine sahip olduğunu, ancak mevcut literatürde Doğu'nun yeterince dikkate alınmadığını ifade etmektedir (Keskin, 2020: 3196).

Korkut Tuna, Türkiye'de şehir sosyolojisine ilişkin yaptığı makro çalışmalar ile alanın önemli isimlerinden birisi olmayı başarmıştır. Onun şehir konusunu ele alışı içinden geldiği sosyoloji geleneğinin, özellikle Baykan Sezer'in sistematige oturttuğu sosyoloji anlayışının izlerini taşımaktadır. Baykan Sezer'in Doğu-Batı çatışması teorisi ile toplumsal olaylara yaklaşımı yakın mesai arkadaşı olan Korkut Tuna'nın da çalışmalarına yansımıştır. Tuna, Doğu-Batı çatışması teorisinden hareketle şehir konusunu ele almıştır. Bu anlamda ilk elden Batı şehir teorilerinin detaylı bir açıklamasını veren Tuna, Doğu şehirlerinin önemini Batı teorilerinin eleştirisi üzerine inşa etmiştir. Ona göre tarihteki ilk şehirler Batı şehir teorilerinin iddia ettiği gibi Batıda değil Doğuda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Tuna, Doğudaki şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması konusunu ele alırken iki noktaya dikkat çekmektedir: Artık ürün ve merkezi örgütlenme. Ona göre, ilk şehirlerin oluşumu artık ürünün oluşması ve bu artık ürünün merkezi bir örgütlenme ile birlikte değerlendirilmeye başlanmasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Tuna'nın bu yaklaşımı, şehirlerin ortaya çıkış ve yaygınlaşmasına dair özgün bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Korkut Tuna, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme adlı çalışmasında Doğu-Batı çatışması ekseninde olayları ele almaktadır. Batı şehir teorilerini eleştirerek Doğu şehir modellerini ön plana çıkaran Tuna, söz konusu çalışmada Toynbee'nin geleceğin dünya şehri teorisini ele alırken, Toynbee'nin bu öngörüsünün hiç

bir zaman geçekleşmeyeceğini ifade etmektedir. Günümüz küresel şehirlerinin, Toynbee'nin geleceğin dünya şehri teorisine uygun olup olmadığı yapılacak yeni bir takım çalışmalar için bir araştırma sorusu olarak değerlendirilebilir.

Tuna'nın söz konusu çalışmasının en önemli eksikliği ise kendisinin de belirttiği gibi küresel şehir olgusuna yer verilmemiş olmasıdır. Şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması konusunda detaylı açıklamalara yer veren Tuna, çalışmayı yaptığı ilk dönemlerde küresel şehir gerçeğini fark edememiş, söz konusu çalışmasını yeniden ele alırken küresel şehir konusuna kısaca değinmiştir. Ona göre küreselleşme denen olguyu anlamak için küresel şehir gerçeğini anlamak gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllardan sonra sosyal bilim alanında tartışma konusu olan feodalizm tartışmalarına da değinen Tuna, Osmanlı toplumunun feodal bir yapıya sahip olup olmadığını feodalizm ve şehir arasındaki ilişkiden hareketle açıklamıştır. Ona göre feodal düzende şehir olgusuna rastlanmaz, dolayısıyla şehir olgusunu bünyesinde barındıran Osmanlı toplumu feodal bir yapı taşımamaktadır.

Tarihsel ve eleştirel sosyoloji anlayışı ile şehir konusunu ele alan Tuna, makro boyutta meselelere yaklaşıp içinden geldiği İstanbul sosyoloji ekolünün önemli bir temsilcisi olarak anılmayı hak etmiştir. Bununla birlikte özellikle şehir konusunda mikro boyutta bir takım çalışmalara da el atarak ve danışmanlığını üstlendiği yüksek lisans ve doktora öğrencilerini bu alanda çalışmalara yönlendirerek özelde İstanbul sosyoloji ekolü, genelde Türkiye sosyolojisi için yeni imkânlar ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Alan, S. (2015). *Türk sosyoloji tarihinde İstanbul ekolü: Korkut Tuna örneği* [Yüksek Lisans tezi, Bingöl Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Alver, K. (2011). Korkut Tuna ve şehir sosyolojisi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 329-346.
- Arlı, A. (2009). *Sosyal mekânda farklılaşma: Denizli'de kırsal/kentsel dönüşüm (1990-2000)* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bilan, S. (2006). *Gecekonduvan varoşa kadının değişen statüsü: Bayramtepe örneği* [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bilan, S. (2012). *Kentin mekânsal dönüşümü ve toplumsal gerilimler: İstanbul örneği* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bulut, Y. ve Arlı, A. (2008). Korkut Tuna ile Türk sosyolojisinin dünü ve bugünü üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, 6(11), 327-352.
- Keskin, E. B. (2020). Korkut Tuna sosyolojisinde şehir. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 3183-3212. DOI: 10.26466/opus.777793
- Okan, O. (2011). Şehir, tarih, sosyoloji: Korkut Tuna'nın şehir yaklaşımı, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 305-328.
- Parin, S. (2008). *Kentsel ortamda bir getto: Fatih Kadınlar Pazarı örneği* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şentürk, M. (2011). *Kentsel müdahaleler açısından İstanbul* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin ortaya çıkış ve yaygınlaşması üzerine sosyolojik bir deneme*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Tuna, K. (1989). Feodalizm tartışmalarında yeni bir ele alış denemesi: Feodal düzen ve şehir, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 197-222.
- Tuna, K. (1994). Amerika'nın bulunuşunun Batı'da yol açtığı gelişme: Kentsel toplum, Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu (yay. haz.), *500. Yılında Amerika* içinde (ss. 139-146) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tuna, K. (2003). Küresel mi/yerel mi: Neler oluyor bize?, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 1-12.
- Tuna, K. (2004). Kentsel dönüşüm sorunları ve İstanbul kimliği, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(8), 1-8.
- Tuna, K. (2009). Şehirin serüveni, *Hece Dergisi: Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili*, (150-151-152), 16-22.
- Tuna, K. (2013a). *Yeniden sosyoloji*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tuna, K. (2013b). *Toplum açıklama girişimi olarak şehir teorileri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uçan, H. (2009). Batı şehri ve küresel şehir, *Hece Dergisi: Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili*, (150-151-152), 181-187.

Yazar Bilgileri

Author(s)

Yüksek Lisans

Aleyna Demir

Karabük Üniversitesi

aleynademir13@icloud.com

ORCID: 0009-0004-2979 8981

Öz

Çağdaş devletler hızla küreselleşmekte ve eğitimde bazı değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Bu değişimler arasında eğitimin uluslararasılaşma politikası önem kazanmaktadır. Yabancı olarak adlandırılan uluslararası öğrenciler belirli sebeplerle göç ettikleri ülkelerde çeşitli sorunlar ile karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlar arasında yabancı düşmanlığı önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada uluslararası öğrencilere karşı Karabük yerel halkının yabancı düşmanlığına (zenofobi) etkileri incelenmiştir. Uluslararası öğrencilerin karşılaştıkları eşitsizlikleri anlamak ve yabancı düşmanlığına neden olan eğilimleri tespit etmek bu araştırmanın temel amacıdır. Araştırma uluslararası öğrencilere karşı yerel halkın yaklaşımı incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi ve güncel bir konunun incelenmesi üzerine durum çalışması yaklaşımıyla yürütülmüştür. Araştırmanın veri toplama aracı derinlemesine görüşmedir ve 21 kişiden oluşan Karabük yerel halkı ile görüşmeler MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Katılımcılar amaçlı örneklem tekniği ile seçilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Karabük halkının uluslararası öğrenciler ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşleri ve deneyimleri bulunmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre Uluslararası öğrencilere karşı yabancı düşmanlığı görülmektedir. Yabancı düşmanlığı ise belirli önyargılar ve güvensizlikler etrafında oluşmaktadır. Bu durum, uluslararası öğrencilerin uyum aşamasında karşılaştıkları zorlukları ve yerli halkın algısının iyileştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Abstract

Modern states are rapidly globalizing and leading to some changes and transformations in education. Among these changes, the internationalization policy of education gains importance. International students, who are called foreigners, face various problems in the countries they migrate to for certain reasons. Xenophobia has an important place among these problems. In this study, the effects of xenophobia (xenophobia) of local people in Karabük against international students were examined. The main purpose of this study is to understand the inequalities faced by international students and to identify the tendencies that cause xenophobia. The research was conducted with a qualitative research method and a case study approach on a current issue in order to examine the approach of local people towards international students. The data collection tool of the research is in-depth interview and interviews with 21 local people of Karabük were analyzed with MAXQDA program. Participants were selected through purposive sampling technique. According to the findings, the people of Karabük have positive and negative opinions and experiences about international students. According to the findings of the study, xenophobia is observed against international students. Xenophobia is formed around certain prejudices and insecurities. This situation reveals the difficulties faced by international students during the adaptation phase and the need to improve the perception of the local people.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi /Received
22.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted
25.04.2025

Anahtar Kelimeler / Keywords

Yabancı düşmanlığı / Xenophobia

Uluslararası öğrenci / International students

Nitel Yöntem / Qualitative Method

Karabük / Karabük

Makale beyanı

Çalışma, özgün bir makaledir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Bu çalışmayı destekleyen TÜBİTAK kurumuna ve araştırma sorumlum Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kurnaz'a çalışmaya katkılarından dolayı teşekkür ederim.
- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Demir, A. (2025). Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Bağlamında Yabancı Uyraklı Öğrencilere Yönelik Yabancı Düşmanlığının İncelenmesi: Karabük İli Örneği. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 4(1), ss. 23-39.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1645023>

1. Giriş

Nefret etme veya çekinme durumundan kaynaklı olarak yerli halk ve yabancılar arasında bir ayrım söz konusudur. Bu bağlamda Zygmunt Bauman yabancıyı biz ve onların dışında bir yere yerleştirmektedir. Yabancıyı bu ikiliğin dışında muğlak olan bir yere konumlandırmaktadır (Bauman, 2016). Biz yani yerli olanlar iyi ve normal olan, onlar yani yabancılar ise suçlu olandır (Kocakaya, 2018). “Biz” ve ‘onlar’ ayrımı sosyolojide ‘iç grup’ ve ‘dış grup’ olarak da adlandırılmaktadır” (Kökel & Odabaşı, 2017). İç grup, dış gruba karşı her zaman önyargı içindedir. Dış grubu kendi aralarına dahil etmez her zaman uzakta tutarlar ve nefret söylemlerinde bulunabilmektedirler. Ancak Bauman bu ikiliği de aşarak yabancıyı tam bu ayrımların istikrarsızlaştığı yere konumlandırmaktadır (Bauman, 2016). Bu bağlamda iç grup ve dış grup yabancı olarak adlandırılan bireylere karşı ön yargı barındırabilmektedirler. Kendi ülkelerinden farklı sebeplerden dolayı göç eden yabancı olarak adlandırılan bireyler göç ettiği ülke veya şehirlerde birçok toplumsal kurallara uymadığı gerekçesiyle ayrımcılık ve ırkçılık söylemlerine maruz kalabilmektedirler. Bu nedenle yabancı olarak adlandırılan gruplar kendini geri çeker ve sosyal ortamlara dahil olmazlar.

Bireyler yaşadıkları ülkenin koşullarının yeterli olmaması ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olma isteği ile göç yoluna girmektedirler (Kökel & Odabaşı, 2017). Farklı göstergelerle ortaya çıkan göç; kimi zaman kendi isteğiyle, kimi zaman ise zorunlu olarak gerçekleşmektedir (Kaldik, 2021). Kısaca göç; “nüfusun bir yerden başka bir yere hareketi” olarak tanımlanmaktadır (Oral & Çetinkaya, 2017). Göçlerin yoğun olması küreselleşmeyi hızlandırmaktadır (Castles & Miller, 2008). Yaşanan küreselleşme ile beraber göç olgusu bir sorun haline gelmektedir (Oral & Çetinkaya, 2017). Göçlerin yoğun yaşanması eşitsizliklerin artmasına sebep olmaktadır (Gören, 2019). Göçlerin ve eşitsizliklerin artmasıyla toplumda yabancı olarak görülen kişiye veya kişilere tahammülsüzlük de artmaktadır ve bu da sonuçta zenofobi yani yabancı düşmanlığını ortaya çıkarmaktadır. Yapılan literatür çalışması bağlamında Türkiye’ye zorunlu göç eden Suriyeli mülteciler bağlamında birçok araştırma yapılmıştır ancak ülkeye eğitimlerini tamamlamak için gelen uluslararası öğrencilere karşı olan yabancı düşmanlığı konusunda kısıtlı araştırmaya rastlanmıştır.

2. Yabancı Düşmanlığı

Zenofobi (yabancı düşmanlığı) etimolojik olarak, Yunanca ‘xenos’ (yabancı) ve ‘fobia’ (korku) sözcüklerinin birleşiminden türemiştir. Bu nedenle Xenophobia, yabancından korkma anlamına gelmektedir (Özmete vd., 2018). Yabancı düşmanlığı kavramını yalnızca etimolojik olarak ele almak yetersiz ve yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü bazı inançlar, değer yargıları ve önyargılar gibi diğer etkenler yabancı düşmanlığının içerisinde gizlenmektedir (Düğer, 2020). Yabancı ‘bizim’ kategorisine dahil olmayan, belirsiz olandır (Arifoglu & Koçak, 2022). Georg Simmel’e (2009) göre yabancı olmak “tam anlamıyla hem grubun dışında olmak hem de grupla yüzleşmektir” şeklinde tanımlanmaktadır Simmel (2009) başka bir ifadeyle yabancıyı; “yabancı potansiyel bir gezgindir, gelip gitme özgürlüğünün üstesinden gelememiştir” şeklinde de tanımlamaktadır. Yabancı kavramını öteki olarak da betimlemek yerinde olacaktır. Öteki sade haliyle bize ait olmayan ve bize benzemeyen şeklinde tanımlanabilmektedir (Saraçoğlu, 2023). Öteki kavramı diğer bir ifadeyle bahsedilenden, konuşulandan ayrı, farklı anlamına gelmektedir (Cengiz vd., 2021).

Yabancı düşmanlığı başka bir ifade ile “yeni çağın hastalığı olarak” da adlandırılabilir (Islam, 2020). Yabancı olarak görülen kişiye veya kişilere karşı tutumsal, duygusal ve davranışsal önyargının şekli olarak da tanımlanmaktadır (Sarı, 2019). Yabancı düşmanlığı; kişinin kendinden farklı ve yabancı olarak gördüğü kişiden nefret etme veya çekinme durumu olarak tanımlanmaktadır (Gündüz, 2019). Yabancı düşmanlığı çoğunlukla yabancı olarak görülen kişiden nefret etme durumu olarak tanımlansa da (Sarı, 2019) yabancı nüfusundan tedirgin olmak olarak tanımlanmaktadır. Bu tedirginlik hali içerisinde hem korkuyu hem de nefreti barındırmaktadır (Özyurt, 2021). (Orhan, 2023) göre ise kişinin topluma ve ulusal kimliğe yabancı olduğu veya dışarıdan geldiği fikrine sahip olduğu için kişiyi istemeyen, kabul etmeyen ve kötü tavırlar sergileyen, önyargılı bir davranış şeklinde tanımlanmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü’ne (IOM) göre, yabancı düşmanlığının uluslararası alanda kabul edilen net bir tanımı bulunmamaktadır. IOM’un tanımına göre yabancı düşmanlığı; kişinin topluma ve ulusal kimliğe yabancı olduğu, dışarıdan geldiği düşünüldüğü için bireyleri reddeden, kötüleyen tavırlar ve önyargılar şeklindedir (Perruchoud vd., 2013). Yabancı düşmanlığının tüm tanımlarına bakıldığında zaman yabancıların size zarar vereceği ve güvenilmemesi gerektiği gibi savunmasızlığı işaret edilen korku içerikli bir anlam çıkarmak mümkündür (Van Der Veer vd., 2013). Yabancı düşmanlığı, yabancıya karşı bir ön yargıdır (Arifoglu & Koçak, 2022). Özetle yabancı düşmanlığı kendi toplumu dışında olan, kültürel farklılıklara sahip olan, yabancı olarak görülen birey veya bireylere karşı duyulan nefret ve korku olarak tanımlanabilir. Yabancı düşmanlığı kavramının birçok tanımı olmasına rağmen ortak nokta kavramın olumsuz bir duygu olduğu yönündedir (Özyurt, 2021).

Feyza Şule Güngör (2017) yabancı düşmanlığının üç nedeni olduğunu belirtmektedir. İlk olarak ekonomik nedenlerden kaynaklı olarak dışarıdan gelen yabancıyla rekabet, ikinci olarak dışarıdan gelen yabancının kültürel kimliğe zarar verme korkusu ve üçüncü olarak ülke içinde kargaşa veya gerilimlerin hâkim olması yabancı düşmanlığı eğilimlerinin nedeni olduğunu söylemektedir. Gören (2019)’e göre ise yabancı düşmanlığının altı sebebi vardır. “Birincisi kültürel farklılıkların bireyler tarafından olumsuz algılanması, ikincisi geçmişte yaşanan olumsuz deneyimler, üçüncüsü milliyetçi devlet politikaları, dördüncüsü yabancı bir gruba duyulan nefretin genelleştirilmesi, beşincisi kulaktan dolma önyargılar, altıncısı ise medyada toplum üzerinde oluşturulan algılar” olarak belirtmiştir. Diğer bir görüşe göre ise psikolojide fobi kelimesi rasyonel ve somut bir nedene dayanmaksızın kişinin kaygı seviyesinin yükselmesi anlamına geldiğinden, yabancı korkusu herhangi bir deneyime dayanmaksızın da ortaya çıkabilir (Karataş & Güzel, 2020). Psikolojik bir süreci başlatan bu durum sonucunda korkulana karşı önyargı, tedirginlik, öfke gibi duygular ortaya çıkarak düşmanca tavırlar sergilenebilmektedir (Karataş & Güzel, 2020). Diğer bir çalışmaya göre bireylerin empati düzeyleri

ile yabancı düşmanlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir (İnan, 2022). Başka bir araştırmaya göre ise dindarlık ile önyargı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu araştırma doğrultusunda siyasi görüş ile önyargı tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir (Solakoğlu & Gurbuz, 2015). Buna göre sağ politikalara eğilim gösteren bireylerin yabancı düşmanlığı tutumları ve algıları yüksek olurken, sol politikalara eğilim gösteren bireylerin ise yabancı düşmanlığı tutumları ve algıları daha düşüktür (Karataş & Güzel, 2020). Bunların yanı sıra yabancı düşmanlığı ekonomik ve politik istikrarsızlık dönemleriyle de ilişkilendirilebilir (Düğer, 2020). Diğer bir araştırmacıya göre politikacıların ve medyanın yabancı olarak adlandırılan grup için olumsuz söylemleri yabancı düşmanlığının ortaya çıkışında önemli rol oynamaktadır (Kocakaya, 2018).

Yakusho ise yabancı düşmanlığının teorik nedenlerini açıklamaktadır. Bunlar: (1) Gerçekçi grup çatışma teorisi; sınırlı kaynakların erişiminde rekabetin gruplar arasında çatışmaya yol açtığını belirtmektedir. (2) Bütünleşik önyargı teorisi; bu teori kendi içerisinde de üçe ayrılır. (a) Gerçekçi tehdit hem ekonomik hem de siyasi tehditle ilgilidir. (b) Sembolik tehdit iç grup ve dış grup arasındaki ahlak, inanç ve değer farklılıklarından kaynaklanır. (c) Gruplar arası kaygı ve olumsuz stereotipler yabancı ile hoş olmayan sohbetlerden kaçınma ve buna yükledikleri anlama odaklanır (Yakushko, 2009).

Yabancı düşmanlığı Erving Goffman'ın damgalama kavramında da önemli bir yer tutmaktadır. Goffman, insanların ötekini damgalama eğilimi ve birbirinden farklı 3 damgalama türü olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar;

1. Bedenin korkunçları (fiziki deformasyonlar)
2. Zayıf irade, doğal olmayan tutkular, sapkın ve katı inançlar ve ahlaksızlık olarak algılanan bireysel karakter bozuklukları (Alkolizm, eşcinsellik, ruh bozuklukları vb.)
3. Irk, ulus ve din gibi etnolojik damgalamalar (Goffman, 2014).

Yabancı düşmanlığını Goffman'ın damga türlerinde üçüncü türü ile bağdaştırmak mümkündür. Yabancı düşmanlığı çoğunlukla ırk ve ulusundan dolayı veya kendi içinden kendi ırkından olmama dolayısı ile dışlama ve önyargı tavırlarından gerçekleştiği düşünüldüğünde yabancı düşmanlığı tutumuna hâkim olanların insanları damgalayarak dışladıkları söylenebilir. Goffman, “onun veya onların temsil ettiği tehlikeyi izah etmek için bir damga teorisi, bir ideoloji inşa eder; bazen de sosyal sınıf gibi başka farkları temel alan bir hasımlığı akla yatkin kılmak için rasyonel gerekçeler bulur” demektedir (Goffman, 2014). Buna göre, yabancı düşmanlığı da benzer bir şekilde gerçekleşmektedir. Biz olarak adlandırılan yerli halk ön yargılar, eksik/hatalı bilgiler veya ön kabulleri ile onlar olarak adlandırılan yabancılara kendilerince rasyonel gerekçeler bularak onlardan korkma veya nefret etme durumu olarak da açıklanabilir.

Yabancı düşmanlığının ortaya çıkışının üç şekli vardır. İlk olarak olumsuz düşüncelerin ve davranışın sözel olarak belirtilmesi, ikinci olarak yabancı olarak adlandırılan kişiye inceden hissettirerek ortaya çıkarma, üçüncüsü ise en üst seviye olan şiddetli saldırı, ölüm veya soykırım ile ortaya çıkabilmektedir (Kökel & Odabaşı, 2017). yabancı düşmanlığına ilişkin tutumlar dini, ırksal, kültürel ve etnik farklılıklara yönelik oluşabilmektedir (Kökel & Odabaşı, 2017). Yabancı düşmanlığı fiziksel olabildiği gibi psikolojik de birçok etkiye sahiptir (Kökel & Odabaşı, 2017). Yabancı bireylerde travma yaratabilmektedir.

Göç almasından kaynaklı olarak Türkiye’de yabancı düşmanlığına ilişkin tutumlara rastlanmaktadır ve böylece yabancılar fiziksel ve psikolojik şiddete açık hale gelebilmektedir. Bunun yanı sıra yabancı düşmanlığı tutumları hem tutum sahibini hem de yabancı olarak görülen ve bu tutuma maruz kalan kişi veya kişileri etkisi altına almaktadır (Kaldik, 2021). Yabancı düşmanlığına maruz kalan göçmenler kimliklerine yönelerek toplumsal bütünleşmeden soyutlanmakta (Kaldik, 2021) ve kendilerini izole etmektedirler (Güngör, 2017). Yabancı düşmanlığına dair bir örnek şöyledir; İzmir’de yaşayan üç Suriyeli mülteci gencin, bir Türk genci tarafından tasarlayarak ve yakarak ölümlerine sebebiyet verilmiştir (Aktaş, 2023). Diğer bir örnek de İstanbul ilinin Esenyurt ilçesinde Somali uyruklu vatandaşlar siteye alınmadıklarını ve “siyahlara ev vermiyoruz, zencilere ev vermiyoruz” söylemlerine maruz kaldıklarını söylemişlerdir (*Yabancı Uyruklu Kişilere Konut Kiralanmamasına İlişkin Basın Açıklaması*, 2022). Korona hastalığının yaygın olduğu dönemlerde yabancılara hastalığı yaydığı şeklinde yabancı düşmanlığı ve nefret söylemlerine de rastlanmıştır. Bu duruma örnek olarak 2020 yılında yabancı uyruklu vatandaşa bir ünlünün, “sen hastasın hepimizi korona mı edeceksin?” şeklinde bir ifade kullanarak yabancı uyruklu çalışanını darp etmiştir (*Seren Serengil’in “Bizi korona edeceksin” diyerek yardımcısını darp ettiği iddiası*, 2020). Bu olaylar bağlamında yabancı düşmanlığı yeni çağda artık konuşulması zorunlu olan konulardan birisidir denilebilir (Islam, 2020). Yabancı düşmanlığının ortaya çıkış nedenleri arasında sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar ve belirli politikaların etkisi kaçınılmaz, ancak ana neden bireyin düşünsel alanı ve arka planda yatan öğelerdir (Düğer, 2020). Yabancı düşmanlığı bir toplulukta yabancı olan kişilerin görünür özelliklerine veya yerli kişilerle görünür farklarına bakılmaksızın gerçekleşmektedir (Miller, 2018). Yabancı düşmanlığının azaltılması kapsamında farklı kültürlerle iletişime geçmek veya paylaşımda bulunmak yabancı kişiye karşı olan önyargının azalacağı yönündedir (Kocakaya, 2018). Yabancı düşmanlığını etkileyen faktörler arasında politikacıların ve medyanın söylemlerinin etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda politikacıların medyanın söylemlerinin değişmesi halinde yabancı olarak görülen kişiye karşı ön yargı azalmaktadır (Kocakaya, 2018).

Yabancı düşmanlığı ile ırkçılık bazen karıştırılmaktadır ya da birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak yabancı düşmanlığı, ırkçılıktan daha geniş bir kavramdır (Kökel & Odabaşı, 2017). Diğer bir görüşe göre ise yabancı düşmanlığı ırkçılığın bir biçimi olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2008). Yakusho’ya göre yabancı düşmanlığı ve ırkçılık kuşkusuz önyargının etkileşimli ve birbirini destekleyen türleridir. Fakat ırkçılıktan her zaman yabancı düşmanlığı anlamı çıkartılamaz. Tersine yabancı düşmanlığı da her zaman ırkçılık barındırmaz (Yakushko, 2009).

Ancak ırkçılık ve milliyetçilik gibi ulus devletinin üstünlüğü inancına dayanan görüşlerle, yabancı düşmanlığını ilişkilendirmek mümkündür (Sarı, 2019). Yabancı düşmanlığını etnosentrizm ile de ilişkilendirmek mümkündür

(Yakushko, 2009). Aşağıdaki bölümde ırkçılık, milliyetçilik ve etnosentrizm görüşlerinin tanımlamaları bulunmaktadır. Irkçılık, davranış ve ideolojik olarak iki farklı biçimde tanımlanmaktadır. Davranış biçimi olarak ırkçılık, fiziksel özellikleri kendinden farklı olan bireylere karşı nefret etme ya da bu bireyleri küçük görme olarak tanımlanmaktadır. İdeolojik olarak ise, insan ırkıyla ilgili bir öğreti olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2008).

3. Uluslararası Öğrenciler

Küreselleşme ile bilgi akışı hızlanmış ve yeni çağ, bilgi çağı olarak adlandırılmıştır (Çuhatur, 2022). Bu yenilik beraberinde eğitimde değişikliklere sebep olmuştur. Eğitimde bilgi ve bilgi transferi önem kazanmıştır (Çuhatur, 2022). Eğitim, kişi için donanım kazanma ve hayatla birleşme olarak tanımlanabilmektedir (Baş, 2020). Bu durumdan kaynaklı olarak eğitim göçleri çoğalmış (Taylan, 2019) ve bununla beraber uluslararasılaşma önem kazanmıştır (Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022, 2017). Uluslararasılaşma, kurumların etkinliklerini sınır dışına yayması olarak tanımlanabilmektedir (Taylan, 2019). Eğitim göçü gerçekleştiren bireyler ‘uluslararası öğrenci’ kavramı ile açıklanmaktadır. UNESCO uluslararası öğrenci tanımını, “uluslararası öğrenci, eğitim amacıyla ulusal ya da bölgesel sınırların dışına çıkan ve uyuşu bulunduğu ülke dışında öğrenci olarak kayıtlı kişidir” şeklinde belirtmiştir (Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022, 2017). Diğer bir tanıma göre her dalda eğitim kurumlarında öğrenim gören veya Türkçe kurslarına katılan Türkiye Cumhuriyeti uyuşunda kayıtlı olmayan kişi olarak tanımlanmaktadır (Demirhan, 2017). Uluslararası öğrenci kavramı, araştırmalarda birçok farklı isimle adlandırılmıştır. Bunlar; yabancı öğrenci, misafir öğrenci, yabancı uyruklu öğrenci şeklinde isimlendirilmekte ve tanımlanmaktadır (Zerengök, 2016). Diğer bir görüşe göre uluslararası öğrencilerin önem kazandırma çalışmalarının ilk adımı BÖP (Büyük Öğrenci Projesi) ile gerçekleşiyor (Taşçı, 2023) ve BÖP projesinin yanı sıra 2010 yıllarında YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı) bünyesindeki adımlar ile Türkiye’de daha yerleşik hale geliyor (Taşçı, 2023).

Uluslararası öğrenciler sosyal dışlanmaya maruz kalsa da (Şeker & Akman, 2016) geldiği ülkedeki yükseköğretim kurumuna bilişsel ve sosyal avantajlar sağladığı gibi ekonomik avantajlar da sağlar (Çuhatur, 2022). Uluslararası öğrenciler ekonomik olarak ülkeye boş zaman değerlendirme aktiviteleri, kendi ülkelerine giderken hediye eşya alımları, barınma, beslenme, giyecek alışverişi gibi hem ekonomik hem de kültürel kazançlar sağlar (Taşçı, 2023). Aynı zamanda uluslararası öğrenci eğitimde ve araştırmada kalitenin artırılmasının güvencesidir (Yardımcıoğlu vd., 2017). Uluslararası öğrencinin sağladığı avantajlardan biri de kendi ülkeleriyle olan bağları nedeniyle iki ülke arasında bağ oluşturmaktır (Çuhatur, 2022). Uluslararası öğrencilerin sağladığı diğer bir avantaj ise “beyin göçü veren” Türkiye yerine “beyin göçü alan” Türkiye oluşumunu üretmiştir (Taşçı, 2023).

Bir ülke eğitimi için uluslararasılaşma çok önemlidir. Uluslararasılaşmış bir ülkede eğitim gören gencin olanakları da buna eş değer olarak artmaktadır (Taylan, 2019). Uluslararasılaşma ve uluslararası öğrenci bu nedenlerden dolayı neredeyse bütün ülkelerde önem kazanmaktadır. Uluslararası öğrencilerin farklı ülkeye gidip eğitimlerini tamamlamak istemesini 3 nedende ele alabiliriz. (1) Nitelikli bir eğitim almak istemek, (2) mesleki olanaklar açısından kendini geliştirmek, (3) farklı bir kültür ve farklı insanlar tanımak ve deneyim kazanmak olarak sıralanabilmektedir (Enterieva & Sezgin, 2016). Türkiye de uluslararasılaşmaya önem vermekte ve bu konuda gelişmektedir. Uluslararası öğrencilerin Türkiye’yi tercih etme nedenleri arasında ise kültürel ve coğrafi yakınlık, eğitim kalitesi ve yaşanabilir bir ülke olması sayılabilmektedir (Kıroğlu vd., 2010). Türkiye’ye gelen uluslararası öğrencilere ilk önce Türkçe Öğretim-Merkezi’nde (TÖMER) 1 yıl süren Türkçe eğitimleri verilmektedir.

Türkiye’nin nüfusu 85 milyon 372 bin 377 kişi iken bunun içerisinde 1 milyon 570 bin 543 kişi yabancı uyruklu birey yer almaktadır (TÜİK Kurumsal, 2024). Bu yabancı uyruklu nüfusunun %48,6’sını erkekler, %51,4’ünü kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK Kurumsal, 2024). Bu verilere göre Türkiye’de bulunan yabancıların yok sayılamayacak kadar yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu nüfusun içerisinde eğitim görmekte olan uluslararası öğrenci sayısı ise son verilere göre yaklaşık 350 bin olarak verilmiştir (Türkiye’deki Güncel Yabancı Öğrenci Sayısı Açıklandı: Yüzde 95’i Kendi İmkanları ile Öğrenim Görüyor – Göç Araştırmaları Vakfı, t.y.). Türkiye’ye eğitim görmek için gelen uluslararası öğrencilerin çoğunluğu komşu ülkeler ya da Türkiye ile tarihsel bağları olan öğrencilerin Türkiye’ye geldiği belirtilmiştir (Demirhan, 2017). Karabük Üniversitesi’nde kayıtlı olan uluslararası öğrenci sayısı 11 bin 890 olarak verilmiştir (Karasu, 2024). Buna göre Türkiye’de bulunan uluslararası öğrencilerin yaklaşık %5’i Karabük Üniversitesi’nde kayıtlıdır. Bu bilgi ise Karabük ilini ve üniversitesini araştırma saha olarak belirlemekte önem kazanmaktadır.

Bu artan uluslararası öğrenci sayısı yerel öğrencilerde ve yerel halkta yabancı korkusu, yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi yaklaşımların benimsenmesine ve uluslararası öğrencilerin bu sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır (Demirhan, 2017). Bu sorunların yanı sıra, öğrencilerin karşılaştıkları problemlerde karşılarında muhatap bulamamaları veya eksik ya da hatalı bilgiye yönlendirmeleri büyük bir sorundur (Özer, 2012). Öğrencilerin karşılaştıkları diğer problemler arasında dil problemi (Türkçe’yi yeterince kullanamamak), ulaşım problemi, barınma problemi, ekonomik problemler gibi sorunlar yer almaktadır (Demirhan, 2017). Diğer bir benzer görüş ise kültürel farklılıklar, arkadaşlık, sağlık, akademi ve psikolojik sorun eklemeleri yapılmıştır (Yardımcıoğlu vd., 2017). Yine benzer bir görüşe sahip olan (Taylan, 2019), uluslararası öğrencilerin sorunlarını yaşama uyum sağlama, akademik zorluklar ve dil bariyeri, sosyal zorluklar, ayrımcılık, kültür şoku, adaptasyon, kültürel sorunlar, ekonomik zorluklar ve psikososyal sorunlar olarak belirtmiştir. Yapılan diğer bir çalışmaya göre uluslararası öğrencilerin Türkiye’de gelenek görenek ve giyim konularında sorun yaşamadıkları belirtilmiştir (Kıroğlu vd., 2010). Yapılan başka bir çalışma sonucunda ise uluslararası öğrenciler giyim tarzları, yabancı olmaları, inançlarından ve dilden dolayı yerli halk

tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişler ve yabancı olduklarından dolayı işe alınmadıklarını söylemişlerdir (Yıldırım & Köksal, 2017). Uluslararası öğrencilerin problemlerine üniversite bağlamında bakıldığında, öğrencilerin dil yetersizliklerinden dolayı derslere yeterince sözlü katılımdan korkma durumu ve bazı öğretmenlerin onların sorununu yeterince anlayamama veya bilmemeleri problemleriyle karşılaşmaktadır (Allaberdiyev, 2007). Sonuç olarak uluslararası öğrencilerin uyum sorunlarının başında dil sorunu geldiğini söylemek mümkündür (Bulut vd., 2020).

Uluslararası öğrenciler geldikleri ülkeye uyum sağlama, dili öğrenme veya geliştirme, kültürünü yakından tanıma, iletişim yöntemlerini öğrenme gibi konularda kendilerini geliştirmek için televizyon veya medyayı çok sık kullanmaktadırlar (Gülner & Balci, 2010). Uyum sürecini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için çoğu üniversite uyum ve alıştırma eğitimleri vermektedir. Bu eğitimlerin temel nedeni gündelik hayata adaptasyon, yerli öğrenciler ile kaynaşma ve kampüs hayatına uyum sağlamalarının istenmesidir (Bulut vd., 2020).

Yapılan bir çalışma sonucu Afrika uyruklu öğrencilere rahatsız edici tarzda sorular (Su içiyor musunuz? İnsan eti yiyor musunuz? Gibi) yöneltildiği belirlenmiştir ve aynı zamanda yerli halkın Afrika uyruklu öğrencilerin muhtaç ve acı çektiği yönünde bir düşünce yapısına hakim olduğu tespit edilmiştir (Yardımcıoğlu vd., 2017). Afrika uyruklu öğrencilerin bir diğer problemi ten renklerinden dolayı öğrencilerin ve yerli halkın tavırlarının onları rahatsız etmesidir (Yardımcıoğlu vd., 2017). Diğer bir görüşe göre problem uluslararası öğrencilerin yerel öğrenci ile etkileşim eksikliğinden kaynaklı zor uyum sağlamasıdır (Çöllü & Öztürk, t.y.). Aynı zamanda yapılan bir araştırma sonucu yurtdışı kalan uluslararası öğrencilerin yerel öğrencilerle daha fazla iletişimde olduğu, evde kalan uluslararası öğrencilerin ise kendi içine kapandığı ve yerel öğrencilerle minimum iletişim kurduğu yönündedir (Çöllü & Öztürk).

Yapılan bütün çalışmalar bağlamında aslında yaşanan bütün olumsuzlukların temel nedeni, yerel öğrenci ile uluslararası öğrenci arasındaki iletişim ve sosyal aktivite eksikliğidir. Yerel öğrenci ile bağların kuvvetlenmesi veya tanışılması amacıyla sosyal aktiviteler gerçekleştirilmelidir. Yapılan sosyal aktiviteler sonucunda yerel öğrencilerin uluslararası öğrencilere karşı ön yargılarının yok olması, uluslararası öğrencilerin ise ülkeye daha çabuk uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Uluslararası öğrencilerin sorunu çözme noktasında hiçbir kurum veya kuruluştan yardım almadığı kendi içinde, arkadaşlarıyla ya da ailesiyle konuşarak çözüm yolu bulmaya çalıştığı görülmüştür (Yardımcıoğlu vd., 2017).

Uluslararası öğrenciler uyum süreci içerisinde, yeni ve yabancı bir kültürle tanışma sürecinde kültürel şok yaşayabilmektedir. Bu kültürel şok her zaman olumsuz değildir. Öğrencinin yeniliğe ve değişime açık olması halinde bu durum olumlu sonuçlar doğurabilmektedir (Bulut vd., 2020). Kültürel şok, yabancı bir ülkede veya ortamda yaşamının psikolojik sağlık üzerindeki etkisinin açıklamasıdır (Özçetin, 2013). Kültür şoku Tutkun (2006)'a göre 5 aşamadan oluşmaktadır. (Tutkun, 2006) bu aşamaları şu şekilde sıralamaktadır

1. Balayı dönemi; çevreyi tanımadaki her şey şaşırtıcı, merak uyandırıcı ve ilginç gelir.
2. Düşmanlık/Saldırganlık; beklentiler ve hayaller doğrultusunda bireyler bunların gerçek olmadığını farkına varır ve bu yeni kültüre uyum sağlayabilmek için çok fazla emek harcaması gerektiğinin farkına varır. Bu durum çok fazla stresli olabilir ve bu doğrultuda birey kendini kızdırılmış, depresyona itilmiş olarak hissedebilmektedir.
3. İyileşme, ağır ağır uyum sağlama; kişi, kültürü tanıdıkça çevreye karşı kedisini rahat hissetmeye ve çoğu şeyi anlamlandırmaya başlamasıdır. Kişi, kendini evinde hisseder ve kendine olan güveni artar.
4. Adaptasyonu tamamlama, iki kültürlülük; yeni çevrede etkin olma ve kendi kültürüyle yeni kültür arasında gidip gelişinin kolaylaştığı evredir.
5. Yeniden katılma; yeni kültüre uyum sağlama ve ona katılma dönemidir.

Yapılan bu çalışmada, yurtdışından Türkiye'ye eğitimlerini tamamlamak için göç etmiş uluslararası öğrencilere karşı Karabük'te yaşamlarını sürdürmekte olan market sahibi/çalışanı, esnaf gibi kişilerin tutumlarını incelemek amaçlanmıştır. Yabancılar karşı nefret söylemlerinin nedenleri, yabancı düşmanlığı eğilimlerinin ortaya çıkış şekilleri gibi konuların açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Türkiye'nin Karabük ilinde Karabük Üniversitesi Makine Mühendisliği Hazırlık Sınıf Öğrencisi olan Gabon (Orta Afrika'da bir ülke) uyruklu Jeannah Danys Dinabongho Ibouanga adındaki öğrencinin 26 Mart 2023 tarihinde Filyos çayında cansız bedeni bulunmuştur. Dina'nın ölümünün ardından annesiyle konuşmaları ortaya çıkmıştır. Olayda adı geçen Dina vefatından önce annesiyle yaptığı görüşmesi doğrultusunda yaşadığı yabancı düşmanlığından bahsetmektedir (Arslan & Özelci, 2023). Dina'nın vefat etmeden önce annesine belirttiği ifade şöyledir: *"Bu hiç iyi olmadı. Ağlıyorum, siyah olduğum için telefonumu geri vermek istemiyorlar"* (Arslan, 2023). Yaşanan bu olay doğrultusunda "Karabük'te uluslararası öğrencilere karşı bir yabancı düşmanlığı var mıdır?" sorusu merak konusu olmuştur. Bu çalışmada ise Karabük ilinde eğitim almak için bulunan uluslararası öğrencilere karşı yerel halkın tutumları ve yaklaşımları incelenmiştir.

Araştırmanın ana problemi şöyledir:

Karabük ilinde üniversite eğitimlerini almak için bulunan uluslararası öğrencilere yönelik Karabük ili halkının yaklaşımı yabancı düşmanlığı eğilimleri nasıldır?

Araştırmanın alt problemleri ise şöyledir:

- Karabük halkı uluslararası öğrencilerin varlığına nasıl yaklaşmaktadırlar?
- Karabük halkı uluslararası öğrencilerin dış görünüşleri (kılık kıyafet vb.) ve yaşam biçimleri hakkında nasıl düşünmektedirler?

- *Karabük halkı uluslararası öğrencilerin karakterleri ile ilgili ne düşünmektedir?*
- *Karabük halkı uluslararası öğrencilerle ortak yaşam sürmenin imkanları ve kısıtları hakkında nasıl bir yaklaşım benimsenmiştir?*

4. Yöntem ve Teknik / Methods

Araştırma, yorumsamacı paradigma çerçevesinde nitel araştırma yöntemi olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın nitel araştırma olarak tasarlanmasının nedeni araştırmanın sayısal veriler ile ölçülmesinin imkansızlığı ve yabancı düşmanlığı eğiliminin varlığı hakkında detaylı olarak Karabük halkının kendi bakış açısını sunmaktır. Nitel araştırma “disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntem” olarak tanımlanabilmektedir (Karataş, 2015).

Araştırma güncel bir konunun anlaşılması ve tespit edilmesi bağlamında durum çalışması yaklaşımı olarak sürdürülmüştür. Durum çalışması yaklaşımını Davey “bir durum ya da olayın derinlemesine boylamsal olarak incelenmesi” olarak tanımlamaktadır (Davey, 2009). Karabük’te vefat eden Gabon uyruklu Jeannah Danys Dinabongho Ibouanga ölümü ve annesine söylemleri üzerine Karabük’te uluslararası öğrencilere yönelik yabancı düşmanlığı olup olmadığının tespiti araştırmada durum olarak ele alınmaktadır.

Araştırmanın temel veri toplama aracı derinlemesine görüşmedir. Araştırmada Karabük’te yaşamlarını sürdürmekte olan kafe sahibi veya çalışanı, bakkal/market sahibi veya çalışanları, kırtasiye çalışanları veya sahipleri, restoran sahibi veya çalışanı gibi esnaflar ile görüşmeler yapılmıştır. Bu gruplar ile görüşme sağlanmasının nedeni, bu grubun uluslararası öğrenciler ile daha fazla iletişim halinde olmasıdır. Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşmeler Karabük’te bulunan esnaflar ile araştırmacı tarafından yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde ses kaydı alınmıştır. Katılımcılardan sesli (kayıtlı) görüşme izni alınmıştır. Görüşmeler, araştırmacı tarafından birebir ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sahası Karabük ili 100. Yıl mahallesi olarak sınırlandırılmıştır. 100. Yıl mahallesi ile sınırlandırılmasının nedeni, sınırlarında eğitim görmekte olan çok sayıda uluslararası öğrenci barındırması ve Afrika uyruklu Dina adlı uluslararası öğrencinin ölümünden önce Karabük’te kendisini renginden dolayı dışlandığını belirten söylemleridir.

Araştırmanın katılımcıları uluslararası öğrencilerin sık ilişki kurduğu kesim olan esnaflar arasından amaçlı örneklem tekniği ile seçilmiştir. Bu örneklemde iki anahtar kişi önemli rol oynamaktadır. Anahtar kişiler esnafların güven duymalarını sağlamış ve araştırmaya katılmalarına teşvik etmişlerdir. Katılımcıların araştırmaya katılma süreçlerinde, anahtar kişiler araştırmacıya karşı güveni pekiştirmiş ve sürecin güvenilirliğini arttırmışlardır.

Ağırlıklı bölgede bir İşletme Sahibi olan esnafla görüşme hedeflendiği için katılımcıların cinsiyetinden ziyade katılımcıların bölgede yabancı uyruklu öğrencilerle etkileşime girebilecek pozisyonda olmaları önemsenmiştir. Bu nedenle kadın katılımcı sayısı ve erkek katılımcı sayısı eşit olmamıştır. Elde edilen veriler cinsiyete göre karşılaştırma yapılmamıştır. Bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda araştırmaya katılımın gönüllüğe dayalı olması nedeniyle araştırmaya katılımcı bulmakta zorlanılmıştır. Bu da katılımcı cinsiyetlerinin dengesizliğiyle ilgili bir kısıt olarak karşımızda durmaktadır.

Sahada yaşanan zorluklardan biri; görüşmecileri bulmakta olan zorluk, bulunsa dahi görüşmecilerin tedirgin ve konuşmak istememesidir. İkinci zorluk ise; araştırmaya katılımcı bulunduktan sonra, katılımcıların başlarına bir şey geleceğine dair olan inançlarından dolayı yeteri kadar bilgi vermek ve konuşmak istememeleridir. Katılımcıya etik kurallardan bahsedilmiş ve öncesinde onam formu okutulmuş olmasına rağmen, kendilerinin ırkçılıkla suçlandıkları düşüncesine kapılmaları sebebiyle sinirlenmeleri ve araştırmacıya ters tepkiler vermeleri sorunu ile karşılaşmıştır. Bu sorun karşısında etik kurallar tekrardan hatırlatılarak sorun çözülmüştür. Bu çalışma, Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 27.10.2023 tarihinde, 280902 sayılı kararla etik onay alarak yürütülmüştür. Görüşmeler 01.11.2023 tarihinde başlayıp 05.12.2023 tarihinde sona ermiştir.

Tablo 1: Katılımcı Bilgi Tablosu

Katılımcı Kodu	Cinsiyeti	İş, Mesleği	Eğitim	Yaş	Görüşme Tarihi
K1	Erkek	Tekel Bayi Çalışanı	Lise	19	10.11.2023
K2	Kadın	Tekel Bayi Çalışanı	Lisans	23	10.11.2023
K3	Erkek	Lokanta Sahibi	Ön lisans	24	10.11.2023
K4	Erkek	Tekel Bayi Çalışanı	Üniversite öğrencisi	24	01.11.2023
K5	Erkek	Garson	Üniversite öğrencisi	20	05.12.2023
K6	Erkek	Bakkal Sahibi	Lisans	50	10.11.2023
K7	Erkek	Serbest Ticaret	İlköğretim	57	10.11.2023
K8	Erkek	Sağlık teknikeri	Yüksek lisans	43	10.11.2023
K9	Erkek	Şoför	Lise	52	10.11.2023
K10	Erkek	Şoför	Lise	40	10.11.2023
K11	Erkek	Dondurma Dükkânı Sahibi	Lise	22	10.11.2023
K12	Erkek	Esnaf	Lise	32	10.11.2023
K13	Erkek	İşletme Sahibi	Lisans	34	10.11.2023
K14	Erkek	Elektrik Ustası	Ön lisans	29	05.12.2023
K15	Erkek	Kaynakçı ustası	Lise	23	05.12.2023
K16	Erkek	Satış Danışmanı	Üniversite öğrencisi	20	05.12.2023
K17	Kadın	Garson	Üniversite öğrencisi	21	05.12.2023
K18	Erkek	Market sahibi	Üniversite öğrencisi	20	05.12.2023
K19	Erkek	Ticaret	Lise	18	05.12.2023
K20	Erkek	Elektrik Teknisyeni	Lise	16	05.12.2023
K21	Erkek	Kuaför	Lise	21	05.12.2023

Araştırma verileri toplandıktan sonra ses kayıtları incelenerek yazıya dökülmüştür. Yazıya dökülen veriler nitel veri analizi programı olan MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiştir. İlk olarak MAXQDA programının sunduğu araçlarla veri dosyaları tek tek okunmuş ön kodlamalar yapılmıştır. MAXQDA'de yer alan memolar aracılığıyla belgelerle ilgili ön notlar alınmıştır. Bu doğrultuda ön kodlama sonrasında belgeler yeniden okunarak kodlamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte kodlamalar tekrar tekrar kontrol edilmiştir. Teknolojinin sunduğu imkanlar nitel araştırmaların daha güvenilir bir biçimde yapılmasını mümkün kılmaktadır (Kuckartz & Rädiker, 2019; Woolf & Silver, 2018). MAXQDA kullanılışının nedeni veri kaybının yaşanmamasını sağlamaktır. Kodlamaların yapılmasında tümevarımsal analiz tekniği kullanılmıştır. Veri çözümleme stratejisi olarak tematik analiz yapılmıştır. Tematik analiz yapılmasının nedeni, esneklik ve kuramsal özgürlük tanınmasıdır. Tematik analiz aşamaları olarak, (1) veriye aşına olundu, (2) ilk kodlar oluşturuldu, (3) temalar arandı, (4) temalar gözden geçirildi, (5) temalar tanımlandı ve isimlendirildi, (6) son olarak rapor hazırlandı (Clarke & Braun, 2017).

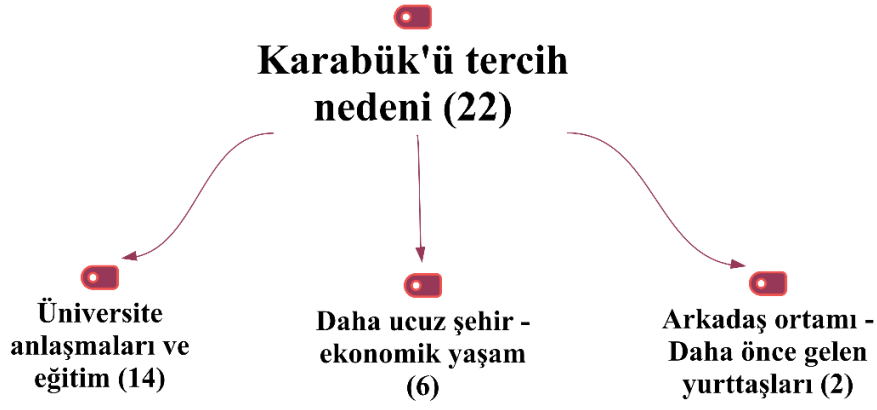
Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanması için (i) veriler içinde tutarsız delillerin aranması, (ii) katılımcıların belirlenmesinde azami çeşitliliğe gidilmesi, (iii) tüm katılımcılardan toplanan verilerin kendi içinde tutarlılığına bakılması, (iv) katılımcı doğrulaması, (v) araştırmacının konumu ve yansıtıcılık ile (vi) kodlamaların uzman incelemesinden geçmesi stratejilerine başvurulmuştur (Merriam, 2023).

5. Bulgular / Results

Çalışma kapsamında Karabük'teki yerel halkın uluslararası öğrencilere dair yaklaşım ve düşünceleri analiz edilmiştir. Bulgular, araştırmanın alt problemlerine göre sunulmuştur. Bulgular Karabük Halkına Göre Uluslararası Öğrencilerin Karabük'ü tercih etme nedenleri, ortak yaşam ve yabancı düşmanlığı olarak sunulmuştur.

5.1. Karabük Halkına Göre Uluslararası Öğrencilerin Karabük'ü Tercih Etme Nedenleri

Uluslararası öğrencilerin şehri tercih etmelerinde yaşam maliyeti, eğitim kalitesi, güvenlik ve sosyal çevre gibi faktörler önemli rol oynamaktadır (Altbach & Knight, 2007). Bu bölümde, Karabük yerel halkına göre uluslararası öğrencilerin Karabük'ü tercih etme nedenleri incelenmiştir. Yapılan bu araştırmada da yerel halka göre uluslararası öğrencilerin Karabük'ü tercih nedenleri; daha önceden Karabük'e gelmiş olanların yönlendirmesiyle veya arkadaşlarının Karabük'te olmaları nedeniyle şehri tercih etmeleri, Karabük'ün ekonomik anlamda daha ucuz olması ve Karabük üniversitesinin yapmış olduğu anlaşmalardan veya Üniversite eğitiminin kaliteli olması olduğu görülmüştür.

Şekil 1. Karabük halkına göre uluslararası öğrencilerin Karabük'ü tercih etme nedenlerini gösterir kod modeli

Arkadaş ortamı

Yerel halka göre Karabük'ü tercih etme nedenlerinden birinin başlıca arkadaş ortamı olduğu görülmektedir. İlk gelen öğrencilerin yönlendirmeleriyle veya arkadaşlarının yanında olmak amacı ile şehri tercih ettikleri belirtmektedirler. Katılımcılar şu şekilde ifade etmektedir:

“Daha önce ilk buraya gelenlerin yönlendirmesi sonucu olabilir.” (K6; Erkek, 50, Bakkal Sahibi)

“Geçmiş zamanlardan beri arkadaşları ile ortak bir yerde bulunmak için tercih ediyorlar diye biliyorum.” (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

Daha ucuz şehir-ekonomik yaşam

Şehrin ekonomik olarak daha ucuz yaşam koşullarına sahip oluşu yerel halka göre uluslararası öğrencilerin tercih etmelerinde önemli bir nedendir. Şehrin küçük oluşu ve bu nedenle ekonomik anlamda yaşam masraflarının daha az olması şehri daha cazip kılmaktadır. Katılımcılar şu şekilde ifade etmektedir:

“Bütçelerine daha uygun olduğundan olabilir.” (K20; Erkek, 16, Elektrik Teknisyeni)

“Belki ufak şehir avantajları daha çok diye. Daha büyük şehir olsa masrafları daha çok olur ama Karabük ufak bir yer masrafları çok olacağını düşünmüyorum.” (K9; Erkek, 52, Şoför)

Üniversite anlaşmaları ve eğitim

Karabük Üniversitesi'nin çeşitli ülkelerle olan anlaşması veya Rektörlüğün yaptığı anlaşmalar uluslararası öğrencilerin şehri tercih etmesinde etkili olmuştur. Karabük Üniversitesindeki eğitimin kendi ülkelerinden daha iyi bir eğitim olduğuna dair algı şehri tercih etme nedenleri arasındadır. Katılımcılar şu şekilde ifade etmektedir:

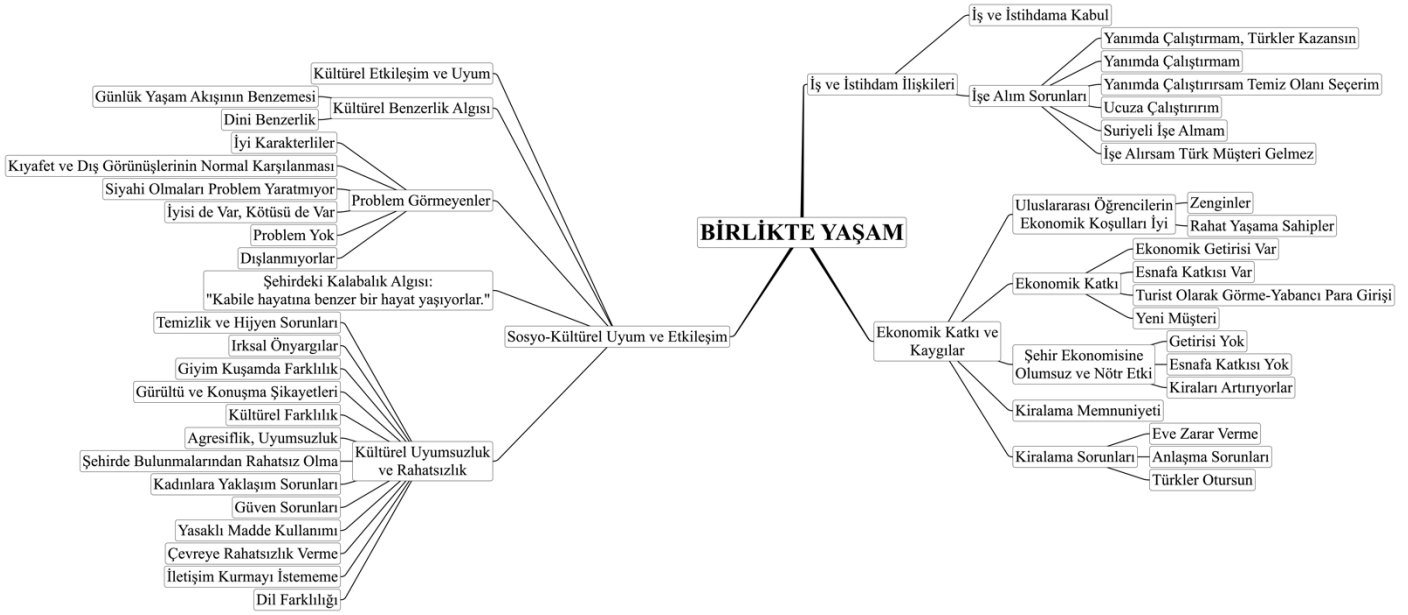
“Eski Rektör, onların yaşadıkları ülke ile bağlantısı olduğunu düşünüyorum.” (K10; Erkek, 40, Şoför)

“Eğitim düzeyi bizde daha iyidir onlara göre belki. Onlar az gelişmiş, ilkel olduğu için.” (K4; Erkek, 24, Tekel Bayi Çalışanı)

5.2. Birlikte Yaşam

Bu bölümde uluslararası öğrenciler ile yerel halkın etkileşimleri ve yerel halkın ortak yaşam deneyimleri ele alınmaktadır. Buna göre aşağıdaki model yapılan görüşmelerden elde edilen bulguları kapsamaktadır. Katılımcıların görüşleri üç ana kategori altında değerlendirilmiştir. Bunlar İş ve İstihdam İlişkileri, Ekonomik Katkı ve Kaygılar ile son olarak Sosyo kültürel Uyum ve Etkileşimdir.

Şekil 2. Karabük Halkının Uluslararası öğrencilerle birlikte yaşam deneyimlerini gösterir kod modeli

İş ve istihdam ilişkilerinde yabancı çalışanların durumu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı işverenler işe alım süreçlerinde Türk çalışanın çalıştırma maliyeti fazla olacağı yabancıya ise maliyetinin daha düşük olacağı algısından dolayı yabancı çalışanları bir alternatif olarak görebilmektedirler (Baş, 2020). Katılımcılardan bazıları ise yabancı uyruklu öğrencinin yabancı müşteriye dükkana getireceği için yanında çalıştıracağını ifade etmektedir. Diğer bir katılımcı Türkçe’yi bilmesi şartıyla çalıştıracağını ifade etmektedir. Bazı işverenler ise Türk vatandaşı istihdam etmeyi tercih etmektedir. Bunun sebepleri arasında Türk vatandaşının ekonomik olarak faydalanması, müşteriye daha iyi hizmet verebileceği düşünceleri yer almaktadır. Katılımcıların yanında çalıştırmama nedenlerinden bir diğeri Türk müşterisini kaybetme korkusudur. Bazı katılımcılar Suriyeli çalışanları “pis” ve “tembel” bulurken Özbek ve Türkmen çalışanları “çalışkan” olarak değerlendirmektedirler. Katılımcılar şu şekilde ifade etmektedir:

“Şuan düşünüyorum olabilir. Artısı da var eksisi de var yanında çalıştırmanın. Çünkü burada bulunan öğrencinin %60 1 %70 i yabancı öğrenci. Artı olarak yabancı öğrenci yabancı öğrenciyi çeker.” (K6;Erkek, 50, Bakkal Sahibi)

“Türkçesi iyi olan birini çalıştırırım. Benim için Türk vatandaşından farklı değiller.” (K2; Kadın, 23, Tekel Bayi Çalışanı)

“Önceliğim Türk olur. Türk olmazsa yabancı olup olmaması önemli değil. Türk olmasının sebebi de ekonomik anlamda o faydalansın diye düşünürüm.” (K11; Erkek, 22, Dondurma Dükkanı Sahibi)

“Bir Türk insanında yemeği, sigortası vb. masraflar var. Onların hiçbir masrafı yok. Örneğin bir Türk insanını 10 birime çalıştırıyorsam onları 4 birime çalıştırabilirim. Hem de daha fazla randıman alırsın. Türk insanı keyifçidir. Çalışırız ama çay molası yemek molası vs. veririz. Onlar da öyle bir şey yok o yüzden çalıştırırım.” (K14; Erkek, 29, Elektrik Ustası)

“Çalıştırırım. Ama Suriyeliyi çalıştırmam çok pis ve tembel olduğu için. Özbekler, Türkmenler çok çalışkanlar.” (K13; Erkek, 34, İşletme Sahibi)

“Çalıştırabilirim ama çok titiz davranırım öyle herkesi çalıştırmam. Temizlik olarak, kendine bakan temiz sonuçta bizim yaptığımız iş bunu gerektiriyor. İnsanlara hizmet etmek kolay değil bundan dolayı.” (K12; Erkek, 32, Esnaf)

Ekonomik katkı ve kaygılar bölümünün de ise katılımcılar uluslararası öğrencilerin ekonomik katkılarının olduğunu ancak olumsuz yanlarının da olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan başka bir çalışmada Ülkenin ve şehrin ekonomisinin gelişmesinde katkılarının olduğu dile getirilmektedir (Durmuş & Göl, 2022). Katılımcılara göre uluslararası öğrencilerin Karabük’te yaşam tarzı ve ekonomik durumları rahat ve lüktür. Uluslararası öğrencilerin döviz ile Ülkeye geldiklerinden dolayı katılımcılar kendilerine göre daha iyi yaşam sürdüklerini ifade etmektedirler. Bu durum bazı katılımcılar için olumsuz görünmekte çünkü şehirdeki kira fiyatlarının uluslararası öğrenciler yüzünden yükseldiğini düşünmektedirler. Buna karşın bazı katılımcılar için bu durum olumlu görülmektedir. Uluslararası öğrencilerin şehirde bulunmaları sayesinde ekonominin daha canlı olduğunu ve satışların daha fazla olduğunu dile getirmektedirler. Katılımcılar uluslararası öğrencilere ev kiralama konusunda çelişkili görüşleri mevcuttur. Bazı katılımcılar ev kiralayacaklarını çünkü daha fazla gelir elde edeceğini düşünürken, bazı katılımcılar ise evlerine zarar vereceğini, iletişim problemleri yaşayacağını ve evlerde kalabalık yaşamalarından dolayı kiralamayacaklarını belirtmişlerdir. Diğer katılımcılar ise evleri kiraya verebileceklerini çünkü Türk vatandaşından bir farkı olmadığını düşünmekte iken farklı bir katılımcı evini kiraya vermeyeceğini Türk vatandaşına kiraya vereceğini belirtmektedir.

“Onlar mı dışarıdan geliyor biz mi sorarsak sanki biz dışarıdan geliyoruz. Çok rahatlar, çok lüks yaşıyorlar. Dolar kuru üzerinden para geldiği için bizden daha rahat bir yaşam sürüyorlar.” (K14; Erkek, 29, Elektrik Ustası)

“Minibüsteki 10 yolcunun 9 u yabancı uyruklu oluyor. Bu şu demek dolmuştan taksisine diğer küçük esnaftan orta ölçekli işletmelere kadar hepsini %51 ekonomik akışkanlığını yabancı uyruklu öğrenciler sağlıyor. Çok değerliler.” (K8; Erkek, 43 , Sağlık Teknikeri)

“Ben şahsen vermek istemem. Biraz daha ucuza Türk’e vermeyi tercih ederim. Çok fazla yabancı ilişkileri olduğunu gördüm ondan dolayı pek hoşnut kalacağım bir durum değil bundan dolayı vermem. Evime daha iyi bakamayacağını düşünüyorum.” (K18; Erkek, 20, Market Sahibi)

“Ben bir yabancıya vermek istemem şahsen. Üç kuruş eksik olsun ama en azından evime düzgün bakabilsin. Çünkü sonuçta bir anlaşılabilmem lazım, bir görebilmem lazım, derdimi anlatabilmem lazım ya da onun derdine yardımcı olabilmem lazım. Çünkü hem anlaşılamayacağım hem bize ters insanlar o yüzden çok da vermek istemem şahsen.” (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

“Çok kötü. Öğrenciler olmadığı zaman kiralar ucuz. Öğrenciler olduğu zaman kiralar pahalı. Mesela yazın kiralar 2 birim ise öğrenciler geldiğinde kiralar 5 birim oluyor. Karabük’ün insanı öğrenciye acımıyor.” (K15; Erkek, 23, Kaynakçı Ustası)

“Bizim insanımızdan daha iyi. Karabük gibi bir yerde genelde yaşlı kesim olduğu için çok para harcanmaz. Genç öğrenciler sonuçta harçlıkları döviz olarak geldiği için daha çok para harcamaya meyilli insanlar. O yüzden ekonomi biraz daha canlı oluyor.” (K12; Erkek, 32, Esnaf)

“Tabii ki bir turist gözüyle bakmamak lazım onlara bence. Buraya eğitim için geleceklerse sadece eğitimlerini almasını isteriz. Ama bu işi ticarete dökmelerini istemeyiz. Çok fazla getirisi olduğunu düşünmüyorum.” (K10; Erkek, 40, Şoför)

Sosyo Kültürel Uyum ve Etkileşim ile ilgili olarak bazı katılımcılar, uluslararası öğrencilerin Karabük’teki varlığına ve yaşam tarzlarına olumlu bir yaklaşım sergilemektedirler. Bazı katılımcılar uluslararası öğrencilerin kültürel olarak kendilerinden farklı olmadığını belirtmekte ve bu öğrencilerin kültürel çeşitliliği zenginleştirdiğini, kendilerine karşı uyumlu ve saygılı bir şekilde yaşadıklarını belirtmektedirler. Bazı katılımcılar öğrencilerle dini benzerlik olduğunu vurgulamaktadır. Bunlarla birlikte kültürel farklılıklar da olduğunu kabul etmektedirler. Bu bağlamda öğrencilerin kendi kültürlerini yaşama özgürlüğüne sahip olduklarını da vurgulamaktadırlar. Uluslararası öğrencilerin sosyoekonomik durumları ile ilgili katılımcılar bazı öğrencilerin durumunun iyi bazılarının ise kötü olduğunu ifade etmektedirler. Sosyoekonomik ve gündelik hayat tarzı açısından kendilerinden farklı olmadıklarını da dile getirmektedirler. Bazı katılımcılar dil engeli nedeniyle iletişim kuramadıklarını ancak çoğu uluslararası öğrencini güvenilir ve sevecen olduklarını belirtmektedirler. Bazı katılımcılar ise şehirde fazla bulunmalarını “ kabile hayatına benzer” olarak tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda şehirde sayılarının fazla olması ve topluluk oluşturmaları bazı katılımcılar için sorun oluşturmaktadır. Özellikle pandemi döneminde şehirdeki sayılarının fazla olmasından dolayı kednilerini yabancı gibi hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise belirli bir sayıya kadar normal karşıladıklarını belirtmektedirler.

“Aynı dolmuşu biniyoruz dolmuşta benden farklı davranmıyorlar. Burada pide yiyoruz benden farklı davranmıyorlar. Çok uçuk farklılıklarımız olduğunu düşünmüyorum. Kıyafet olsun yaşam olsun yemek çeşitleri olsun hiçbir şekilde bizden ayrıştıklarını ya da buranın yerlisine itici gelecek hiçbir davranışları olduğunu düşünmüyorum.” (K8; Erkek, 43, Sağlık Teknikeri)

“Benim için bir sıkıntı yok. Çok bir problem değil sonuçta bir dünya üzerinde yaşıyoruz herkes istediği yerde yaşayabilir herkes özgür. Kendi dükkanımda kafelerde aynı ortama geliyoruz. Hatta birçoğuyla arkadaş gibiyim. Ve hepsini de seviyorum. %99’u karakterli insanlar diyebilirim.” (K12; Erkek, 32, Esnaf)

“Belli bir sayıya kadar olmaları normal. Yazın, pandemi de mesela onlar kendi ülkelerine gidemedikleri için kendimi buraya yabancı gibi, Afrika’da gibi hissediyordum.” (K13; Erkek, 34, İşletme Sahibi)

“Siyahi arkadaşları çok seviyorum. Çok da komşum var. Farklılık oluyor bence.” (K2; Kadın, 23, Tekel Bayi Çalışanı)

“Onların yaşantısı ile bizim yaşantımız çok da farklı değil sonuç olarak. Onlarda insan bizde insanız. Onlarda buraya uyum sağlamaya çalışıyorlar.” (K6; Erkek, 50, Bakkal Sahibi)

Katılımcılar **Kültürel Uyumsuzluk** ile ilgili ise uluslararası öğrencilerin yeme-içme alışkanlıkları, giyim ve konuşma tarzı, kişisel ve temizliği gibi konularda kendilerinden farklı olduklarını ve bu durumdan rahatsız olduklarını ifade etmektedirler. Katılımcılar, uluslararası öğrencilerin evlerde kalabalık yaşamaları, evlerinin pis olması, yerde yemek yemeleri gibi konuları da rahatsız edici bulmaktadırlar. Bu nedenlerle öğrencilerle aralarında hiç bir benzerlik olmadığını düşünmektedirler. Uluslararası öğrencilerin kendi kültürlerine zarar vereceği düşüncesi de bulunmaktadır. Ayrıca katılımcılar tarafından uluslararası öğrencilerin kadınlara bakışları rahatsız edici görülmektedir. Katılımcılar uluslararası öğrencilerle yaşam biçimi ve değerler gibi konularda büyük ayrışmalar olduğunu belirtmektedirler. Uluslararası öğrencileri “pis”, “iyi insan değil” gibi sıfatlarla açıklamaktadırlar. Ayrıca bazı katılımcılar yalnızca yabancı olduklarından dolayı istemediklerini belirtmektedirler. Ayrıca katılımcılar bazı öğrencilerin ten renklerinden dolayı onlardan korktuklarını ifade etmektedirler. Öğrencilerin giydiği kıyafetleri rahatsız edici ve korkutucu bulan katılımcılarda bulunmaktadır. Bazı katılımcılar uluslararası öğrencilerin yasaklı madde kullandıklarını ve kendilerine saldırdıklarını ifade etmektedirler. Genel olarak bazı katılımcılar olumlu görüşler sunsalar da çoğu olumsuz görüşler dile getirmektedirler.

“Ev yaşamları çok farklı. Kalabalık yaşıyorlar. Kaldığım evde karşımda kalan kızların evini gördüm masanın altı boydan boya çöptü. Pis olduklarını biliyorum.” (K4; Erkek, 24, Tekel Bayi Çalışanı)

“Dikkat çekiyorlar. Sanki bomba atacakmış gibi hissettiriyor. Bazıları çok ince giyiniyor. Özellikle bayanların bazıları çok dar vücut hatları belirgin bir şekilde bu da bazı insanları rahatsız edebiliyor.” (K14; Erkek, 29, Elektrik Ustası)

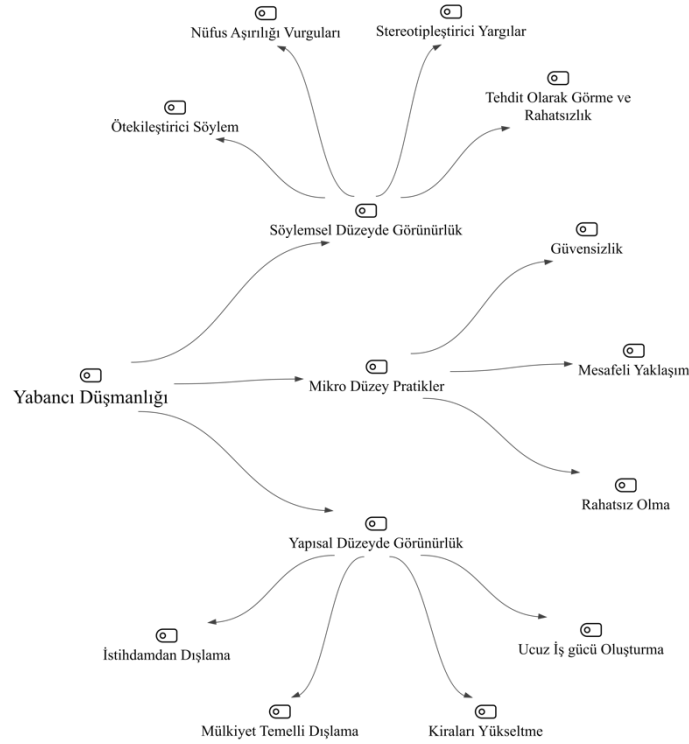
“Çok farklılar. Okuduklarımızdan gördüklerimizden falan ufacık kız çocuklarını bile belki onlar eş adayı olarak görebiliyorlar. Bu bize çok ters bence. Tamam belki aynı dine mensubuz ama bence onların yaşadıkları Müslümanlık, Müslümanlık değil ki bana karşı çok tersler yani.” (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

“Hiçbir sorun yok bence. Anlaşamıyoruz, dilimizi bilmiyorlar ondan dolayı problem olacağını düşünmüyorum. Anlaşırsak mutlaka bir tartışma çıkar.” (K15; Erkek, 23, Kaynakçı Ustası)

5.3. Yabancı Düşmanlığı

Bu ana başlıkta Karabük ilinde yaşayan uluslararası öğrencilere yönelik yabancı düşmanlığı Söylemsel Düzeyde Görünürlük, Mikro Düzey Pratikler ve Yapısal Düzeyde Görünürlük başlıkları altında incelenmektedir. Bu çerçevede, yabancı düşmanlığının görünürlük biçimleri ele alınacaktır.

Şekil 3. Karabük Halkının Uluslararası öğrencilere yönelik yabancı düşmanlığı yaklaşımlarını gösterir kod modeli

Yabancı düşmanlığının görünürlük biçimi olan **Mikro Düzey Pratikler** başlığında katılımcıların ifadeleri Güvensizlik, Mesafeli Yaklaşım ve Rahatsız olma şeklinde analiz edilmiştir. Katılımcılar uluslararası öğrencilerin Karabük'te bulunmalarından rahatsız olduklarını, onlarla iyi geçinemediklerini ve sevmediklerini ifade etmektedirler. Katılımcılar uluslararası öğrencilerin Türk kızlarına sözlü ve bakişli tacizleri, rahatsız edici hareketleri, güvensiz davranışları ve kendilerini dolandırmaya çalışmalarından şikayetçi olduklarını dile getirmektedirler. Ayrıca uluslararası öğrencilerin Müslümanlık anlayışları ile kendi Müslümanlık anlayışlarının farklı olduğunu, üniversite gibi alanlarda rahatsız edici davranışlarda bulunduklarından dolayı eleştirmektedirler.

“İleride çocuğum çocuğum olduğunda bunlarla aynı yerde yaşamalarını istemem. Birkaç ay önce bir arbede yaşamıştık. Dükkanımızın tabelasına oturmuşlardı. Gelen geçen kızlara bakıyorlardı. Beni ilgilendirmez belki ama Allah'ın Suriyelisi bir Türk kızına bakıyordu. Biz de çıktık uyardık seslerini yükseltince bizde kavga ettik hatta bizden şikayetçi olmuşlardı. Polise durumu izah ettik. Ancak Türk olduğumuz için bir artışı olmadı hatta tam tersine bizden özür dilememizi istediler. Ben hepsini problem olarak görüyorum açıkçası.” (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

“Benim açımdan çok fazla sıkıntı olmuyor ama kadınlar için sıkıntı oluşturabileceğini düşünüyorum. Çünkü şu an bulunduğumuz ortamda bile kendilerini güvensiz hissediyorlar. Yabancı uyruklu olduğunda da biraz daha sıkıntı çekeceklerini düşünüyorum.” (K18; Erkek, 20, Market Sahibi)

“Bazı esnaf arkadaşlardan sıkıntı çekenler oldu ama o tabi hepsinde öyle değil mesela. Esnaf arkadaşlara para vermeme durumu olmuş birkaç sefer öyle yani başka bir şey yok. Hiç benim için sıkıntı olmadı yani.” (K7; Erkek, 57, Serbest Ticaret)

“Çok iyileri de var ama kötüler de var. Ben karşılaştığım kadarıyla bir tartışma yaşamamıştım. Bakışları ve laf atma konusunda bir o yönden sevmiyorum huylarını. Sözlü ve bakişli taciz. Aynı bu durumu birkaç arkadaşımda yaşamıştı.” (K2; Kadın, 23, Tekel Bayi Çalışanı)

Yabancı düşmanlığının görünürlük biçimlerinden diğeri, **Söylemsel Düzeyde Görünürlük** başlığı altında katılımcıların söylemlerinde Ötekileştirici Söylem, Stereotipleştirici Yargılar, Nüfus Aşırılığı Vurguları, Tehdit Olarak Görme ve Rahatsızlık vardır. Katılımcılara göre uluslararası öğrencilerin giyim tarzları, konuşma biçimleri ve temizlik alışkanlıklarından rahatsız olduklarını ifade etmektedirler. Uluslararası öğrencilerin sayılarının fazla olması, topluluk halinde hareket etmeleri, yüksek sesle konuşmaları ve gürültülü olmaları, kendilerine saldırgan davranışları olması, dolandırıcılık yapmaya çalışmaları gibi nedenlerden dolayı sorunlar olduğunu belirtmektedirler. Feyza Şule Güngör (2017) yaptığı çalışmasında yabancı düşmanlığının bir sebebinin yabancıların kendi kültürüne zarar vereceği düşüncesi

olduğundan bahsetmektedir. Katılımcılar da benzer şekilde uluslararası öğrencilerin Türk kültürüne uyum sağlayamadıklarını ve hatta kültüre zarar vereceğini düşünmektedirler.

“Görmezden geliyorum genelde çünkü hoşnut olmuyorum biraz daha ırkçı olduğum için. Çok fazla olduğundan dolayı göze çok fazla batmaya başladılar. Bundan dolayı biraz daha ön yargı var.” (K18; Erkek, 20, Market Sahibi)

“Rahatsız oluyorum. Hoşlanmıyorum. Kokularından bile hoşlanmıyorum. Onların bulunduğu ortamda olmak istemiyorum. Mesela bir markete girdiğimde onların olduğunu görünce girmek istemiyorum. Ülkemde onları görmek istemiyorum. Çünkü bu ülke bizim Türk vatandaşlarının. Her şey bizim hakkımız onların hiçbir hakkı yok burada.” (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

“Çok bağıyorlar. Şehir hayatına göre çok bağıyorlar. Benim en büyük sorunum bu. Geceleri binada çok ses çıkarıyorlar.” (K4; Erkek, 24, Tekel Bayi Çalışanı)

“Kültürümüz farklı bir kere yani onlar bir kere yerde yemek yiyorlar biz masada yemek yiyoruz bu bile önemli bir şey. Ben bir aileye misafir oldum öğrenci evine de değil. Geldi halının üstüne yemeği ekmeği koydu. Eee biz biraz önce orada geziniyorduk. Ama öyle bir sıkıntı var yani. Kültür farkı var arada sadece.” (K6; Erkek, 50, Bakkal Sahibi)

“Onlardan çok varsa girmem de sıkıntı yok normalde. Çok varsa girmem çünkü onlar orayı sahiplenmiş gibi hissedirim.” (K16; Erkek, 20, Satış Danışmanı)

Yabancı düşmanlığının son görünürlük biçimi olan **Yapısal Düzeyde Görünürlük** bölümünde katılımcılar Türk vatandaşlarını iş yerlerinde çalıştırmayı ve onlara para kazandırmayı planladıklarını belirtmektedirler. Uluslararası öğrenci çalışanları tembel, pis ve güvenilmez olarak gördüklerinden dolayı çalıştırmayı tercih etmemektedirler. Bazı katılımcılar ise uluslararası öğrencileri daha düşük ücretlere çalıştıracığından dolayı tercih etmektedirler. Katılımcılardan bazıları uluslararası öğrencilere evleri kırıp döktüklerinden, pis olduklarından ve kalabalık yaşadıklarından dolayı evlerini kiraya vermeyeceklerini belirtmektedirler. Bazı katılımcılar ise uluslararası öğrencilerden daha fazla kira alacaklarından dolayı öğrencilere evlerini kiraya vermek istediklerini belirtmektedirler.

“Ben şahsen vermek istemem. Biraz daha ucuza Türk’e vermeyi tercih ederim. Çok fazla yabancı ilişkileri olduğunu gördüm ondan dolayı pek hoşnut kalacağım bir durum değil bundan dolayı vermem. Evime daha iyi bakamayacağını düşünüyorum.” (K18; Erkek, 20, Market Sahibi)

“Bir Türk insanında yemeği, sigortası vb. masraflar var. Onların hiçbir masrafı yok. Örneğin bir Türk insanını 10 birime çalıştırıyorsam onları 4 birime çalıştırabilirim. Hem de daha fazla randıman alırsın. Türk insanı keyifçidir. Çalışırız ama çay molası yemek molası vs. veririz. Onlar da öyle bir şey yok o yüzden çalıştırırım.” (K14; Erkek, 29, Elektrik Ustası)

“Çalıştırmam. İmkânı yok öyle bir şeyin. Güvenmem her şeyden önce, bir de benim kardeşim Türk halkı para yesin. Türkün para kazanmasını isterim ben. Müşteriye daha iyi hitap edebileceğini düşünürüm benim yanımda. Daha iyi güler yüz göstereceğini düşünürüm. Yabancıyı dükkana almak istemem şahsen.” (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

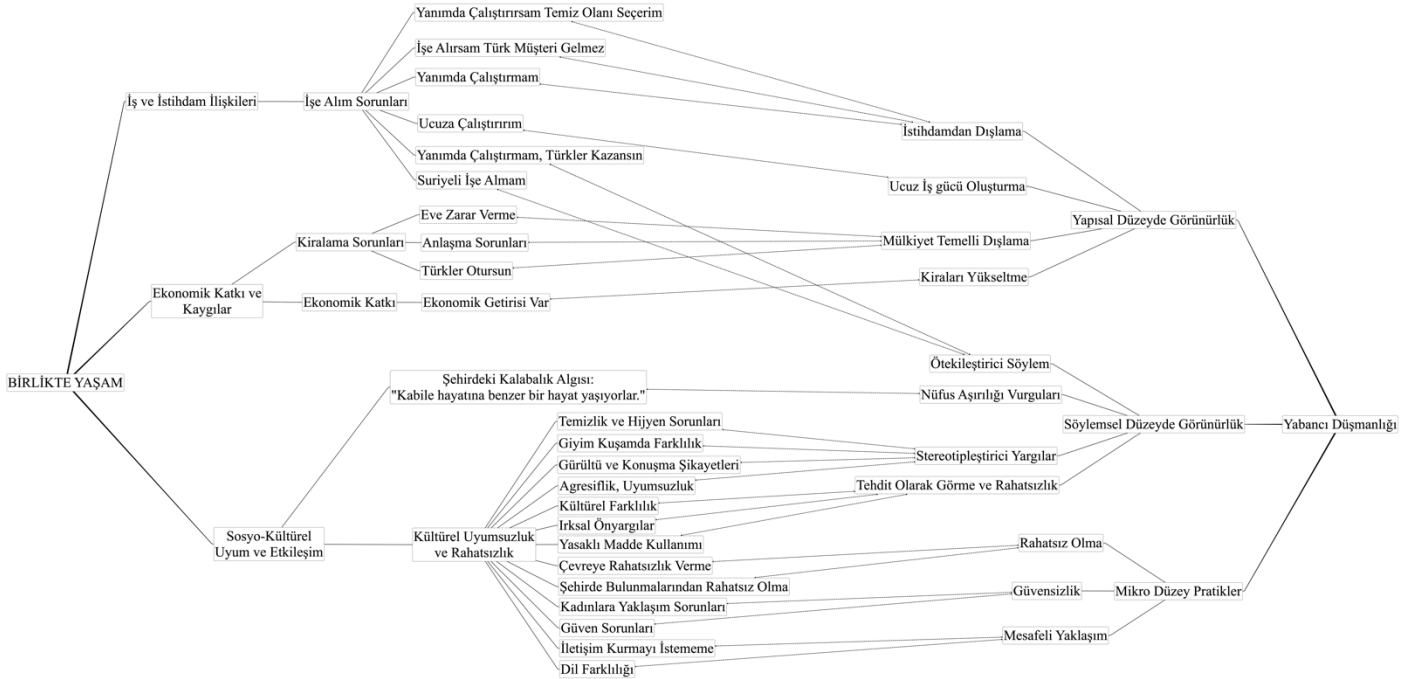
“Çok kötü. Öğrenciler olmadığı zaman kiralar ucuz. Öğrenciler olduğu zaman kiralar pahalı. Mesela yazın kiralar 2 birim ise öğrenciler geldiğinde kiralar 5 birim oluyor. Karabük’ün insanı öğrenciye acımıyor.” (K15; Erkek, 23, Kaynakçı Ustası)

34

6. Sonuç ve Öneriler / Conclusion and Recommendations

Uluslararası öğrenciler biz ve onlar ayrımının dışında muğlak bir yere konumlanmakta (Bauman, 2016) ve bu durumdan kaynaklı olarak uluslararası öğrenciler bir bilinmezliği temsil eder ve dışlanmaya maruz kalırlar. Ötekine karşı duyulan ön yargı veya ötekini tehdit olarak görme durumundan kaynaklı olarak yabancı düşmanlığı görülmektedir (Güngör, 2017). Ancak yabancı düşmanlığının ortaya çıkışında ekonomik koşullar ve politikaların etkisinin yanı sıra ana neden bireyin düşünsel alanı ve arka planda yatan öğelerdir (Düğer, 2020).

Şekil 4. Katılımcıların yabancı düşmanlığı ile birlikte yaşam deneyimleri arasındaki ilişkiyi gösterir kod modeli

Model de yer alan “İş ve İstihdam İlişkileri” başlığında katılımcılardan toplanan veriler uluslararası öğrencilerin istihdam edilmelerinde farklı dışlanma pratiklerini belirtmektedir. İşe alım sorunları başlığı altında yer alan “İşe alırsam Türk Müşteri gelmez” ifadesi sadece bireysel tercihlere değil toplumsal kabulün sınırlarına da dikkat çekmektedir. Uluslararası öğrencilerin katılımcılar tarafından ucuz iş gücü olarak görülmeleri, yabancıların emeğinin değersizleştirilerek düzenli bir şekilde sömürüldüğünü söylemek mümkündür. Bu kodlar Yabancı düşmanlığının görünürlük biçimlerinden olan yapısal düzeyde görünürlüğe dönüşmektedir. Bu bağlamda uluslararası öğrencilerin yalnızca ekonomik olarak değil aynı zamanda sosyal olarak marjinalleştirildiği de söylenebilmektedir.

Şekil4 kod modeline göre Ekonomik katkı ve kaygılar başlığı altındaki kodlar uluslararası öğrencilerin ekonomik olarak hayata dahil oluşlarıyla ilgili hem olumlu hem de olumsuz yaklaşımlarla birlikte değerlendirildiğini görmekteyiz. Katılımcılardan bazıları uluslararası öğrencilerin ekonomik katkısını kabul ederken, bazıları da ekonomik kaynakların paylaşımındaki endişelerini dile getirmişlerdir. Özellikle “kiralari yükseltme” ve “anlaşma sorunları” gibi kodlar mülkiyet temelli dışlamanın göstergesi haline gelmektedir. Ekonomik kaynakların paylaşımına dair kaygılar “mülkiyet temelli dışlama” ve “kiralari yükseltme” gibi kodlar yapısal düzeyde görünürlük kazanmaktadır.

Bu modele göre Sosyo- Kültürel ve Etkileşim temasının altında yer alan Kültürel Uyumsuzluk ve Rahatsızlık alt başlığı doğrudan yabancı düşmanlığı ile ilişkilidir. Kültürel uyumsuzluk ve rahatsız başlığı altında yer alan uluslararası öğrencilerin temizlik anlayışı, giyimdeki farklılıklar, gürültülü olma, agresif olmaları gibi unsurlar katılımcılar tarafından önyargılarla beslenerek Stereotipleştirici Yargılara dönüşebilmektedir. ‘Şehirdeki kalabalık algısı’ veya ‘kabile hayatı yaşıyorlar’ gibi uluslararası öğrencilerin geneline atfedilen söylemler uluslararası öğrencilerin homojen bir grup olarak katılımcılar tarafından olumsuz algılandığını ve tanımlandığını göstermektedir. Güvensizlik ve mesafeli yaklaşım ve rahatsız olma gibi mikro düzey pratikler uluslararası öğrencilerle katılımcılar arasındaki kültürel farklılıkların mesafeyi arttırıcı bir işlev gördüğünü söyleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda yabancı düşmanlığı söylemsel düzeyde görünürlük kazanarak gündelik ilişkilerde yeniden üretildiğini göstermektedir.

Ötekine karşı eksik veya hatalı bilgidten dolayı yabancı düşmanlığı görülmektedir. Araştırmanın ışığında bazı katılımcıların uluslararası öğrencileri mülteci olarak adlandırdığı ve bundan dolayı şehirde istemediğini ülkelerinde veya şehirlerindeki her şeye kendilerinin sahip olduğunu ‘her şey bizim hakkımız onların hiçbir hakkı yok’ ifadesi ile dile getirmektedir.

Yabancı düşmanlığının artışı ekonomik rekabet ve uluslararası öğrencilerin maddi durumlarının kendilerinden daha iyi olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcılar uluslararası öğrencilerin kendilerinden daha iyi yaşadığını, daha kaliteli giyindiklerini, lüks bir yaşama sahip olduğunu belirtmektedirler. Bir katılımcı ‘çok rahatlar; sanki biz dışarıdan geliyoruz, çok lüks yaşıyorlar’ ifadesi ile açıklamaktadır. Ancak bunun tam tersi görüşe sahip olan katılımcılar uluslararası öğrencilerinde aynı yerel halk gibi koşullara sahip olduğunu, bazılarının maddi durumunun iyi bazılarının ise kötü olduğunu belirtmektedirler.

Yabancı düşmanlığının tanımlarına bakıldığında yabancıların zarar vereceği ve güvenilmemesi gereken bir topluluk olduğu anlamını çıkarmak mümkündür (Van Der Veer vd., 2013). Katılımcıların bazıları yabancıların güvenilmez olduğu, dolandırıcılık yaptıklarını, yasaklı madde kullanımı olduklarını ve bunlardan dolayı uluslararası öğrencilere dikkat edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bir katılımcı uluslararası öğrencilerin ülkede bulunmasının kadınlara daha güvensiz bir ortam sağlayacağını ifade etmektedir.

Yakusho ırkçılık ve yabancı düşmanlığını önyargının etkileşimli ve birbirini destekleyen türleri olarak ifade etmektedir (Yakushko, 2009). Goffman benzer bir şekilde ırka yönelik bir damgalamadan bahsetmektedir. Aslında yabancıların gerçek görünüşüyle veya karakteriyle ilgilenmeden direkt ırka yönelik bir damgalama yapmaktadırlar. Katılımcıların bazıları yerel halkın daha medeni olduğunu, ortamlarından bulunmalarından rahatsız olduğunu, çocukları ile aynı yerde yaşamalarını istemediklerini belirtmişlerdir. Irksal ön yargılarından dolayı aynı ortamlarda bulunmak rahatsız ediyor ve katılımcı ifadeyi kullanmaktadır; 'biz daha insanız onlara göre' "Geçmiş zamanlardan beri arkadaşları ile ortak bir yerde bulunmak için tercih ediyorlar diye biliyorum." (K3; Erkek, 24, Lokanta Sahibi)

Ancak daha önce de dile getirdiğimiz gibi uluslararası öğrenciler hakkında bilgi sahibi olan, onlarla arkadaşlık kuran katılımcılar uluslararası öğrenciler hakkında olumlu düşünce ve algılara sahiptir. Katılımcı uluslararası öğrenciler ile arkadaşlık kurduğunu komşularının olduğunu ve iyi karakterlere sahip olduğunu belirtmektedir.

Bauman'a (2016) göre yabancı muğlak bir konumda durur. Ve bundan dolayı uluslararası öğrencilerin kültürel olarak farklı olmaları bazı katılımcılar için problem oluşturmaktadır. Çünkü kendi kültürlerine zarar vereceğini ve bunun rahatsız edici olduğunu belirtmektedirler. Yabancı düşmanlığı tutumları farklı dine karşı, kültürel farklılıklara karşı oluşabilmektedir.

Katılımcıların çoğunluğu bedensel temizliklerinin olmadığı, aynı ulaşım aracına dahi binmek istemediklerini ifade ediyorlar. Ayrıca katılımcıların bir çoğunluğu ise gürültülerinden rahatsız olduğunu da ifade etmektedir.

Araştırma genel olarak yerel halkın uluslararası öğrencilere karşı yabancı düşmanlığını beslediğini ortaya koymaktadır. Bazı kültürel ve ekonomik uyumsuzlukların bu tür olumsuz duyguları tetikleyebileceğini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin geçici statülerde şehirde bulunmaları yerel halkın uluslararası öğrencileri daha az tehdit olarak algılamalarını sağlamaktadır. Bunlarla birlikte öğrenci sayılarının artması ve olumsuz davranışları tetiklemektedir.

Ayrıca Feyza Şule Güngör (2017) ekonomik nedenlerden dolayı rekabet algısının sebep olduğu bir yabancı düşmanlığından bahsetmektedir. Ekonomik durumların iyileşmesi yabancı düşmanlığında bir azalma olacağını göstermektedir.

Sonuç olarak, yabancı düşmanlığının ve sonuçlarının azaltılabilmesi için daha kapsayıcı politikalar geliştirilmelidir. Farklı kültürlerle iletişimin artırılması amacıyla uluslararası öğrenciler ve yerel halk arasında kültürel etkileşim programları düzenlenmelidir. Kültürel farkındalığı arttırmak amacı ile hem uluslararası öğrencilere hem de yerel halka eğitim verilmelidir. Farklı kültürlerle iletişimin artırılmasıyla yabancıya karşı duyulan korku ve nefretin azaltılmasına yol açabilir. Ayrıca Güngör ekonomik nedenlerden dolayı rekabet algısının sebep olduğu bir yabancı düşmanlığından bahsetmektedir. Ekonomik durumların iyileşmesi yabancı düşmanlığında bir azalma olacağını göstermektedir.

36

Kaynaklar / References

- Aktaş, E. (2023, Şubat 27). *Nefret saikiyle 3 Suriyeli işçiye öldüren sanığın yargılamasına başlanacak* [Gazete Haberi]. Evrensel.net. <https://www.evrensel.net/haber/483590/nefret-saikiyle-3-suriyeli-isciye-olduren-sanigin-yargilamasina-baslanacak>
- Allaberdiev, P. (2007). *Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Yüksek Öğrenim Görmeye Gelen Öğrencilerin Uyum Düzeylerinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı.
- Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290-305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>
- Arifoglu, A. T., & Koçak, O. (2022). A Quantitative Research on the Xenophobia Examination in Terms of Psychological Resilience: Case of Istanbul. *European Journal of Environment and Public Health*, 6(1), em0105. <https://doi.org/10.21601/ejeph/11803>
- Arslan, A. S. (2023, Nisan 7). *Gabonlu Dina'nın annesi DHA'ya konuştu: Yeter ki adalet yerini bulsun—Son Dakika Haberleri* [Gazete Haberi]. Hürriyet Gazetesi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gabonlu-dinanin-annesi-dhaya-konustu-yeter-ki-adalet-yerini-bulsun-42247257>
- Arslan, A. S., & Özelci, M. (2023, Nisan 2). *Gabonlu genç kız, annesine öldürülebileceğini söylemiş* [Gazete Haberi]. DHA | Demirören Haber Ajansı. <https://www.dha.com.tr/foto-galeri/gabonlu-genc-kiz-annesine-oldurulebilecegini-soylemis-2230126>
- Baş, H. (2020). *Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Örneği* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı.
- Bauman, Z. (2016). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.; On üçüncü basım). Ayrıntı Yayınları.
- Bulut, E., Yüçetürk, H., Yılmaz, G., Gündoğdu, İ., Koç, N., & Demiryürek, B. (2020). Uluslararası Öğrencilerin Psikososyal Sorun ve İhtiyaçları: Nitel Bir Çalışma. *Nitel Sosyal Bilimler*, 2(1), 60-73.

- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (B. U. Bal & İ. Akbulut, Çev.; 1. Baskı). Belgin Çınar.
- Cengiz, G., Ayaz, Y., & Bediroğlu, A. (2021). Stuart Hall Perspektifinden Temsil ve Öteki Kavramı: “My Name Is Khan” Ve “Crash” Filmleri Bağlamında Değerlendirme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 428-457. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.928266>
- Clarke, V., & Braun, V. (2017). Thematic analysis. *The Journal of Positive Psychology*, 12(3), 297-298. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1262613>
- Çöllü, E. F., & Öztürk, Y. E. (t.y.). Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraha Topluluklarından Türkiye'ye Yüksek Öğrenim Görmek Amacıyla Gelen Öğrencilerin Uyum Ve İletişim Sorunları (Konya Selçuk Üniversitesi Örneği). *Journal of Azerbaijani Studies*, 223-239.
- Çuhatutar, Ş. (2022). *Çukurova Üniversitesi'nde Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Yaşadıkları Toplumsal Problemlerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi.
- Davey, L. (2009). The Application of Case Study Evaluations. *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3.
- Demirhan, K. (2017). Ulusal Alanyazında Uluslararası Öğrenciler ve Uluslararası Öğrencileri Siyasal Açidan Düşünmek. *International Journal of Management Economics and Business*, 13(17), 547-562. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2017ICMEB1734650>
- Durmuş, H., & Göl, B. (2022). Uluslararası Öğrencilerin Sakarya İli Ekonomisine Katkıları. *Journal of Academic Opinion*, 2(1), 1-9.
- Düğer, Y. (2020). Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Yabancı Düşmanlığı Ve Rusya'da Yabancı Düşmanlığının Tarihsel Kökeni. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 1-20.
- Enterieva, M., & Sezgin, F. (2016). The fulfilment level of turkic republics higher education students' academic and social expectations in turkey. *Journal of Higher Education and Science*, 6(1), 102. <https://doi.org/10.5961/jhes.2016.147>
- Goffman, E. (2014). *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar* (1. Baskı). Heretik Yayıncılık.
- Gören, G. (2019). *Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı: Bursa'daki Suriyeliler Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı.
- Gündüz, C. (2019). *Sağlık Çalışanlarının Zenofobi (Yabancı Düşmanlığı) Tutumları İle Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kızıltepe Devlet Hastanesi Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Güngör, F. Ş. (2017). Zenofobi ve Öteki'nin Dikeni. İçinde G. B. Durgun & T. Korkmaz (Ed.), *1.Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi* (ss. 1-9). Gazi Üniversitesi.
- İslam, T. (2020). *Türkiye'de Okuyan Uluslararası Öğrencilere Yönelik Nefret Söylemi* [Yüksek Lisans Tezi]. İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Radyo, Televizyon Ve Sinema Anabilim Dalı.
- İnan, A. (2022). *Üniversite Öğrencilerinin Zenofobi Tutumları ve Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı.
- Kaldik, B. (2021). Uluslararası Göç Bağlamında Sığınmacılara Yönelik Yabancı Düşmanlığının İncelenmesi:Türkiye'de Zenofobi Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5, 69-96. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1029321>
- Karasu, K. (2024, Mart 23). *Karabük Üniversitesi'ndeki Yabancı Sayısı, Türkiye'nin En Kalabalık Üniversitesine Yaklaştı* [Haber Sitesi]. 12 Punto. <https://12punto.com.tr/gundem/karabuk-universitesindeki-yabanci-sayisi-turkiyenin-en-kalabalik-universitesine-yaklasti-28302#>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Karataş, Z., & Güzel, B. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Yabancı Düşmanlığıyla İlgili Tutumlarının İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 500-523.
- Kıroğlu, K., Kesten, A., & Elma, C. (2010). Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 26-39.
- Kocakaya, R. (2018). Xenophobia And Social Integration In The Context Of Migration. *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*, 4(8), 88-96.
- Kökel, Z., & Odabaşı, F. (2017). Uluslararası Göç,İltica ve Zenofobi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 11(21), 237-259.

- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA: Text, Audio, and Video*. Springer International Publishing. <http://link.springer.com/10.1007/978-3-030-15671-8>
- Merriam, S. B. (2023). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Rehber* (S. Turan, Ed.; 3.Baskı). Nobel Yayınları.
- Miller, S. D. (2018). Xenophobia toward Refugees and Other Forced Migrants. *World Refugee Council Research Paper*, 5.
- Oral, B., & Çetinkaya, F. (2017). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları. *Special Topics*, 3(1), 1-8.
- Orhan, R. E. (2023). *Sağlık Öğrencilerinin Göçmen ve Mültecilere Bakışı, Yabancı Düşmanlığı Sorunu, Duygusal ve Ruhsal Zekânın Etkisi: Çanakkale İli Örneği* [Doktora tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Özçetin, S. (2013). *Yükseköğrenim Gören Yabancı Uyraklı Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Özer, M. (2012). International Students in Turkey. *Journal of Higher Education and Science*, 2(1), 10-13. <https://doi.org/10.5961/jhes.2012.027>
- Özmete, E., Yıldırım, H., & Duru, S. (2018). Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40/2), 191-209. <https://doi.org/10.21560/spcd.v18i39974.451063>
- Özyurt, S. (2021). *Okul Psikolojik Danışmanlarında Zenofobi: Özgeçmiş ve Mültecilere Karşı Duygusal Mesafe Değişkenlerine Göre Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Perruchoud, R., Redpath, J., & Cross (Ed.). (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü* (İkinci Baskı). Uluslararası Göç Örgütü (IOM).
- Saraçoğlu, A. D. (2023). Öteki ile Beraber Yaşamının Sosyolojik Zemini. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 505-517. <https://doi.org/10.11616/asbi.1218236>
- Sarı, A. C. (2019). *Zenofobi ve Mülteci Entegrasyonu Hakkında Yapılan Akademik Çalışmaların Sistematik İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Seren Serengil'in "Bizi korona edeceksin" diyerek yardımcısını darp ettiği iddiası. (2020, Nisan 2). [Gazete Haberi]. Son Dakika. <https://www.sondakika.com/haber/haber-seren-serengil-in-bizi-korona-edeceksin-diyerek-13081964/>
- Solakoğlu, Ö., & Gurbuz, S. (2015). Anti-Immigrant Attitudes In A Developing Country: Turkey / Gelişmekte Olan Bir Ülke Olan Türkiye'de Yabancı Göçmenlere Karşı Negatif Tutumlar. *Turkish Studies*, 10(10), 771-792. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8447>
- Şeker, B. D., & Akman, E. (2016). Uluslararası Öğrencilerin Psikolojik ve Sosyokültürel Süreçleri. *Cukurova Medical Journal (Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi)*, 41(3), 504-514. <https://doi.org/10.17826/cukmedj.237504>
- Taşçı, F. (2023, Eylül 9). *Yabancı Düşmanlığında Uluslararası Öğrenciler Ayağı*. SETA. <https://www.setav.org/yabanci-dusmanliginda-uluslararasi-ogrenciler-ayagi/>
- Taylan, Ş. (2019). *Sakarya Üniversitesindeki Uluslararası Öğrencilerin Sorunları* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yükseköğretim Araştırmaları Bilim Dalı.
- Tutkun, Ö. F. (2006). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesindeki Türkiyeli Öğrencilerin Uyum Sorunları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 256-267.
- TÜİK Kurumsal. (2024, Şubat 6). [Haber Bülteni]. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>
- Türkiye'deki Güncel Yabancı Öğrenci Sayısı Açıklandı: Yüzde 95'i Kendi İmkanları ile Öğrenim Görüyor – Göç Araştırmaları Vakfı. (t.y.). Göç Araştırmaları Vakfı. Göç tarihi 17 Şubat 2025, gönderen <https://gocvakfi.org/turkiyedeki-guncel-yabanci-ogrenci-sayisi-aciklandi-yuzde-95i-kendi-imkanlari-ile-ogrenim-goruyor/>
- Van Der Veer, K., Ommundsen, R., Yakushko, O., Higler, L., Woelders, S., & Hagen, K. A. (2013). Psychometrically And Qualitatively Validating A Cross-National Cumulative Measure Of Fear-Based Xenophobia. *Quality & Quantity*, 47(3), 1429-1444. <https://doi.org/10.1007/s11135-011-9599-6>
- Woolf, N. H., & Silver, C. (2018). *Qualitative Analysis Using MAXQDA*. Routledge.
- Yabancı Uyraklı Kişilere Konut Kiralanmamasına İlişkin Basın Açıklaması. (2022, Ekim 3). TİHEK. <https://www.tihek.gov.tr/yabanci-uyruklu-kisilere-konut-kiralanmamasina-iliskin-basin-aciklamasi/>

- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes Toward Immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37(1), 36-66. <https://doi.org/10.1177/0011000008316034>
- Yardımcıoğlu, F., Beşel, F., & Savaşan, F. (2017). Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözüm Önerileri (Sakarya Üniversitesi Örneği). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12(1), 203-254. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.308940>
- Yıldırım, E., & Köksal, H. (2017). Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Gözüyle Türkiye. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 297-323. <https://doi.org/10.29299/kefad.2017.18.3.017>
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*. International Strategic Research Organization (USAK).
- Zerengök, D. (2016). *Uluslararası Öğrencilerin; Serbest Zaman Etkinliklerine Aktif Katılımları Yoluyla Sosyal Uyumlarının Analizi: Celal Bayar Üniversitesi Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Yazar Bilgileri
Author(s)**

**Doç. Dr.
Gamze Aksan**
Selçuk Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
gaksan@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5051-4630

Öz

Günümüzde kentsel bilinçle ilişkilendirilen temel referans noktaları genellikle demokratik değerleri de hatırlatan katılım, çevrecilik, cinsiyet eşitliği, çoğulculuk, hoşgörü gibi başlıklarda kendisini göstermektedir. Burada söz konusu etki; siyasal ve kültürel olarak demokrasinin, ekonomik olarak ise kapitalizmin yaygınlaşması ile yakından ilgilidir. Bu genel etkilerin mikro düzeyde bireylerin değerler alanına yansıdığı bilinmektedir. Söz konusu yansımalar zaman ve mekan ilişkilerinden etkilenerek toplumlara göre farklılıklar gösterir. Bu çalışmada üniversite gençliğinin değerlerini eş zamanlı olmayan fakat aynı ölçme aracıyla ölçen veri setleri üzerinden, değer yönelimlerinde ortaya çıkan niceliksel farklara değinilecektir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında analize konu olan veriler Schwartz'ın (1992) değer yönelimleri ölçeğinin kullanıldığı, 1999'dan 20024'e farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirilmiş 3 üniversite gençliği araştırması verilerinden elde edilmiştir. Çalışmada demografik veriler ve aile yapısındaki değişimlerin yanında modern kentsel değerlere ilişkin seçilen ifadelerle verilen önem derecelerinin değişimi yıllar açısından analiz edilmiştir. Analizler genel olarak değerlendirildiğinde yıllar içerisinde bireysel ve etik değerlerden güvenlik, refah ve sorumluluk gibi başkalarını da ilgilendiren kolektif değerlere yönelimin olduğunu göstermektedir. Doğa ile birlik, çevreci olmak ve heyecan verici bir yaşam gibi değer yönelimi ifadelerinin yıllar içerisinde azalan önem dereceleri, gençlik için bireysel önceliklerin değiştiğini ve pragmatik kaygıların ön plana çıktığını düşündürmektedir.

Abstract

Today, the basic reference points associated with urban consciousness generally show themselves under titles such as participation, environmentalism, gender equality, pluralism and tolerance, which also remind us of democratic values. In this study, the quantitative differences that emerge in the value orientations of university youth will be addressed through data sets that measure the values of university youth not simultaneously but with the same measurement tool. Therefore, the data analyzed within the scope of this study were obtained from the data of 3 university youth surveys conducted in different time periods from 1999 to 20024, using Schwartz's (1992) value orientation scale. In the study, the changes in the importance levels given to selected expressions related to modern urban values, as well as demographic changes in parents and family structure, were analyzed in terms of years. When the analyses are evaluated in general, it shows that there has been a shift from individual and ethical values to collective values that concern others, such as security, welfare and responsibility, over the years. The decreasing importance levels of value orientation expressions such as unity with nature, being environmentalist and an exciting life over the years suggest that individual priorities have changed for youth and pragmatic concerns have come to the fore.

**Makale Tarihleri
History of Article**

Geliş Tarihi / Received
31.03.2025

Kabul Tarihi / Accepted
16.05.2025

Anahtar Kelimeler / Keywords

Sosyoloji / Sociology

Gençlik / Youth

Kent/ Urban

Urban Values and Youth / Kentsel değerler ve gençlik

Makale beyanı

Çalışma, özgün bir makaledir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Aksan, G. (2025). Değerler ve Kent: Gençlik Verilerinde 99'dan 2024'e Benzerlik ve Farklıklar Üzerine Bir Değerlendirme. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 4(1), ss. 40-46.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1668466>

1. Giriş / Introduction

Kentler toplumsal hayatın farklı yönlerini içinde barındırarak çeşitliliği ve karmaşıklığı yansıtan özel mekânlardır. Öyle ki sosyolojik olarak toplumsal birçok olgu, modernleşme sürecinde kentleşme ve kentlileşme süreçlerinin doğurduğu sorunlar olarak görünür. Dolayısıyla toplumsal değişim denildiğinde sosyolojik olarak akla ilk gelen sanayileşme ve endüstrileşme, daha öncesinde de modernleşme sürecinin mekan-insan ilişkisinde ortaya koyduğu gerçeklikle yakından ilişkilidir. Modern kentsel yaşam, sanayi toplumunu ortaya çıkaran teknolojik ve siyasal gelişmelerin etkisiyle kültürel yaşantının dönüşerek bireylerin sosyal rollerini, tutumlarını, değerlerini ve davranışlarını etkilediği ve şekillendirdiği etkileşimleri içeren karmaşık bir yapıyı anlatır. Değerleri şekillendiren, aynı zamanda dönüştüren, toplumsal yaşantı içerisinde görünürliğini arttıran ya da azaltan dinamiklerin içerisinde modernleşme dönemini de niteleyen, hızlı sosyoekonomik değişimler, teknolojik ilerlemelerle birlikte kültürel dönüşümler ifade edilmektedir. Bu noktada kentli olma ya da kentleşme günümüzdeki toplumların tanımlayıcı özelliklerinden biri olarak toplumsal değerleri ve kentsel toplulukların profillerini şekillendirmektedir. Kentsel hayatın değişimi ile ortaya çıkan profil, bir ölçüde topluluk değerlerinin dönüşümünü yansıtır.

Günümüzde modern kentlerde “kentsel değerler” olarak ifade edebileceğimiz değerler daha makro düzeyde endüstrileşme, küreselleşme ve teknolojik yeniliklerin etkisiyle, bir bakıma rasyonelleşme ile birlikte sosyal ve ekonomik ilişkilerde verimliliğin artışıyla gerekli olan dinamikleri anlatan, geleneksel toplulukçu eğilimlerden öte bireyselliğin yükselişi olarak ifade edebileceğimiz dönemin niteliklerini yansıtmaktadır. Modern parametrelerle karakterize olan bu dönem, önceki dönemlerin sosyolojik yapısını ve alışkanlıklarını yansıtan değerlerle çelişir. Burada değerlerin toplumda tamamen kaybolmasından ziyade belirli dönemlerde belirli değerlere toplumun daha çok yöneldiği görülmektedir. Örneğin özgürlük, eşitlik ya da adalet değerleri neredeyse tarih boyunca insan ilişkilerinde var olmasına rağmen sosyolojik olarak dönemsel karakteristiklerin etkisi ile bu değerlere daha az ya da çok önem verilebilir. Bu değişimlerin izini sürmek bir taraftan mevcut durumla ilgili analizlere veri sağlarken diğer taraftan gelecekle ilgili projeksiyonlara ışık tutmaktadır. Günümüzde kentsel bilinçle ilişkilendirilen temel referans noktaları genellikle demokratik değerleri de hatırlatan katılım, çevrecilik, cinsiyet eşitliği, çoğulculuk, hoşgörü gibi başlıklarda kendisini göstermektedir. Burada söz konusu etki; siyasal ve kültürel olarak demokrasinin, ekonomik olarak ise kapitalizmin yaygınlaşması ile yakından ilgilidir. Bu genel etkilerin mikro düzeyde bireylerin değerler alanına yansıdığı bilinmektedir. Söz konusu yansımalar şüphesiz toplumlara göre farklılıklar gösterir. Bu çalışmada üniversite gençliğinin değerlerini eş zamanlı olmayan fakat aynı ölçme aracıyla ölçen veri setleri üzerinden, değer yönelimlerinde ortaya çıkan niceliksel farklara değinilecektir. Dolayısıyla analize konu olan veriler Schwartz’ın (1992) değer yönelimleri ölçeğinin kullanıldığı, farklı zamanlarda gerçekleştirilmiş 3 üniversite gençliği araştırmasından elde edilmiştir. Burada modern kentsel değerlere ilişkin seçilen ifadeler verilen önem derecelerinin değişimi yıllar açısından analiz edilecektir. Saha verileriyle ilgili değerlendirme yapmadan önce değerlerle ilgili kavramsal arka plana kısaca değinilecektir.

41

2. Değerler ve Kentsel Değerler

Genel olarak herhangi bir şeyin niceliksel veya niteliksel olarak kıymetli olduğunu anlatan değer kavramı felsefeden sosyolojiye, psikoloji ve teolojiye disiplinler arası kavramlardan birisidir. Bu alanlara dair tanımlamalar birbiriyle tamamen ilişkisiz değildir, nihayetinde değerler insan davranışının arkasında yatan temel dinamiklerin gelenekle, kültürle, ahlakla etkileşim sürecinde nasıl inşa olduğunu görebildiğimiz, bu doğrultuda toplumsal analizlerde bulunabildiğimiz konulardan birisidir. Değerlerin sosyolojik açıdan “değeri” ise iki farklı açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki; modernleşmenin bizatihi kendisini gelenekselden moderne dönüşüm olarak idealize ederken batıda başlayıp dünyaya yayılan sürece ilişkin değer dönüşümünü anlatan kuramsal analizlerdir. Diğer eğilim ise değerleri nesnel açıdan ölçülemez görerek sosyolojik araştırma konusu olarak değerlendirmeyen bakış açılarıdır. Özellikle 1930’lu yıllar sonrasında sosyal psikolojik analizlerde değerler konusuna ilginin arttığı ifade edilebilir.(Bkz. Özensel, 2003; Aksan, 2016; Topçuoğlu ve Aksan 2019).

Değerlerle ilgili yaygın spesifik tanımlara bakıldığında; Parsons(1951) değerlerin ahlakla ilişkisine dikkat çekerek onu bir toplumda neyin önemli ve arzu edilir olduğunu tanımlayan, toplumsal kuralları ve bireysel davranışları belirleyen genelleştirilmiş ahlaki ilkeler olarak tanımlar. Rokeach(1973) inanç bağlamına vurgu yaparak değerleri varoluşun nihai halinin veya belirli bir davranış biçiminin tercih edilebilir olduğuna dair kalıcı inançlar şeklinde ifade eder. Bu anlamda toplumsal değerler, toplumların kolektif eylemlerinin nasıl işlediğini ve bireylerin birbirleriyle nasıl ilişki kurduğunu etkileyen yol gösterici ilkeler olarak işlev görür. Güngör(1995) değer kavramını bir insanın bir şeye olan arzusu, isteği veya yönelimi sonucu ortaya çıkan anlam olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama değerlerin insan zihninde doğrudan nesnel bir karşılı olmanın ötesinde bireylerin ona atfettiği anlam ve yönelime göre şekil aldığını vurgulamaktadır. Fichter(2006) ise değerleri kültüre ve topluma anlam kazandıran ölçütler olarak bir toplumda neyin önemli ve arzu edilir olduğunu tanımlayan, toplumsal normları ve bireysel davranışları etkileyen genelleştirilmiş ahlaki ilkeleri olma ile nitelemektedir. Bu durumda bahsedilen temel özellikleri sebebiyle toplumsal değerlerin ortaklaşa paylaşılan bir aidiyet duygusu sağlayarak sosyal uyumu yarattığı(Durkheim, 2006; 2013); etik davranışlar ve karar almaya rehberlik ettikleri(Schwartz, 1992), daha makro düzeyde ise mevcut siyaseti, kamu politikaları ve yönetişimi etkileyen (Inglehart, 1997) belirleyici bir kavram olduğu görülmektedir.

Modern kentsel değerler, çoğunlukla endüstrileşme, küreselleşme ve teknolojik yenilik süreçlerine işaret eder. Weber’in (1999, 2017) rasyonalizasyon analizinde dikkat çektiği gibi, kentsel toplumlar sosyal ve ekonomik etkileşimlerde verimliliği, bürokrasiyi ve hesaplanabilirliği öncelikli gören toplumlardır. Bu özellikler, genellikle toplulukçu bağları ve

yerel gelenekleri vurgulayan geleneksel değerlerle çelişir. Farklı bir bakış açısı, sosyolojinin kurucu isimlerinden Durkheim'in (1995) karmaşık yapıdaki kentsel ortamlarda bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık, hoşgörü, çoğulculuk ve işlevsel farklılaşmayı teşvik eden organik dayanışma kavramı ile ilişkilidir. Genellikle kırsal ve daha homojen toplumlardaki ilişkileri ifade etmek amacıyla kullanılan mekanik dayanışmanın aksine organik bağları anlatan modern kentsel değerler, çeşitli sosyal mekânlarda ve ekonomik rollerde gezinme ihtiyacı ve talepleri doğrultusunda şekillenir. Dolayısıyla değerler bireylerin eylemlerini yönlendiren normatif ölçütler olarak, davranışlar ya da karar alma süreçlerini etkileyen kişisel bir rehber olmanın ötesinde toplumsal ilişkiler ve kültürel normlar üzerinde de belirleyici rol oynar.

Günümüze modern yaşamın çok katmanlı yapısı, içerisinde barınan farklı sosyoekonomik grupların, kültürel aidiyetlerin ve yaşam tarzlarının bir araya gelmesini sağlarken bu noktada değerler hem ortaklaşa uzlaşmayı hem de çatışmayı beraberinde getirmektedir. Geleneksel ya da homojen topluluklarda daha belirgin olan ortak değerler, kentsel bağlamda bireysellik ve çeşitlilik gibi dinamiklerle değişime uğrayarak yeni anlamlar ve işlevler kazanmıştır (Sennet 1977). Değerler toplumsal kontrol mekanizmaları ile sosyal grupların aidiyet hissi arasında bir nevi köprü görevi gördüğü için kentsel alanlarda düzenliliğin tesisinde de etkilidir. Bu noktada kentsel mekanlar toplumsal yaşamın çeşitliliğini ve karmaşıklığını yansıtarak, bireylerin sosyal rolleri, kültürel aidiyetleri ve normatif değerlerinin görünür hale geldiği, aynı zamanda da yeniden inşa edildiği bir nevi etkileşim sahnesi olarak düşünülebilir (Harvey, 1989; Castells, 1996). Bu durum mekân ile etkileşimde değer sistemlerini inceleme ihtiyacını arttırmaktadır.

Değerler konusunda dünyada ve Türkiye'de birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle Türkiye örnekleri açısından değerlendirdiğimizde farklı ölçme araçlarının kullanıldığı birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar her ne kadar genel çıkarımlara izin verse de tutarlı ve öngörü projeksiyonu sunabilen karşılaştırmalı analizlerin yapılabilmesi için dönemsel olarak tekrarlanan, aynı ölçme araçlarının kullanıldığı çalışmaların gerçekleştirilmesi bu çerçevede önem kazanmaktadır. Nitekim batı literatüründe bu eksenle araştırma dizisi bulunan çalışmalar ölçeklendirme çalışmaları olarak değerler konusunda spesifik farklara ya da evrensel sayılabilecek durumlara dikkat çeken yıllar içerisinde geliştirilmiş versiyonları ile tekrarlanan ve bir takım tutarlı gelişimsel analizler ve kavramsallaştırma yapmayı mümkün kılan bir arka plana sahip iken (Örn. Alport, Vernon ve Lindzey, 1960; Rokeach, 1973; Inglehart, 1977, 1990, Schwartz 1990, 2011) ülkemizde gerçekleştirilen çalışmalarda aynı devamlılığın sürdürülemediği görülmektedir. Yapılan kıymetli ilk çalışmalar (Bkz. Kağıtçıbaşı, 1972; Ergüder ve Ark. 1991; Güngör, 1993, 1994; Aydın, 2003; Gökçe, 1994; Topçuoğlu 1999) birbirinden bağımsız ölçme araçlarının kullanıldığı ancak genel bir kanaat oluşturan çalışmalardır. Burada ortaklaşan kanaat, aşınmaya başlayan geleneksel değerler ve Türkiye'ye özgülikle değerlendirilen modern değerlerle geleneksel değerlerin görece uyumlu ilişkisidir. 2000'li yıllar sonrasında konuyu farklı şekillerde ele alan değer araştırmalarının sayısı artarken buradaki etkinin toplumun ekonomik, siyasal, kültürel, teknolojik açıdan yaşadığı değişimlerden; değişimin artan hızından ve bu durumla ilişkide kuşaklar açısından gösterdiği farklılıklardan kaynaklandığını düşünebiliriz. Literatürde Türkiye için analize imkan sunan en güncel çalışmalardan birisi Inglehart'ın uzun yıllardır yürüttüğü Dünya Değerler Araştırmasının 7. Dalgasıdır. Bu araştırmanın veri setinden elde edilen Türkiye analizlerine göre temelde muhafazakâr ve geleneksel kodlara sahip toplumun yavaş yavaş bireysel ve liberal değerlere yöneldiği görülmüştür. Alternatif yaşam tarzlarına karşı halen büyük ölçüde tabu olarak görülen konular olsa da, genel olarak olumsuz bakış açılarının gittikçe azaldığı diğer bulgular arasındadır. Bu durum toplumun daha çoğulcu bir yapıya aşinalık göstermeye başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Hoşgörü ve farklılıklara saygı konusunda dönüşüme açık olduğu ve bu konuda ivme kaydettiği ifade edilen Türkiye için yapılan değerlendirmelerde geleneksel yapının devam ettiği de vurgulanmaktadır (Örmeci, 2020). Gençlik ile ilgili en güncel çalışma ise KONDA'nın 2024 yılı tarihli gençliğin değerleri araştırmasıdır. Bu çalışmada ise kent ve gençlik ilişkisinde çarpıcı bulgulardan birisi toplumun ve gençliğin değişiminin metropollerden başladığıdır. Çalışmada gençlerin kentsel pratikleri anlatan toplumsal değerlere daha çok önem verdiği, bu açıdan dürüstlük, eşitlik, insan haklarını savunmak değerlerinin öne çıktığı belirtilirken misafirperverlik, gelenekselcilik, yerellik-millilik gibi daha muhafazakâr ve geleneksel değerlere daha az önem verildiği ifade edilmektedir. En önemli görülen değerler içerisinde dürüstlük Türkiye ortalamasının altında kalırken eşitlikçilik ve insan haklarına saygı değerleri Türkiye ortalamasının üstünde veriye sahiptir. Türkiye geneli ile kıyaslandığında hoşgörü, tolerans, çalışkanlık ve bireysellik gibi belirli açılardan kentsel hayata dair ihtiyaçları ve şartları çok daha fazla ilgilendiren değerlere önem verilmesi dikkate değer görülmektedir (KONDA, 2024).

3. Yöntem

Bu çalışmanın araştırma kısmı; farklı zamanlarda aynı ölçme aracı ile gerçekleştirilen üç niceliksel gençlik araştırması verilerinden yola çıkılarak oluşan nihai tablo çerçevesinde, yıllar bazında önem derecesine göre kentsel hayatı belirli yönleriyle ilgilendiren değer yönelimleri skorların analizini içermektedir. Üç araştırmanın ortak yönü evren, örneklem ve araştırma sorularıdır. Her bir çalışmada Schwartz'ın (1992) 57 değer yönelimi ifadesinden oluşan, katılımcıların kendi değer yönelimlerini 7'li derece ile değerlendirmelerinin istendiği ölçek kullanılmıştır. Sistematiik araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bu değer yönelimi ifadeleri ve gruplamalar özetle bireyleri, kültürel grupları, toplumları karakterize etmek, zaman içerisindeki değişimi izlemek ve davranış ve tutumların motivasyonel temellerini açıklamada kullanılmaktadır. Bu çalışmada ölçek maddelerinin tümünden ziyade belirli araştırmalarda elde edilen kentsel değerlerle ilişkili ifadeler seçilerek yıllar içerisindeki farklılıklar yorumlanacaktır.

Bu çalışmada veriler nicel araştırma teknikleri ile elde edilmiştir. Verilerinden yararlanılacak olan ilk araştırma Topçuoğlu'nun 1999 yılında gerçekleştirdiği üniversite gençliğinin değerleri konulu çalışmadır. Bahsedilen çalışma Ankara-Konya örneğinde 310 üniversite genci ile gerçekleştirilmiştir. İkinci araştırma Topçuoğlu ve Aksan tarafından 2019'da, Konya örneğinde 927 üniversite gencinin katıldığı araştırmadır. Üçüncü araştırma ise 2024 yılında 1058 genç

üniversite öğrencisinin verilerinin kullanıldığı Konya ilinde gerçekleştirilmiş araştırmadır. Her bir çalışmada cinsiyet ve fakülte kotası üzerinden katılımcılar tesadüfi ve olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden kolayda örnekleme ile seçilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi üç araştırmada da demografik bilgiler ve değer yönelimleri ölçeği dahilinde aynı ölçme araçları kullanılmış ve birtakım betimleyici sonuçlara ulaşılmıştır.¹ Dolayısıyla bu çalışmada üniversite gençliğinin değer yönelimleri farklı zaman aralıklarında elde edilmiş veri setleri, ölçekte kentsel değerlerle ilişkili 20 değer yönelimi ifadesine katılımcıların verdikleri puanlar üst ve alt skorlar açısından değerlendirilecektir.

4. Demografik veriler

Demografik sorulara verilen cevapları her üç araştırma için ayrı ayrı değerlendirdiğimizde; 99 yılındaki çalışmada(Topçuoğlu, 1999) %46 kadın, %54 erkek katılımcının yaş ortalamaları 21,44'tür(ss.2,06), Katılım yoğunluğuna göre sırasıyla beşeri bilimler, fen ve mühendislik fakülteleri, iktisadi ve idari bilimler, veterinerlik ziraat, hukuk ve iletişim fakültelerinde öğrenim gören gençlerin %70'ten fazlası hayatının büyük kısmını şehir veya büyükşehirde geçirdiğini ifade etmiştir. 99 yılı profilinde gençlerin çoğunlukla çekirdek ailelere sahip oldukları gözlenirken bu oranın yüksek oluşunun nedeni o dönem için örneklemin seçtiği üniversiteleri yansıtan sosyoekonomik ve sosyokültürel yapıdan kaynaklandığı düşünülebilir. Aynı zamanda çalışmada "yapısal olarak çekirdekliğin işlevsel olarak geniş aileyi barındırdığı", nine dede gibi ailenin kendisine bakamayan yaşlılarının bulunduğu ifade edilmiştir.(Topçuoğlu, 1999, s. 35). Kardeş sayıları ortalama 3,21'dir (ss.1,58). Genel olarak anneler babalara göre daha düşük eğitilmiş görünürken lise üstü eğitim düzeyinde annelerin oranı yüksektir. İkinci araştırmada (Topçuoğlu ve Aksan, 2019) katılımcı 927 üniversite öğrencinin demografik verileri değerlendirildiğinde benzer cinsiyet ve fakülte dağılımının yanında mimarlık, tıp, diş hekimliği, güzel sanatlar edebiyat fakültelerinde okuyan gençler de araştırmaya dâhil edilmiştir. Çoğunlukla tipki profili çizen gençlerin ebeveynlerinin eğitim düzeyinin arttığı ancak anne eğitim düzeyinde ilköğretim mezunu olma oranının benzeştiği görülmektedir. 21 yaş ve 3 kardeş ortalaması neredeyse 20 yıllık verilerde de benzeşmektedir(Topçuoğlu ve Aksan 2019, s. 2256). 2024 yılında gerçekleştirilen son çalışmada ise benzer yaş, cinsiyet fakülte ve sınıf dağılımlarıyla kardeş sayısının benzeştiği görülmektedir. Ancak kardeş sayısında standart sapmanın yıllar içerisinde gittikçe azalmasının, ülkemizde doğum oranlarının azalması (Bkz. TÜİK, Doğum Oranı İstatistikleri, 2023) verisiyle örtüştüğü düşünülebilir. Yine son araştırmada üniversite gençliğinin çoğunlukla hayatlarının uzun sürelerini büyükşehirlerde geçirdiği görülmüştür.

5. Bulgular / Results

Literatürde değerlerin kır kent ayrımında gittikçe polarize olduğu ifade edilmektedir. Özellikle kentsel değerler olarak liberal değerlerin önem kazandığı, muhafazakar değerlerin giderek daha az önemli hale geldiği bu görüşleri temellendirir. Bu durum dönemsel olarak spesifik sosyopolitik olaylardan etkilenebilse de günümüz kentler karakteristik olarak refahın ve özgürlüğün yansıdığı mekanlardır. Özellikle 1960'lar sonrası sosyal hareketlerin eşit haklar meselesi üzerinden dünyaya yayılmasıyla daha özgürlükçü ve bireyci değerlerin ön plana çıktığı görülmektedir(Bkz. Çaha, 2000; 2020; Baumann, 2006). Örneğin cinsiyet eşitliğine destek, etnik kültürel, dini ayrımcılıkların önlenmesi gibi kolektif reflekslerin beslendiği mekânlar kentler olurken kentsel profilde daha özgürlükçü, eşitlikçi, sosyal adaleti ve çevre haklarını savunan hoşgörülü değerlere yöneldiğini düşünmek tutarlı görünmektedir. Bu bahsedilen değerler aynı zamanda temel demokratik prensipleri de içererek kent-siyaset-toplum ilişkisini görebildiğimiz farklı bir alandır. İlerici değerler olarak da ifade edilen bu yapıda etnik, kültürel, cinsel farklılıklara yönelik daha fazla tolerans ve kişinin yaşamak istediği yaşam türü ile ilgili bireysel tercihlerle bağlantılı değerleri anlatılmaktadır (Inglehart, 1997). Luca ve arkadaşları (2023) bu alanda sayıca az araştırmalardan birisi olarak, kırk kent ayrımındaki değerler konulu, 66 ülke için ilerici değerler açısından analiz ettikleri araştırmalarında aile değerleri, cinsiyet eşitliği ve göç tutumları açısından spesifik örnekler bulunsun da, araştırmacılar kent sakinlerinin ilerici değerlere sahip olma oranlarının yüksek olduğunu bulgulararak kentlerin sosyal değişimin katalizörü olduğu sonucunu doğrulamışlardır. Bu çerçevede daha çok modern kentsel değerlere dair bir çıkarım yapıldığında; eşitlik, adalet, demokrasi, özgürlük, hoşgörü, çoğulculuk, bireysellik, özerklik ve sorumluluk, sosyal olarak bağlantılılık, topluluk katılımı gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada yukarıda yöntem kısmında bahsedilen araştırmalarda kullanılan değer yönelimleri ölçeği içerisinde, modern kentsel değerlerle ilişki kurulabilecek değer yönelimi ifadelerinin yıllar içerisindeki değişimi Tablo 1'de gösterilmiştir.

¹İlk araştırmanın verileri araştırmacının yayınladığı şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla asıl çalışmada (Topçuoğlu, 1999) veriler yüzdelik olarak gösterilmiş olduğu için bu çalışmada Tablo 1 de gösterilen demografik dağılıma bahsedilen özgün haliyle yansıtılmıştır. Diğer yıllara dair veriler ham datalardan elde edilmiştir. İlk iki araştırma ile ilgili detaylı bilgi ve analizler için bkz. Abdullah Topçuoğlu, Üniversite Gençliğinin Değerleri, Çizgi Kitapevi, Konya, 1999, Abdullah Topçuoğlu ve Gamze Aksan, Üniversite Gençliğinin Değerleri: 20 Yıl Sonra Ne Değişti?, OPUS International Journal of Society Researches, 11(18), 2241-2274.

Tablo 1: Yıllara göre değer yönelimi ortalamaları

Değer yönelimleri ifadeleri	1999 Topçuoğlu N:310		2019 Topçuoğlu ve Aksan N:927		2024 N:1057	
	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.
En az 1- En çok 7						
Ait olma hissi	5,06	2,05	6,01	1,46	5,98	1,36
Bağımsız olmak	6,15	1,36	6,17	1,21	5,75	1,34
Hoşgörülü olmak	6,25	1,12	6,35	1,12	5,96	1,29
Barış içinde bir dünya	6,36	1,38	6,43	1,19	5,96	1,48
Çevreci olmak	5,52	1,70	5,92	1,36	5,41	1,52
Doğayla birlik (doğa ile uyum içinde olmak)	5,52	1,59	5,72	1,40	5,20	1,57
Dürüst olmak	6,57	0,99	6,44	1,02	6,14	1,20
Eşitlik	5,98	1,60	6,22	1,25	5,86	1,44
Geniş görüşlü olmak	6,10	1,36	5,81	1,44	5,40	1,49
Güzelliklerle dolu bir dünya	5,82	1,68	6,08	1,36	5,73	1,44
Heyecan verici bir yaşam	5,14	1,82	5,72	1,42	5,52	1,49
Kendi yönünü belirleyebilmek	6,44	1,05	6,13	1,16	5,95	1,26
Kontrol gücü (kişinin yaşamını kendinin kontrol etmesi)	6,25	1,30	6,21	1,13	5,92	1,34
Özgürlük	6,41	1,17	6,27	1,13	6,02	1,27
Refah içinde bir hayat	5,77	1,60	6,30	1,10	6,13	1,18
Sorumluluk sahibi olmak	6,29	1,20	6,30	1,10	6,09	1,24
Sosyal adalet	6,40	1,17	6,32	1,09	6,00	1,29
Sosyal düzen (toplumun istikrarlı yapısı)	6,20	1,36	6,23	1,11	5,86	1,33
Ulusal güvenlik	5,95	1,80	6,45	1,01	6,14	1,29
Yardıms severlik	6,27	1,17	6,30	1,09	5,94	1,28

44

Tablo 1’de modern kentsel değerler çerçevesinde değer yönelimi ifadeleri ortalama puanları gösterilmektedir. 20 yıl ve 25 yıllık periyodları gösteren ortalama puanları değerlendirdiğimizde 99 yılına ait üniversite gençliği verilerinde en yüksek ortalama puan ile önemli görülen “dürüst olmak” (6,57 ort.), “kendi yönünü belirleyebilmek”(6,44 ort.), “özgürlük” (6,41 ort.), “sosyal adalet” (6,40 ort.) ve “barış içinde bir dünya” (6,36 ort.) değer yönelimleri olmuştur. Bu grupta en düşük değer yönelimleri ise “ait olma hissi”, “heyecan verici bir yaşam”, “çevreci olmak” ve “doğa ile birlik” ifadeleridir. 2019 tarihli araştırmada ise öne çıkan ilk beş değer yönelimi ifadesi çok yakın skorlarla “ulusal güvenlik” (6,45 ort.), “dürüst olmak” (6,44 ort.), “barış içinde bir dünya” (6,43 ort.), “hoşgörülü olmak” (6,35 ort.) ve “sosyal adalet” (6,32 ort.) değerleridir. “Heyecan verici bir yaşam”, “doğa ile birlik”, “geniş görüşlü olmak” ve “çevreci olmak” ifadeleri sıralamada daha az değerli görülen ifadeler olmuştur. İlk araştırmadan 25 yıl sonraki veriler ise “ulusal güvenlik” (6,14 ort.), “dürüst olmak” (6,14 ort.), “refah içinde bir hayat” (6,13 ort.), “sorumluluk sahibi olmak” (6,09 ort.) ve “özgürlük” (6,02 ort.) değeridir. “Doğa ile birlik”, “geniş görüşlü olmak”, “çevreci olmak”, “heyecan verici bir yaşam”, “bağımsız olmak” ifadelerine ise bu grupta daha düşük düzeyde önem verildiği görülmektedir.

Değerlerin kendi içinde yıllara göre artış azalış ivmesini değerlendirdiğimizde ise; “dürüst olma” değerinin yıllar içinde önem derecesinin az düzeyde olsa da azaldığı görülmektedir. Aynı durum “geniş görüşlü olmak”, “kendi yönünü belirleyebilmek”, “kontrol gücü”, “özgürlük”, “sosyal adalet”, ifadesi için de geçerlidir. Üniversite gençliğinin yıllar içerisinde ait olma hissi ve ulusal güvenlik ifadelerini önemli görme düzeyleri yükselmiş görünse de refah içinde bir yaşam ifadesinin değeri için durumun daha net olduğu göze çarpmaktadır.

6. Sonuç

Kentleşme süreci, bireylerin özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve çevresel duyarlılık gibi demokratik değerlere yönelimlerini artıran veya dönemin sosyoekonomik koşullarına bağlı olarak bu yönelimleri dönüştüren bir etkiye sahiptir. Bu çalışma, modern kentlerde yaşayan bireylerin değer yönelimindeki değişimi üniversite gençliği örnekleminde analiz ederek, toplumsal dinamiklerin değer algıları üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamıştı. Değerlerin zaman içindeki dönüşümünü ele alan bulgular, kentleşme, modernleşme ve küreselleşme gibi süreçlerin bireylerin önceliklerinde kaymalar yarattığını göstermektedir. Özellikle, bireysel ve toplumsal değerlerin değişimi, dönemin siyasal, ekonomik ve kültürel koşullarıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, farklı dönemlerde belirli değerlere yönelimin arttığını veya azaldığını göstermektedir. Araştırma sonuçları 1999 yılında üniversite gençliği için dürüstlük, özgürlük, kendi yönünü belirleyebilme ve sosyal adalet gibi bireysel ve etik değerlere verilen önemin yüksek

olduğunu gösterirken; 2019 ve 2024 yıllarında ulusal güvenlik, refah içinde bir yaşam ve sorumluluk sahibi olma gibi daha yararlı ve kolektif yönelimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu eğilimler, bireylerin içinde bulundukları toplumsal ve siyasal koşullarla değerlendirilebilir. Fakat bu durumla ilgili daha kesin çıkarımlar yapabilmenin koşullarının konu özelinde odaklanılan ve ilişkiler kurulan geniş kapsamlı çalışmalara bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Tüm dünyadaki liberalleşme ve demokratikleşme eğilimlerine paralel olarak aslında 25 yılı kapsayan süreçte toplumun demokratik değerlere yönelik eğiliminin yükseldiğini görebilsek de yapılan çalışmada; ilk sıraya oturan ulusal güvenlik meselesinin, gerek komplo teorileri gerek pratik ölçekte dünyada belirgin hale savaş ve göç konjonktürü çerçevesinde anlaşılması muhtemel görünmektedir. Burada, daha çok modern kentsel değerlere dair literatür çerçevesinde seçilen ifadelerin dışında, her iki çalışmada da Schwartz'ın(1992) değer yönelimleri ölçek ifadelerinden birisi olan "ailenin güvenliği", tüm ifadeler içerisinde en yüksek ortalamaya sahiptir. Bu durumu önceki çalışmada (Bkz. Topcuoğlu ve Aksan, 2019, 2022) artan boşanma oranları ve bozulan aile yapıları dolayısıyla anlamlandırmaya çalışmıştık. Mevcut veri, sonrasında bu çalışmanın yazarı tarafından henüz yayınlanmamış aile değerleri araştırması² ile de desteklenerek (1-7 puan aralığında 6,81 ort.) gerçekte vurgulanması gereken bir durumu açığa çıkardı. Analitik yorum yapabilmenin imkanı her ne kadar ayrıntılı araştırmalarla mümkün görünse de ailenin güvenliği ve ulusal güvenlik ifadelerinin 20 yıl sonra artan önem düzeyi ortaklaşan bir "güvenlik" temasına işaret ederek konuyu önemli bir noktaya taşıyor. Bu durum bireylerin mekânsal ilişkileri açısından da anlamlı görülebilir, ortak kamusal mekanlar için beklenti, talep ve isteklerinde önem kazanmaya başlayan dinamikleri anlatabilir. Öte yandan, ulusal güvenliğin yanında ait olma hissinin yıllar içerisinde üniversite gençliği için artan önemi, küresel ve yerel ölçekte yaşanan ekonomik ve politik durumlarla ilişkilendirilebilir. Doğa ile birlik, çevreci olmak ve heyecan verici bir yaşam gibi değerlerin görece daha az önemsenmesi, bireysel önceliklerin değiştiğini ve pragmatik kaygıların ön plana çıktığını düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bireylerin değer yönelimleri durağan olmaktan uzak, toplumsal değişim ve dönemsel dinamikler doğrultusunda sürekli dönüşen bir yapı göstermektedir. Bu açıdan, modern kentlerde bireylerin tercihlerinde ve önceliklerinde meydana gelen değişimlerin izlenmesi, toplumsal eğilimlerin geleceğe ilişkin projeksiyonlarının anlaşılması açısından önemli bir veri kaynağıdır. Bu çalışmaya konu olan gençliğin değerleri araştırma bulguları, değerler üzerine yapılan akademik tartışma çerçevesini genişletmenin ötesinde, kentleşme, mekânsal düzenlemeler ve toplumsal dönüşüm süreçlerini anlamaya yönelik yeni araştırmalara da zemin hazırlayabilir. Bahsedilen değişimlerin ve farklılıkların izlenmesi, kentsel bilinç ve toplumsal değerlerin gelecekte göstereceği eğilimler üzerine daha kapsamlı değerlendirmeler yapılmasını mümkün hale getirecektir.

Kaynaklar / References

- Aksan, G. (2016). Max Weber ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 35, 427-446.
- Allport, C. W., Vernon, P. E. ve Lindzey, G. (1960). A Study of Values. Boston: Houghton Mifflin.
- Baumann, G. (2006). Çokkültürlülük Bilmececi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek. Dost.
- Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society. Blackwell.
- Çaha, Ö. (2000). Aşkın Devletten Sivil Topluma, Gendaş Kültür.
- Çaha, Ö. (2020). Yeni Medya ve Değişen Toplumsal Hareketler. Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği içinde (215-228). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Durkheim, E. (1995). The Elementary Forms of Religious Life. Free Press.
- Durkheim, E. (2006). Toplumsal İşbölümü (çev. Ö. Ozankaya). Cem
- Durkheim, E. (2013). İntihar (Çev.Z. İlkelen,). Pozitif.
- Fichter, J. (2006). Sosyoloji Nedir?,(çev: Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı.
- Gökçe, O. (1994). Türk gençliğinin sosyal ve ahlaki değerleri. Ata Dergisi, Konya: S.Ü. Yayınları.
- Güngör, E. (1993). Değerler Psikolojisi. Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (1995). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. Ötüken.
- Harvey, D. (1989). The Condition of Postmodernity. Wiley-Blackwell.
- Inglehart, R. F. (1977). The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). Political value orientations. Continuities in political action, a longitudinal study of political orientations in three western democracies, p. 67-102. Change in 43 Societies. Princeton University Press.

² Konu ile ilgilenen araştırmacılar için yayın sürecindeki çalışma "Değerlerin Kök Dinamiklerle İlişkisi: Aile Değerleri Üzerine bir Araştırma" başlığını taşımaktadır.

- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press.
- KONDA (2024). *Toplumsal Değerler ve Gençlik Araştırma Raporu* <https://konda.com.tr/rapor/187/toplumsal-degerler-ve-genclik-arastirma-raporu> Erişim: 18.02.2024.
- Luca, D., Terrero-Davila, J., Stein, J., & Lee, N. (2023). Progressive cities: Urban–rural polarisation of social values and economic development around the world. *Urban Studies*, 60(12), 2329-2350. <https://doi.org/10.1177/00420980221148388>
- Örmeci, Ozan(2020). Dünya Değerler Araştırması 7. Dalga Veri Setindeki Türkiye Bulguları, https://politikaakademisi.org/2020/08/02/dunya-degerler-arastirmasi-7-veri-setindeki-turkiye-bulgulari/?utm_source Erişim: 18.02.2025.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer, *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1 (3), s. 217-239.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Sennett, R. (1977). *The Fall of Public Man*. Alfred A. Knopf.
- Topçuoğlu, A., & Aksan, G. (2019). Üniversite Gençliğinin Değerleri: 20 Yıl Sonra Ne Değişti?. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2241-2274.
- Topçuoğlu, A., & Aksan, G. (2022). *Değerler ve Gençlik. Değer Çalışmaları II*, 109.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Çev. Zeynep Gürata). Ayraç.
- Weber, M. (2017). *Sosyal bilimler Metodolojisi* (Çev. VS Öğütle). Küre Yayınları.

**Yazar Bilgileri
Author(s)**

Dr.
Zeynep DİLEKLİ KARATAY
Bağımsız Araştırmacı
zeynepdilekli3@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9056-7283

Öz

Bilginin nasıl üretildiğini temel araştırma konusu haline getiren post-yapısalcılar, herhangi bir nesnenin anlaşılması için onun üretildiği bilgi sistemlerinin de araştırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Post-yapısalcılar, kültürel kavramların zaman içerisinde nasıl farklı anlamlara uğradığını ve günümüze ne şekilde ulaştıklarını veya nasıl anlaşıldıklarını çözmeye çalışmışlardır. Post-yapısalcılar toplumsal hayatta yaşanan olumsuzlukları, iktidar eleştirisi üzerinden yani iktidarı sorumlu tutarak yapmışlardır. Bu nedenle bu çalışmada da post-yapısalcıların sadece iktidara dair çözümlemeleri ele alınmıştır. Çalışma için çeşitli post-yapısalcıların iktidar analizine kısmen değinilmiş fakat post-yapısalcılar içerisinde özellikle iktidar analizleriyle bilinen Foucault'nun düşünceleri üzerine yoğunlaşmıştır. Foucault, günümüzde iktidarın sadece kurumlarda değil, beden dahil her şeyi kuşatan bir güçte olduğunu vurgulamıştır. Artık iktidar dediğimiz bizi tamamiyle kuşatan bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla iktidarı sadece makro yapı ve ilişkilerde değil mikro yapı ve ilişkilerde de görmek mümkündür ve bireyleri dört bir yandan kuşattığı izlenimi verdiği için bireyler sürekli olarak gözetlendikleri korkusuyla daha ihtiyatlı davranmakta ve kontrollü bir biçimde davranışlar sergilemektedir.

Abstract

Post-structuralists, who have made how information is produced the main research topic, have emphasized that in order to understand any object, the information systems in which it is produced must also be investigated. Post-structuralists have tried to understand how cultural concepts have different meanings over time and how they have reached the present day or how they are understood. Post-structuralists have dealt with the negativities in social life through criticism of the government, that is, by holding the government responsible. For this reason, in this study, only the analyses of post-structuralists on power are discussed. For this study, the power analysis of various post-structuralists has been partially touched upon, but among the post-structuralists, Foucault, who is especially known for his analysis of power, has been focused on. Foucault emphasized that power today is not only in institutions but in a power that encompasses everything, including the body. What we call power has now taken on a structure that encompasses us completely. Therefore, it is possible to see power not only in macro structures and relations but also in micro structures and relations, and since it gives the impression that it surrounds individuals from all sides, individuals behave more cautiously and in a controlled manner due to the fear that they are constantly under surveillance.

**Makale Tarihleri
History of Article**

Geliş Tarihi /Received
04.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted
29.12.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Post-yapısalcılık/ Post-structuralism
İktidar/ Power
Söylem/ Discourse
Özne/ Subject
Foucault/ Foucault
Sosyal Teori/ Social Theory

Makale beyanı

Bu çalışma, özgün bir makaledir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Dilekli Karatay, Z. (2025). Post Yapısalcılarda İktidar. Olgu Sosyoloji Dergisi, 4(1), ss. 47-56.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1579424>

1. Giriş

Post-yapısalcılık eleştirel bir tavırla yapısalcılığı yeniden yorumlamaya çalışan bir akım olmuştur. Post-modernizmin bir alt gurubu olarak da nitelenen post-yapısalcıların düşüncelerinin merkezinde, post-modernizmde olduğu gibi çokluk, çeşitlilik, çelişkiler bulunmaktadır. Bu yüzden makro ilişki veya makro yapılardan ziyade mikro ilişki veya yapılara odaklanmışlardır. Yapısalcıların özneye yönelttikleri eleştiriyi, özellikle Lacan, Derrida ve Foucault gibi öncü post-yapısalcılar da bizzat yapının kendisine yöneltmişlerdir.

Foucault başta olmak üzere birçok post-yapısalcı düşünür, birçok şeyi anlayabilmemizi sağlamış olan kavramları yapı sökülmesine uğratmak istemişlerdir (Sarup, 2019: 16). Bütün olarak yapının bütünlüğü yerine parçaların önemli olduğunu savunan Foucault ve Derrida gibi isimlere göre her şey parçalardan ibarettir. Bu yüzden eleştirdikleri yapıyı yapı sökülmesine uğratarak çözmeye çalışmışlardır. Post-yapısalcılar sözcüklerin ve göstergelerin en basit anlamıyla bilinen dilsel anlamının yanı sıra farklı anlamlar da taşıdıklarını savunmaktadırlar. Dolayısıyla yaşam dünyamız dil ile çevrilmiştir. Başka bir ifadeyle “dil, toplumsal değerlerin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır” (Belsey, 2013: 10). Örneğin daha çok dilin işleyişine odaklanan Derrida’ya (1994: 33) göre “gündelik dil masum veya yantutmaz değildir. Derrida, dilin zamansal bir süreç olduğunu ve bütün sözcüklerin kendilerinden önceki sözcüklerden izler taşıdığını belirtmektedir (Sarup, 2019: 59-60).

Yapıya yönelik eleştirilerinden hareketle çeşitli çıkarımlarda bulunan post-yapısalcıların özellikle de Foucault’nun¹ üzerinde durduğu önemli konulardan biri “*iktidar*”dır. İktidar kavramı oldukça tartışmalı bir kavramdır. Toplumsal yaşamın her alanında yer edinmiş bu tartışmalı kavram, sosyal bilimler için de oldukça önemsenmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde iktidarın niteliği ve işlevleri hakkında ileri sürülen yaklaşımlar olmuşsa da çok kapsamlı yaklaşımlar olmadığı için kavram tam anlamıyla çözümlenememiştir. Çünkü bu yaklaşımlar daha çok iktidarın bilinen ve görünebilen pratikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin çoğu yaklaşım iktidarı “güç ve şiddet” gibi temel nitelikleri üzerinden tanımlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla iktidarın sadece görünen/bilinen yüzüyle ilgilenilmiş, görünmeyen/bilinmeyen yüzüyle ilgilenilmemiştir. Bu yaklaşımlardan farklı olarak post-yapısalcı düşüncede iktidar farklı bir okumaya tabi tutulmuştur. Bu noktada özellikle de iktidara yönelik çözümleme ve yorumlarıyla Foucault akla gelmektedir.

Foucault, toplumsal hayatta yaşanan olumsuzlukları, iktidar eleştirisi üzerinden yapmıştır. İktidar ile ilgili yapılan tartışmaları eksik bulan ve eleştiren Foucault, iktidarı makro ilişkilerden/yapıdan ziyade mikro ilişkilerde/yapılarda aramamız gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Foucault’ya göre artık iktidar, en basit sosyal ilişkilerde dahi mevcut olan ve hayatın her tarafını kuşatan soyut bir iktidara dönüşmüştür. Bu yüzden iktidar, her zaman ve her yerdedir. Artık herkes gözetim altındadır. Okullar, hapishaneler ve diğer bütün kurumlar iktidarın gözetimini ve denetimini kolaylaştıran bir işleve sahiptirler. Bu çalışmada post-yapısalcıların, öncelikle modern devlete dair temel düşünceleri irdelenmiş, çeşitli post-yapısalcıların iktidar analizlerine kısmen değinilmiş fakat post-yapısalcılar içerisinde özellikle iktidar analizleriyle bilinen Foucault’nun düşünceleri üzerine yoğunlaşmıştır. Konusu itibarıyla özgün olan bu çalışmanın alana katkı sunabilecek nitelikte önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

2. Post-yapısalcılık

Modernitenin anti-tezi olarak ortaya çıkan post-yapısalcılık; Roland Barthes, Jacques Lacan, Jean-François Lyotard, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze gibi isimlerle bilinen bir yaklaşım olmuştur. Yapısalcılıktan türemiş olan ve yapısalcılığı eleştiren felsefi bir yaklaşım olan post-yapısalcılık birçok çeşitli alandaki düşünce ve fikir hareketi olarak da bilinmektedir. Bunun yanı sıra yapısalcılık yaklaşımının ilk noktalarına ve de egemenliğine bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır (Beard ve Gloag, 2005: 145). Özellikle varoluşçu felsefeden oldukça etkilenen post-yapısalcılık, post-modernizmin, anti-hümanizmin ve aydınlanmanın eleştirisi ve reddi üzerine kurulmuştur. Post-modern teorisinin bir alt grubu olarak ortaya çıktığı için post-yapısalcılık bir metafizik eleştirisi olarak da kabul edilmektedir (Sarup, 2019: 18).

Yapısalcı yaklaşımın üzerinde ısrarla durmuş olduğu dil ve dil çalışmaları; post-yapısalcılar için de bir temel oluşturmuştur ve post-yapısalcılar, özellikle dil ve anlam kavramlarına ayrı bir önem vermişlerdir (Küçükalkan, 2018). Post-yapısalcılar, dili bağımsız bir yapı olarak görmedikleri için temsil edilebilecek bir dış gerçekliğin de olmadığını vurgulamaktadırlar. Onlar için sadece söylemde üretilen bir gerçeklik bulunmaktadır (Küçükalkan, 2018: 11). Post-yapısalcılığın önemli düşünürlerinden biri olan Foucault’nun analizlerinde dil neredeyse en önemli olgudur. Foucault için dil, hiçbir zaman bilindiği gibi objektif veya masum bir konuşma aracı değildir. Foucault, üzerinde durduğu “söylemin” de dil ile ilişkili bir kavram olduğunu belirtmiştir (Kızılçelik, 2018: 163). Derrida’ya (1994: 33) göre ise gündelik dil “batı meta fizikinin dilidir ve yalnızca bütün düzenlerden aldığı önemli sayıda varsayımlar taşımaz, birbirinden ayıramaz olan varsayımları da taşır ve çok az dikkat edilmiş olmasına karşın, bunlar bir sistem şeklinde birbirlerine düğümlüdürler” (Derrida, 1994: 33). Derrida, günümüzde yaşanan bütün problemlerin de dilden kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Post-yapısalcılara göre yapıları şekillendiren iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlar kültür ve tarihtir. Bu nedenle yapılar eksik veya kusurlu olarak değerlendirilebilir. Post-yapısalcılar, bilginin nasıl üretildiği üzerinde de durmuştur.

¹ Foucault (2001: 18); kendisini ne yapısalcı ne Marksist ne de post-yapısalcı olarak görmez.

Post-yapısalcı düşünürler, tek bir doğrunun olmadığını aksine birçok yorumun ve bu yorumların da yorumları olduğunu belirtmektedir (Küçükalkan, 2018: 29). Tarihselciliği önemsemişler ve kültürle ilişkili olan kültürel kavramların zaman içerisinde ne tür değişikliklere uğradığına odaklanarak aynı kavramlardan şimdi ne anlaşıldığını bulmaya çalışmaktadırlar.

Yapısalcılık; gösterilen odaklı çalışmalara, post-yapısalcılık ise gösteren odaklı çalışmalara ağırlık vermiştir. Bu tutumları, “önergeler ile gerçeklik arasında birebir karşılıklılık esasına (correspondence) dayalı bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir” (Sarup, 2019: 17). Çünkü post-yapısalcı yaklaşıma göre anlamlandırma sürecinin sürekli ve düzenli olabilmesi için her zaman gösteren ön planda olmalıdır.

İçerisinde yaşadığımız dünyayı bir metin olarak gören post-yapısalcı yaklaşım, bu metnin dışında hiçbir şeyin olmadığını ve bütün metinlerin de birçok anlamı olduğunu vurgulamaktadır. Birçok farklı anlamı olduğu için de metnin eksiksiz ve son yorumunun yapılması mümkün değildir. Anlamlandırma sürecinin devamlı olabilmesi için gösterenin ön planda olması gerektiğini savunan post-yapısalcılara göre anlam da yine gösteren tarafından üretilmektedir. Son olarak post-yapısalcılara göre, bütün grupların eşit miktarda doğruları vardır ve toplum içerisinde tek bir merkezi yapıdan söz edilemez aksine çoklu ilişkiler bulunmaktadır (Say, 2013: 345). Post-yapısalcılığın temel ilgisi mevcut yapıların yeniden ve farklı bir okumaya tabi tutularak değerlendirilmesidir. Temel amaçları ise metnin arka planına bakmaktan ziyade farklılıkları anlamlandırmaya yönelik olmuştur. Meta anlatıları, bütüncül oldukları gerekçesiyle eleştiren post-yapısalcı düşünürler iktidar-söylem oluşumlarının ya da dil oyunlarının çoğulluğunu vurgulamaktadırlar.

3. Post-yapısalcılarda İktidar

Siyaset sosyolojisi açısından temel bir kavram olarak kabul edilen iktidar kavramının tanımı, işlevi, doğası ve yapısı oldukça tartışmalıdır. Siyaset bilimi, hukuk, felsefe, sosyoloji gibi birçok disiplinde tartışılan iktidar kavramına düşünürler çeşitli formlarda anlamlar yüklemiştir. Tarihin farklı dönemlerinde farklı düşünürlerce çeşitli formlar ve fonksiyonlarıyla tanımlanan iktidar, Russell’e (2017:11) göre “insanoğlunun sınır tanımayan isteklerinin en belli başlılarından biridir.” İktidar kavramı özellikle de siyasal olayların hareket merkezini oluşturduğu için politik süreçlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında başvurulan önemli bir kilit kavramdır. Cevizci’ye göre (1999: 454) en genel tanımıyla iktidar, harekete geçme, bir şeyler başarabilmenin doğal gücü veya yeteneğidir. Başka bir ifadeyle iktidar, başkalarının eylemlerini, düşüncelerini, etkileyebilme ve onları kontrol edebilme gücüdür. İktidar kavramı literatürde daha çok siyasal iktidar olma boyutuyla ele alınmıştır. Siyasal iktidarın ise

“en temelde iki boyut ve kaynağı bulunmaktadır. Birincisi hukuki boyutu ve meşruluk kaynağı; ikincisi ise kurumsal boyutu ve devletin oluşum kaynağı. Bunların dışında bir de siyasal olmayan biçimleri bulunmaktadır. Erkeklerin kadınlar üzerindeki, ebeveynin çocukları üzerindeki, psikiyatrinin ruh hastası üzerindeki, tıbbın insanlar üzerindeki, idare biçimlerinin insanların yaşam tarzları üzerindeki iktidarlara ve muhataplarının karşı iktidar arayışları gibi” (Karakaş, 2002: 157).

Modern öncesi dönem iktidarı ile modern dönem iktidarı arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü modernite ile birlikte özne yeniden tanımlanmıştır ve bu da iktidarın yeni nitelikler kazanmasını sağlamıştır. Modern öncesi dönemde bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı mevcuttur ve iktidar bu ortamda oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern dönemde ise modern öncesine göre iktidar, belirli bir düzen anlayışı ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Her iki dönem iktidarının ortak özelliği ise sınırlarının muğlak olmasıdır. Fakat iktidarın örgütlenme ve meşruiyet düzeni ile bu belirsizlik giderilebilmektedir (Karakaş, 2002: 155). Modern öncesi dönemde iktidar daha çok makro yapılarda ve somut anlamıyla baskılayan, cezalandıran ve şiddet gösteren bir yapıda iken modern dönemde ise bu yapı makro yapıların yanı sıra mikro yapılarda ve soyut bir şekilde işlemeye çalışmıştır. Modern dönemde de benzer pratikler üzerinden işleyen bir iktidar bulunmasına rağmen bu iktidarın görünme biçimi daha doğrusu kendini gösterme biçimi farklılaşmıştır. Örneğin iktidarı hegemonya kavramı bağlamında ele alan Gramsci için hegemonya egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir üst yapı unsurudur ve egemen sınıfın çıkarlarını ya da hükmetmesini rıza ilişkileri çerçevesinde yürütmesine olanak tanımaktadır (Ezgin, 2020: 14). Bu örnekte görüldüğü gibi modern öncesi dönemde baskılayan, zora ve tahakküme dayanan bir iktidarın aksine rıza ilişkileri çerçevesinde işleyen bir iktidar bulunmaktadır. Dolayısıyla iktidarın örgütlenmesi, meşruiyet düzeni, kendisini gösterme ve kabullendirme şekli farklılaşmaktadır.

Sosyal bilimlerde birçok önemli isim çalışmalarında iktidar kavramına yer vermiştir. Örneğin Marx iktidarı, sınıfsal (burjuvazi-proletarya arasında) ve alt yapı üzerinden yani ekonomik ilişkiler ağı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Onun analizlerinde iktidar daha çok sınıf mücadelesi ve devlet kavramları gibi makro yapılar üzerinden şekillenmiştir. Weber ise geleneksel, karizmatik ve rasyonel bürokratik olmak üzere üç kategoride ele almış olduğu iktidarı siyasal yönetimle sınırlandırmıştır (Özdemir, 2020: 112). Yine Gramsci’nin çalışmalarının anahtar sözcüğü olan hegemonya iktidar ile ilişkilidir ve Goffman ise iktidarın temel birimleri olarak sosyal kurumları görmüştür. Bu analizlerde iktidar özellikle bir grubun başka bir grup üzerindeki baskı aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bu yaklaşımlarda genellikle iktidar “yasa, yasaklama ve itaat sistemi olan hükümler alanı” (Çelebi, 2013: 518) olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra bu analizlerde iktidar genellikle makro yapılar üzerinden ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmiştir. Post-yapısalcılarda özellikle de Foucault’nun çözümlemelerinde ise daha çok mikro yapı ve ilişkilerde ele alınan iktidar bir baskı aracı olmaktan ziyade bir güçler ilişkisidir ve modern iktidar; direnmeyi içerisinde barındıran bir işletme biçimidir (Akay, 2016: 12-13). Foucault (2014) için iktidar, eylemler üzerinden işleyen bir eylemler kümesidir. Bu nedenle iktidar

ilişkilerini toplumsal ilişkilerde arayan Foucault'nun analizlerinde iktidar; “modern dönemle birlikte insanın yaşamasına, çalışmasına ve konuşmasına ilişkin kurumların (hastane, hapisane, fabrika, okul) ve söylemlerin (tıp, hukuk, ekonomi, eğitim.) birlikte ortaya çıkardıkları bilginin benin bireyselleşmesini gerçekleştirmek amacıyla kullanılmasının doğurduğu bir dış iktidardır” (Urhan, 2000: 9).

Kapitalizmi temel eleştiri noktası olarak ele alan **Deleuze** ve **Guattari'ye** göre toplumsal dünyanın bütün işleyişi **iktidarın** gözetiminde gerçekleşmektedir. Herhangi bir düşünceyi dile getirmek, anlamaya çalışmak, anlamlandırmak, tepki göstermek, kısacası neredeyse bütün eylemlerimiz düzenleyici ve kural koyucu iktidarın alanında ve gözetiminde bulunduğumuzu hatırlatmaktadır. Onlara göre bütün memurlar ve kurumların her biri iktidarın amaçlarını ve hedeflerini yürütme görevi gördükleri için sivil değillerdir (Yardımcıoğlu ve Kaplan, 2018: 77-87). Dolayısıyla iktidar sermayenin politik düzeydeki bir yansıması olarak bütün toplumsal yaşam alanlarında bulunmaktadır.

“Deleuze’a göre iktidar, öznel arzuyu yerli-yurtlulaştıracak bir şekilde içerdiği müddetçe olağanlaşabilir. İktidara dâhil oluşumuzun nedeni, onun simgelediği soyut normun bizce kabul görmesi değildir; normun bize içkin olan arzumuzun yansıtılma biçimi olmasıdır. İktidarın baskısına gönüllü olmamızın temel nedeni ise kendi varoluşumuzda baskılanmaya dair içkin bir arzu olduğu içindir. Deleuze’a göre, kurum olmadan arzunun iktidara eklenmesi imkânsızdır. Çünkü kurum, arzu ile iktidarın eklenme koşullarını oluşturan olumsal düzlemlerdir. İktidar bu kurumsal eklenmeyi arar, buna kavuştuğu zaman özneliğin üretimini kendisinde yerli-yurtlaştıracak arzunun yıkıcı-olumsallığını sekteye uğratar ve onun potansiyelini kendine dönüştürür” (Baştürk, 2016: 322-326).

Deleuze modern iktidarın son biçiminin faşizm olduğunu belirtmiştir. Yine onlara göre iktidarı arzulamak bilinçdışı olan bir sorunu ifade etmektedir (Best ve Kellner, 2016: 139).

Post-modern Durum adlı kitabında **Lyotard**, bilgi ile iktidarın arasında yakın bir ilişkinin olduğunu vurgulamaktadır (Solmaz, 2021: 4). Lyotard’a göre post-modernliği belirleyen en temel durum bilginin konumudur ve post-modern çağda artık yeni bir bilgi anlayışı ile hareket edilmektedir. Lyotard’a göre artık bilimin amacı doğru veya gerçek olanla uğraşmak veya onu bulmak değildir. Bilim adamlarının, teknisyenlerin, araç-gereçlerin temel görevi artık iktidarın alanını ve iktidarın kendisini güçlendirmektir. Artık bu amaç uğruna bir şeyler veya kimseler satın alınmakta, tüketilmekte veya çalıştırılmaktadır. Bu durumu, bilginin konumunun değiştiğine bağlayan Lyotard (2019: 74), bilginin bir amaç olmaktan çıktığını belirterek; kullanım değerini kaybeden ve temel bir üretim aracına düşen bir meta gibi olduğunun da altını çizmektedir.

Bir başka önemli isim olan **Baudrillard** ise gerçekliğin yok olduğunu ve artık gerçekliğin yerini “göstergelerin” yani “şeylerin” aldığını söylemektedir. Şeylerin bilgisine ulaşmamıza engel olan faktörlerin olduğunu belirten Baudrillard’da bu faktörler *üretim güçleri* iken Foucault’da ise *iktidarlardır* (Güzel, 2015). Baudrillard (1998), Foucault’nun cinsellik ve iktidar konularına gereğinden fazla önem verip takıldığını belirterek eleştirmiştir. Baudrillard’a göre Foucault, iktidarın çoklu yapısını ve karmaşıklığını fark etmiştir ancak iktidarın bütünüyle soyut bir hale büründüğünü, büyük veya küçük herhangi bir kurumda da konumlanmadığını görememiştir. Soyut bir iktidar teorisi öneren Baudrillard, eski iktidarın öldüğünü de belirtmiştir (Best ve Kellner, 2016: 177-180).

Baudrillard postmodern dönemi kitle, iktidar ve iletişim araçları nedeniyle anlamdan yoksun olarak görmektedir (Dağ, 2017: 239). Günümüz toplumlarının gerçek anlamını yitirdiğini belirten Baudrillard’a göre medya gerçeği yansıtan bir araçtan ziyade çarpıtan bir araca dönüşmüştür. Artık gerçeklik dediğimiz kavram hiper-gerçekliğe dönüşmüştür. Günümüzde beşeri bilimler dahil her şey mevcut statükoyu sürdürme peşindedir ve kültür dahil her şey metalaşmış birer nesneye dönüşmüştür. İnsanlar ise üreticiliklerini kaybederek birer tüketici konumunda yaşamaktadırlar. Gerçeklik yerini hiper-gerçekliğe bıraktığı için kitleler yerine sessiz yığınlar oluşmaktadır. Sessiz yığınlar ise isminden de anlaşılacağı üzere büyük ama itiraz etmeyen insanları ifade etmektedir. İktidar, bu insanları eğlence alanlarına yönlendirerek sadece daha çok tüketmeleri için çaba sarf etmektedir. İktidar bu şekilde insanlar ile arasındaki ilişkinin çift yönlü boyutunu sadece kendisinin insanları manipüle edeceği tek yönlü bir ilişkiye dönüştürmektedir. Dolayısıyla bütün bunlar iktidar tarafından yapılmıştır (Baudrillard, 2015). Baudrillard iktidar alanı olarak simülakr ve simülasyonu göstermiştir. Ona göre simülasyonun bir ürünü olarak hiper-gerçeklik gerçekliğin yerini almıştır ve iktidar bu durumu kullanarak kendisine benzeyen yeni yeni göstergeler üreterek bütün alanlarda var olma çabasına girmiştir (Baudrillard, 2014). Artık gerçekliğin yerini alan göstergelerle birlikte olmayan gerçeklik var-**muş** gibi gösterilmektedir. Bunun nedeni ise iktidarın varlığını sürdürebilmesini sağlayabilmektir (Şah, 2015: 12-17). Dolayısıyla Baudrillard için “iktidar, her halükârda bir yanılgıdır” (Baudrillard, 1998: 83).

Post-yapısalcılar içerisinde iktidara dair en kapsamlı çözümlemeyi yapan isimlerden biri hiç şüphesiz **Foucault’dur**. Foucault, Hapishane’nin Doğuşu (Discipline and Punishment) adlı çalışmasını Bentham’ın Panoptikon’unu dikkate alarak yazmıştır. Bentham’ın Panoptikonu’nun² temel amacı kapitalizm sürecinin bir sonucu olarak iktidarın toplumsal düzeyde geçirmiş olduğu değişimleri göstermektir. Panoptikon dediği yapı, mahkûmlar sürekli izlenmemesine veya gözetlenmemesine rağmen sanki her an gözetleniyormuş izlenimini vermek amacıyla yapılmıştır (Baştürk, 2016: 81). Bu sayede merkezi noktaya tek bir gözetmen yerleştirilerek her hücreye de bir deli, hasta, mahkûm gibi gözetlenmesi istenilen bir bireyin yerleştirilmesiyle denetim kolaylıkla sağlanabilmektedir (Foucault, 2000). Çünkü modern dönem

² Panoptikon, suçluların bulundukları hücrelerde sürekli olarak gözetlendiği fakat gözetleyenlerin görünmediği izlenimini veren bir kuleyi dairesel olarak çevreleyen mimari bir yapıdır (Varer, 2010: 41).

iktidarının temel hedefi gözetimin sürekli olduğunu aşılmasıdır. Bununla birlikte göz de artık önemli bir iktidar aracı olmuştur. İktidarın gözü çok kapsamlı ve çok yönlü olmasından dolayı hayatı adeta bir hapisane hayatına dönüştürmüştür. Örneğin işçilerin üretim sürecini aksatmamaları için işçiler tam bir gözetime tabi tutulmuşlardır ve böylelikle iktidar için bütün alanlar, görünür kılınan gözetim alanlarına dönüşmeye başlamıştır (Bentham vd., 2019: 7). Bu yüzden Foucault, iktidarı en basit sosyal ilişkilerde veya gündelik hayat içerisinde aramaktadır. İktidarın (yoksa bile) her yerden çıkabileceği korkusu ise bireylerin veya toplumun, iktidar *var-mış* gibi hareket etmesini mecburi kılmaktadır. İktidar bu uygulamalarını da akıl ile yapmaktadır ve böylelikle kendisini kendisinden olmayanlar üzerinden sürekli olarak yeniden ve yeniden üretmektedir (Baştürk, 2016: 73).

Foucault (2014: 74) için iktidarın en belirgin varlık sahası aslında insanların eylemleridir. İktidar; eylemleri değiştirme, baskılama, yönlendirme gibi haklara sahiptir. Foucault bu şekilde iktidarı bireylerin yaşam tarzlarına, bedenlerine, zihinlerine de müdahale edebilen bir sorun olarak ele almıştır. “Foucault iktidarı, insanların sahip olabilecekleri, verebilecekleri ya da başkalarından alabilecekleri bir şey olarak görmek yerine, onu, toplumun aracılığıyla işleyen ve bilgiyle yoğun bir ilişkiye sahip olan üretici sosyal ilişkiler şeklinde kavramıştır” (Giddens ve Sutton, 2020: 398-399). Foucault’a (2014: 74) göre iktidar aslında iki farklı grup arasında olan bir ilişki veya mücadeleden ziyade insanların davranışları üzerinde istediği gibi tasarruf hakkına sahip olan bir yönetim problemidir.

Foucault’ya (2020) göre iktidar ne bir kurum ne de bir yapıdır. Başka bir ifadeyle Foucault, özellikle iktidarın “devlet gibi bir kurumda yoğunlaşmadığını vurgulayarak, iktidara ne bir sosyal grup ne de bir birey aracılığıyla sahip olunamadığının da altını çizmiştir” (Giddens ve Sutton, 2020: 398). Foucault, bütün toplumsal ilişkilerde var olduğunu belirterek iktidar kavramı yerine iktidar ilişkileri kavramını kullanmaktadır. Ama burada önemli olan aslında iktidar ilişkilerinin her yerde olmasından veya iktidar ilişkilerinin devletten türemesinden ziyade, gün geçtikçe devletleşmesidir (Foucault, 2014: 79).

Foucault, iktidarın hem olumlu hem de olumsuz taraflarının olduğunu ve bu ikisi üzerinden güçlü ve dayanıklı bir varlık sürdüğünü belirtmektedir. İktidar bu durumu bildiği için de sadece ceza vermek, engellemek gibi olumsuz özelliklerle değil aynı zamanda bilgi ve arzu gibi olumlu özelliklerle de kendini göstermektedir. Örneğin beden üzerindeki yönetimini istekli bir şekilde sürdürmektedir. Her yerde ve her durumda iktidar veya iktidar ilişkileri olduğu için de iktidar sahasının dışına çıkmak neredeyse imkânsızdır (Foucault, 2003). Fakat iktidarın olduğu her yerde kaçınılmaz olarak direniş de mevcuttur ve iktidar ilişkilerine küçük de olsa direnmek mümkündür. Direnmek iktidarı da harekete geçiren bir eylemdir ve bir anlamıyla bir özgürlük sahasıdır. Özgürlük, iktidara bir başkaldırıyı beraberinde getirmektedir ve özgür olmayan birey zaten iktidarın tahakkümüne girmeyi kabul etmiş bireydir. Bu nedenle iktidar, özgür bireyler üzerinde uygulanmaktadır. Özgürlük hem iktidarın olmasının bir koşuludur hem de özgürlük iktidardan tamamiyle kurtulduğunda yok olacaktır ve yerini salt ve basit bir şiddet zorlamasına bırakacaktır (Foucault, 2014: 75). Foucault’nun (2020: 70), iktidar analizinde beş farklı özellik belirgindir;

- 1- İktidarın belirgin herhangi bir merkezi yoktur. Her yerden çıkabilecek olan iktidar, eşitsiz olduğu gibi sürekli bir hareketlilik içerisinde.
- 2- İktidar ilişkileri diğer ilişkilerden farklı olarak kendine içkindir; içe dönüktür. Hemen hemen olduğu her yerde üretici bir rol üstlenmektedir.
- 3- İktidar aşağıdan gelmektedir.
- 4- İktidar ilişkileri hem kasti olandır hem de öznel olmayandır.
- 5- İktidardan söz edilen her yerde direnişten de söz etmek mümkündür.

Bunlara ilaveten altıncı bir özellik olarak, “iktidar/bilgi olacaktır” (Koloş, 2016: 125) denilebilir. Foucault’nun analizleri incelendiğinde iktidarın merkezlessiz olduğu yani aslında her yerde olduğu için belirli bir merkezinin olmadığı görülmektedir. İktidar, herhangi bir noktadan çıkan ve her türlü hareketli ilişkide bulunan bir özelliğe sahiptir. Foucault’ya göre iktidar ilişkileri aşağıdan yukarıya doğru bir yönde ilerlemektedir. Ayrıca iktidar, bireysel öznelere arzu ve isteklerinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Foucault, 2020: 70-71). Daha önce de ifade edildiği üzere Foucault, iktidarın sadece olumsuz değil olumlu ya da pozitif bir anlamının da olduğunu belirterek iktidarın üretken olduğunun da altını çizmiştir. Foucault’ya göre makro veya mikro bütün toplumsal ilişkilerde iktidar ilişkilerinden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla cinsellik, akıl hastaneleri, hapisaneler vb. olgular, iktidarın amaçlarına ulaşması için ürettiği temel ve işlevsel mekanizmalardır. Örneğin Foucault (2020: 111) için cinsellik; “iktidarın bedenler ve onların maddesellikleri, güçleri, enerjileri, duyumları ve hazları üzerindeki etkileri çevresinde düzene soktuğu en spekülatif, en ideal ve en içsel öğedir.”

Foucault’nun analizlerinde iktidarın temel iki özelliği bulunmaktadır. Bunlar, **her yerde olması** ve **aşağıdan yukarıya doğru** olmasıdır. Yukarıdan kasti devlet gibi büyük kurumlar, aşağıdan kasti ise gündelik hayat ilişkileri gibi mikro alanlar ifade edilmektedir. İktidarın hükmetmesini ve devamlılığını tabanda bulunan mikro iktidar sağlamaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru hareket eden mikro ilişkiler, en tepedeki iktidarın daha kolay ve rahat iş yapmasını sağlamaktadır. Çünkü mikro iktidar bireyleri, mevcut olan üst iktidarın amacına göre yönlendirmekte ve de şekillendirmektedir. Bu nedenle Foucault, aile veya üretim ilişkilerinde bulunan mikro ilişkilerin devlette olduğu gibi üst iktidarlara şekillendirdiğini belirtmiştir (Koloş, 2016: 132). Foucault, modern dönem iktidarına dair analizlerini iktidar-söylem, iktidar-bilgi, iktidar-hakikat, iktidar-özne ve iktidar-beden ilişkisinden hareketle yapmıştır.

Foucault 'nın iktidar çözümlemesindeki en temel duruşu ise özneyi merkezi bir konumda tutan teorilere karşı eleştirel yaklaşımıdır. Çünkü Foucault'ya (2014) göre gerçek anlamıyla bildiğimiz özne ölmüştür ve iktidar, varlığını sürdürebilmek için çeşitli pratikleriyle özneyi kurmaktadır. Bu yüzden Foucault'nun analizlerinde özne bir nevi iktidarın ilişkisel nesnesi gibidir. Özneyi sıradan ve genel geçer bir şey olarak görmeyen Foucault'ya göre özne, iktidar tarafından üretildiği için her zaman değişime, dönüşüme açık olan ya da yeniden üretilerek anlam değiştirebilen bir kategoride yer almaktadır (Baştürk, 2016: 51). Normal ilişkilerde dahi bulunan iktidar, benlik dâhil her şeyi kuşatmıştır. Bu yüzden iktidar tarafından kuşatılan benlik çok parçalı bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla birey kendi eylemleri üzerinde söz sahibi değildir yani davranışlarını kontrol edebilen, dizginleyebilen rasyonel veya bilinçli bir şekilde davranan bir varlık değildir.

Foucault, söylemleri de iktidar ilişkilerinin bir ifadesi olarak görmektedir. İktidar aracı oldukları için de belirli bir kural içerisinde işlemektedir. Foucault üç temel söylem olduğunu belirtmiştir: **tarih**, **felsefe** ve **taraf tutma** (Zarka, 2012: 127). Bunlar tarihin tekrar yeni bir formda yazılmasına yarayan unsurlardır. Bu nedenle Foucault tarihin tarafsız bir bilim olmadığını ve iktidarın etkisi altında olduğunu belirtmiştir (Zarka, 2012: 127). Başka bir ifadeyle "Foucault'nun söylem analizinde, dilin ve diğer kodların anlamı ön plandadır. Esas olarak bu kodlar ve şifreler de güç ilişkileri üzerine odaklanmaktadır. Kodlar ve anlamları toplumun ve tarihin dışında bir yerde durmazlar" (Yılmaz, 2007: 19).

Foucault (2020) iktidarın ayrıca bilgiyle iç içe olduğunu, varlığını sürdürmesi için de sürekli bilgi nesneleri ürettiğini ve amacı doğrultusunda kullandığını belirtmiştir. Onun analizlerinde iktidar, ilişkiden başka bir şey değildir ve hem baskı kuran hem de üretendir, en küçük toplumsal ilişkilerde de mevcuttur, sürekli ve her yerdedir. Foucault, iktidar biçimlerini üç grupta ele almıştır. Bunlar, **mutlak iktidar**, **disipline edici iktidar** ve **biyo-iktidardır**. Foucault üç iktidar türünü ele almakla birlikte günümüz modern toplumlarının ağırlıklı olarak biyo-iktidarın etkisi altında olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden sosyal bilimlerde de Foucault'nun daha çok biyo-iktidara dair açıklamaları önemli bir yer işgal etmektedir.

Mutlak iktidar biçiminde iktidar, hükmettiği kişilere karşı sınırsız bir güce ve yetkiye sahiptir. Bu iktidar türünde iktidara tam anlamıyla bir itaat etme durumu bulunmaktadır. Toplumda işlenen herhangi bir suç iktidara karşı bir risk olarak görülmektedir ve suça verilen cezalar da ağır olmakla birlikte verilen cezanın vahşet boyutu da gösterilerek bu risklere karşı insanları korkutarak önlemler alınmaktadır. **Disipline edici iktidar**, 18. ve 19. yy. da mutlak iktidarın yerini almıştır fakat mutlak iktidarın da tam anlamıyla toplumdan soyutlanmış olduğu söylenemez. Disipline edici iktidar, insanlara mutlak iktidar türünde olduğu gibi fiziki veya ağır cezalar vermekten ziyade insanların veya bireylerin eylemlerine odaklanarak onları devamlı denetim ve kontrol altında tutmaktadır. Foucault (2014) hastane, okul gibi toplumsal kurumların disipline edici iktidarın bir aracı olarak işlediğini ve bu toplumsal kurumların bireyleri dışlamak yerine onları sabitlemek amacıyla olduklarını belirtmektedir. Bu tür kurumlar aracılığıyla denetim ve gözetimi daha ayrıntılı ve kolay bir şekilde yapabilme imkânı tanıyan iktidar, insanların topluca bulunduğu bu tür kurumlarla mevcudiyetini de koruyabilmektedir (Varer, 2010: 35). Foucault (2000: 316) için "disiplin ne bir kurumla ne de bir aygıtlı özdeşleşebilir: o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup, koca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünü içermektedir; o bir iktidar fiziği veya anatomisidir, o bir teknolojidir." Disipline edici iktidar ile birlikte istenmeyen veya risk olarak görülen kesimler, çeşitli mekânlarda izole edilmekte, tek tipleştirilmekte, yabancılaştırılmakta ve uysallaştırılmaktadır. Foucault disiplin sözcüğüyle iktidarın sadece olumsuz yönlerinin olduğuna yönelik düşünceye karşı çıkmak istemiştir (Paras, 2016: 109). İktidar pozitif yönlerini de içerisinde barındıran bir mekanizmaya sahiptir. Disipline edici iktidarı çeşitli yönleriyle eksik olduğu gerekçesiyle eleştiren araştırmacılar da olmuştur. Örneğin Baştürk'e (2016: 40) göre disipline edici iktidar ile bireyler her zaman gözetim altında olmamalarına rağmen onlara aşılana her zaman gözetleniyoruz hissi bireylere farklı duygular yüklemekte ve bireyin iktidarın bir nesnesi olarak üretilmesine olanak vermektedir.

Daha çok insanların davranışlarına odaklanan disiplinci iktidarın aksine **biyo-iktidar** ise doğrudan insan bedenini hedef almaktadır. Foucault'ya (2020: 100) göre kapitalizm çarkının dönebilmesi için biyo-politika vazgeçilmezdir. Çünkü bununla bedenler denetimli bir şekilde bir meta olarak işlenmekte ve bu sayede nüfus olayları ekonomik süreçlere göre ayarlanmakta ve güvence veya kontrol altına alınabilmektedir. Örneğin, doğum-ölüm oranları, hastalık, yaşam süresi, beslenme alışkanlıkları vb. kullanılarak bir tür nüfus planlanmasına odaklanma gibi amaçları bulunmaktadır. "İnsanların doğumları, ölümleri gibi olayların oransal bilgisi XVIII. yüzyılın ekonomik ve toplumsal koşullarıyla bağlantılı bir yönelişle nüfusun ilk kez bir bilgi nesnesi ve denetlenmesi gereken bir olgu olarak ortaya konması biyo-politikanın yeni bir iktidar teknolojisi olarak ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur" (Varer, 2010: 52). Bu nedenle "biyo-iktidar, insan türünün ana biyolojik özelliklerini meydana getiren şeylerin bir politikaya, bir politik stratejiye, genel bir iktidar stratejisine dâhil olmalarını temenni eden mekanizmaların tümüne denir" (Kızılçelik, 2018: 189-190). Foucault, bedenin iktidar tarafından kuşatma altında olduğunu vurgulamıştır ve "Foucault'ya göre biyo-iktidarın hedefi hem biyolojik hem de politik bir çokluk olarak nüfustur ve nüfusun yönetimine ilişkin her türlü strateji biyo-politikadır" (Koyuncu, 2018: 58). Başka bir ifadeyle "Foucault, biyo-politikayı/biyo-iktidarı belli bir zamanda keşfedilmiş olan, farklı özel teknikleri ve icatları bir araya getirebilen, her fail tarafından esnek şekilde kullanılabilen ve teknik bilgi olarak aktarılabilen bir iktidar teknolojisi biçiminde tanımlar" (Kelly, 2016: 25). Yukarıda da değindiğimiz gibi Foucault için bedenleri hedef alan biyo-iktidar özellikle nüfusun denetimini kolaylaştıran bir araçtır. Nüfus sayımları, oy pusulaları gibi çeşitli yöntemlerle gözetimi sürekli olarak sağlamaktadır. Dolayısıyla nüfus olgusu da toplumu gözetlemenin bir yolu olarak inşa edilmiştir. Biyo-iktidar toplumsal nüfusa odaklanarak yaratmak istediği insan veya birey tipolojisini yaygın bir hale getirmek istemektedir (Best ve Kellner, 2016: 81). Fakat Foucault'ya göre insan davranışını ve bedenini

düzenleyen iktidarı ve onun araçlarını modern dönemin bir icadıymış gibi görmek doğru değildir. Bu iktidar ve araçları modernlik öncesi dünyada da var olmuştur.

Foucault kapitalist sistemin genişleyip yaygınlaşmasında biyo-politik iktidar biçiminin önemli bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. Hatta Foucault kapitalist sistemin çarklarının dönmesine hizmet etmesini biyo-iktidar sisteminin en somut başarısı olarak görmektedir. Foucault (2020: 100) bunu şöyle izah etmektedir: “kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır.” Biyo-iktidarın gelişiminin en önemli sonuçlarından bir diğeri ise hukuksal yasa sisteminin yerine giderek normların önem kazanmasıdır (Foucault, 2014). Kısacası Foucault’ya göre modern dönemde iktidar her yönüyle bireyleri kuşatmıştır, hayatın her alanında mevcuttur ve bireylerin bedenlerine, genlerine ve hücrelerine girmeyi başarmıştır. “Biyo-iktidar çağında insanlar, bireyler olarak değil, düzene sokulması ve disipline edilmesi gereken bedenler olarak görülmektedir. Ordu, aile, akıl hastanesi, hapisane ve okul gibi kurumlar bedenleri normalleştirerek üretim süreçlerine katılmalarını sağlayan kurumlar olarak görev yapmaktadırlar” (Bilişli ve Çakmak, 2019: 326). Biyo-iktidar ile birlikte cinsellik de politik bir araç olarak önem kazanmıştır.

İktidar, on yedinci yüzyıldan itibaren bedenler üzerinde etkinlik göstermeye başlamıştır. İktidar, bedeni gözetleme, eylemleri denetleme ve ussallaştırma, bedeni ekonomik sistemin bir nesnesi haline getirme, istediği model ölçülerinde geliştirme gibi amaçlarla beden üzerinden disiplin uygulayarak kendisine itaat edecek olan bireyler de yaratmaya çalışmıştır. Disipline edici iktidar toplum içerisindeki bütün alanlara ve bireylere müdahale edebilmenin, onları her an denetleyebilmenin bir iktidar aracı olarak işlev görmüştür (Bilişli ve Çakmak, 2019).

“Buradaki disipline etme, iktidarın toplumdaki en küçük birimleri bile denetleyebilmesini sağlayan, yani bireylere kadar ulaşan bir “iktidar mekanizması”nın göstergesidir. Bu aynı zamanda, “iktidarın bireyselleştirme teknikleri”dir. Foucault bu tekniklerin tümüne anatomo-politika adını vermektedir. Disiplinci iktidar modeli olan anatomo-politikadan sonra (18. yüzyılın son döneminden itibaren) düzenleyici iktidar modeli olarak biyo-politika karşımıza çıkmaktadır. Biyo-politikada iktidar bireyin bedeninden toplumsal bedene yönelmiştir. Foucault’ya göre biyo-politika 18. yüzyıldan itibaren, yönetim uygulamalarının nüfusu oluşturan canlıların karşılaştıkları sağlık, doğum oranı, yaşam süresi, hijyen, ırklar vb. sorunları akılsallaştırma çabasıdır” (Bilişli ve Çakmak, 2019: 326-327).

İktidar çözümlemelerinde Foucault, iktidarın ne olduğundan ziyade nasıl işlediğiyle ilgilenmiştir. Foucault (2001: 46) bu durumu şöyle izah etmiştir;

“Bu iktidar ilişkileri incelemesinde ben kesinlikle bir iktidar kuramı oluşturmak peşinde değilim. Fakat, öznenin dönüşümlülüğü ve hakikati söylemiyle –özne kendi kendisi hakkındaki hakikati nasıl dillendirebilir- sorusunun nasıl ilişkilendirildiğini bilmek isterdim ve sanırım kendi kendilerini bir diğeri üzerine hâkim kılmaya çalışan iktidar ilişkileri, bu ilişkilerde çözümlemeye çalıştığım belirleyici unsurlardan birini oluşturur.”

Yapısalcılığı eleştirel bir tavırla yeniden yorumlama üzerine ortaya çıkan post-yapısalcılık akımı çokluk, çeşitlilik gibi noktalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunların yanı sıra iktidara yönelik çeşitli çıkarımları da bulunmaktadır. Özellikle yukarıda da ifade edildiği üzere Foucault, analizlerinde iktidarın ne olduğundan ziyade nasıl işlediği üzerine odaklanmış ve günümüzde iktidarın bireylerin benlikleri dahil her şeyi kuşattığını vurgulamıştır.

4. Sonuç

Post-yapısalcılar, iktidara yönelik çeşitli yaklaşımlar geliştirmiştir. Deleuze ve Guattari’nin düşüncesine göre her düşünce ve hareketimiz iktidarın alanında ve de gözetimindedir. Kurumlar ve kurum çalışanlarının tamamı iktidarın alanında ve ona hizmet etmektedir. Lyotard, bilgi ile iktidarın arasında yakın bir ilişkinin olduğunu vurgulamıştır. Baudrillard ise günümüzde eski iktidardan bahsetmenin pek mümkün olmadığını ve iktidarın soyut bir halde işlediğini savunmuştur. Post-yapısalcılar içerisinde özellikle iktidara dair önemli analizleriyle bilinen Foucault’ya göre de günümüzde normal ilişkilerde dahi bulunan iktidar, benlik dâhil her şeyi kuşatmıştır. Dolayısıyla bilinen klasik tanımıyla iktidar, sadece güç veya şiddet içerikli işlevlere sahip somut bir iktidar değildir. İktidar, daha çok mikro ilişkilerde varlığını sürdürmektedir. Bireyleri dört bir yandan kuşatan iktidar, bireyleri sürekli ihtiyatlı davranmaya sevk ettiği için de bireyler, her an ve her yerde gözetlendiğinin bilinciyle/şüphesiyle/korkusuyla düşünce ve eylemlerini kontrollü bir biçimde sergilemeye çalışmaktadır. Bu noktadan hareketle özneyi merkeze alan teorileri eleştiren Foucault için özne, sürekli denetlenen bir iktidar nesnesi haline dönüştüğü için ölmüştür.

Mutlak, disipline edici ve biyo-politik olmak üzere üç iktidar türü belirleyen Foucault, günümüzde disipline edici iktidarın da varlığını koruduğunu ancak artık daha çok “bedenlerin” kontrol altına alınmasını hedefleyen “biyo-iktidar” çeşidinin hâkim olduğunu vurgulamaktadır. Bedenlerin kontrol altında alındığı biyo-iktidar çağında insanlar, denetlenmesi, uysallaştırılması, düzene sokulması ve disipline edilmesi gereken bireyler olarak görülmektedir. Bu dönemde bireylerin bedenleri, iktidar tarafından kuşatılmıştır. Bedenlerin ve nüfusun kapitalist sistemin üretilmesi ve gelişmesi için düzenli olarak denetlenmesi ise biyo- politik iktidarın en somut başarılarından biri olmuştur. Bedenleri tahakküm altına alan biyo-iktidarın doğum-ölüm oranları, hastalık, yaşam süresi, beslenme vb. alışılmışlıklar aracılığıyla bir tür nüfus planlanmasına odaklanma gibi amaçları bulunmaktadır.

Son olarak Foucault, iktidar ilişkilerinin olduğu her yerde bir direnme durumunun da olduğunu ve iktidarın da bu direnme üzerinden kendisini yeniden var ettiğini belirtmektedir. Daha çok iktidarın nasıl işlediğiyle ilgili çözümlemeler

yapmaya çalışan Foucault'ya göre günümüzde okullar, fabrikalar, hapishaneler, alış-veriş merkezleri gibi bütün kurumsal veya toplumsal mekânlar iktidarın kendisini ürettiği mekânlar birer “panoptikon” işlevi görmektedir. Bu nedenle gözetlenme korkusuyla rahat hareket edemeyen ve doğal davranamayan birey, Foucault'nun da belirttiği gibi “özne” olarak ölmüştür.

Kaynaklar

- Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları* (3). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baştürk, E. (2016). *Gözetimin Soykütüğü*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Baudrillard, J. (1998). *Foucault'yu Unutmak*. (O. Adanır, Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve Simülasyon*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2015). *Sessiz Yağınların Gölgesinde*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beard, D. ve Gloag, K. (2005). *Post-yapısalcılık*. (Ö.C. Satır, Çev.). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 2015, 4(3), 787-790.
- Belsey, C. (2013). *Postyapısalcılık*. (N. Örgü, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bentham, J., Watkin, C.P., Werret, S., Çoban, B. ve Özarslan, Z. (2019). *Panoptikon*. (3). (B. Çoban ve Z. Özarslan, Çev.). İstanbul: Su Yayınları.
- Best, S. ve Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori*. (3). (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilişli, Y. ve Çakmak, F. (2019). Michel Foucault'nun Biyo-İktidar Perspektifinden Türkiye'de Gazete Sağlık Haberlerinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, 323-339.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (III). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5 (1), 512-523.
- Dağ, A. (2017). Jean Baudrillard'da Simülatif Düzene Bir Başkaldırı Eylemi Olarak Terörizm. *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10). 229-245.
- Derrida, J. (1994). *Göstergebilim ve Gramatoloji*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Ezgin, E. (2020). Marksist Devlet Teorisi Ekseninde İktidar ve Hegemonya İlişkileri ve Kentsel Mekâna Yönelik Yansımaları. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 10-20.
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*, Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık, Michel Foucault ile Bir Söyleşi* (2). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*, (4). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2020). *Cinselliğin Tarihi* (10). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton, P.W. (2020). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (4). (A. Ezgin, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi. (2014).
- Güler, Ö. (2016). M. Foucault'nun Biyo-Politika Görüşünün M. Hardt ve A. Negri'nin Siyaset Felsefesine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güzel, M. (2015). Gerçeklik İlkesinin Yitimi: Baudrillard'ın Simülasyon Teorisinin Temel Kavramları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 65-84.

- Karakaş, M. (2002). İktidar İlişkileri Açısından Bilim ve Sosyoloji, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 163-178.
- Kelly, M.G.E. (2016). *Uluslararası Biyopolitika*, (U. Özmakas, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Kızılcıkelik, S. (2018). *Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koloş, U. (2016). *Foucault, İktidar ve Hukuk*, (2). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koyuncu, E. (2018). Foucault'nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu. O. Kartal, (Ed.), *Biyopolitika* (2) içinde (21-60). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Küçükalkan, G. (2018). *Derrida ve Yapısöküm*, (2). İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Lyotard, J.F. (2019). *Postmodern Durum*, (3). (İ. Birkan, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Özdemir, M. (2020). Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4 (1), 109-133.
- Paras, E. (2016). *Foucault*, (Y. Çetin, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Russell, B. (2017). *İktidar*, (2). (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sarup, M. (2019). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, (A. Güçlü, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi
- Say, Ö. (2013). Yapısalcılıktan Post-Yapısalcılığa Çoğulculuğun İnşası. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 331-346.
- Solmaz, M. (2021). Foucault, Lyotard ve Bauman'ın Sosyal Teorilerinde İktidar Problemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (83). 3-21.
- Şah, U. (2015). Jean Baudrillard ve Simülasyon Kuramı. *Onto Online Psikoloji Dergisi*, Sayı 8, 12-17.
- Urhan, V. (2000). *Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Varer, Ş. (2010). *Michel Foucault'da İktidarın Mikrofiziği*. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yardımcıoğlu, M. ve Kaplan, M. (2018). Kapitalizm ve Şizofreni: Deleuze ve Guattari, G. Ü. *İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 2 (2), 77-87.
- Yılmaz, H. (2007). *Michel Foucault'nun Biyo-İktidar Kavramı Çerçevesinde Nazi Dönemi Propaganda Belgesellerinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Zarka, Y.C. (2012). *İktidarın Simgeleri*, (S. Şahin, Çev.). Ankara: Sitare Yayınları.

Extended Summary

Post-structuralism has been an important movement that tries to reinterpret structuralism and is also known as a subgroup of post-modernism. Therefore, as in post-modernism, post-structuralism is based on understandings such as multiplicity and diversity. For this reason, post-structuralists preferred to focus on microstructures and relations. According to post-structuralists, words or signs have different meanings besides the simplest known linguistic meaning. One of the important issues emphasized by post-structuralists, especially Foucault, who is considered within post-structuralists, based on his criticism of the structure and the whole, is power. For this reason, in this study, firstly the basic ideas of post-structuralists about the modern state are examined, the power analyses of various post-structuralists are partially touched upon, but Foucault's ideas, who is known especially for his power analyses among post-structuralists, are focused on.

The concept of power, which is a highly controversial subject in social sciences, has been carried to a different and deeper structure with Foucault's analysis. Because, unlike other discussions, Foucault tried to deal with not only the known but also the unknown aspects of power. In his comprehensive analysis, Foucault has analyzed in detail how power operates in everyday life and social practices and has attempted to analyze the complex and pervasive nature of power.

Foucault criticized almost all the negativities in social life through the criticism of power. Finding the discussions on power incomplete and criticizing them, Foucault stated that we should look for power in micro relations/structures rather than macro relations/structures. Because according to Foucault, power has now turned into an abstract power that is present even in the simplest social relations and encompasses all aspects of life. Therefore, power is always and everywhere. Everyone is now under surveillance. Schools, prisons and all other institutions have a function that facilitates the surveillance and control of power. In this way, Foucault emphasized that power today does not only reside in institutions, but is all-encompassing, including the body. It is possible to see power not only in macro structures and relations but also in micro structures and relations, as it has taken on a structure that completely surrounds us, and because it gives the impression that it surrounds individuals from all sides, individuals behave more cautiously and in a controlled manner due to the fear that they are constantly under surveillance. Considering this fact, Foucault criticizes the theories that keep the subject at the center and emphasizes that power turns individuals into its objects and underlines that the subject is dead.

Foucault, who identified three types of power: *absolute, disciplinary and bio-political*, stated that today, disciplinary power still exists, but nowadays it is dominated by "bio-power" which aims to control "bodies". In the age of biopower, where bodies are under control, people are seen as individuals who need to be controlled, tamed, regulated and disciplined. In this period, the bodies of individuals are surrounded by power. The regular monitoring of bodies and population for the production and development of the capitalist system has been one of the most concrete achievements of biopolitical power. The biopower that subjugates bodies has the aim of focusing on a kind of population planning through conventions such as birth-death rates, disease, life expectancy, nutrition, etc.

Finally, Foucault stated that wherever there are relations of power, there is also a state of resistance and power reasserts itself through this resistance. Foucault dealt with power by analyzing how power functions. Today, all institutional or social spaces such as schools, factories, prisons, shopping malls, etc. function as "panopticons" where power produces itself. The philosophy that someone is spying on us deeply affects all our social life and relationships, moreover, it governs them. In this sense, the individual who does not act naturally for fear of being spied on is dead as a "subject" as Foucault states.

Therefore, Foucault underlined that the main area where power reproduces and reproduces itself most easily and visibly is human actions. According to him, power is able to change, suppress and direct the actions of individuals. In this respect, Foucault considered power as a problem that can also intervene in individuals' lifestyles, bodies and minds. In his analysis, power is a force that operates from the bottom up, is productive, has no center, embodies resistance, is immanent to itself, and is both intentional and non-subjective.

56

**Yazar Bilgileri
Author(s)**

**Yüksek Lisans
Zeynep Keskin**

Selçuk Üniversitesi

zeynepkeskin494@gmail.com

ORCID: 0009-0003-4092-6756

Öz

Bu araştırmanın konusu bireylerde dini değer ve yönelimlerin etkisinin duygular sosyolojisi bağlamında ele alınarak duyguların dini inanç ve değerlerdeki yerini aramaktır. Bireylerdeki din duygusunun oluşumunda etkili olan faktörleri ve temaları duygular sosyolojisi literatürü ve din sosyolojisi literatüründeki çalışmalardan yararlanılarak ele alınan bu çalışmada teorik çerçeve, duygu sosyolojisi ve din sosyolojinde duyguların izine ilişkin bilgileri içermektedir. Bireyin bireysel ve toplumsal hayatta özünü oluşturan ve şekillendiren duygular, dini inanç ve pratiklerinin de şekillenmesinde ve din duygusunun oluşumunda önemlidir. Dini duygulara yönelik literatürde ele alınan çalışmalara bakıldığında birçok bilim dalı altında yapılan çalışmalar görülmektedir. Sosyoloji literatüründeki din çalışmalarına baktığımızda ise çalışmalar sosyolojinin din sosyolojisi alt disiplini altında ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmaların salt biçimde sosyoloji bilimi ve duygu sosyolojisi altında yapılan çalışmaların kısıtlılığı bu çalışmanın hikayesini oluşturmaktadır. Fakat hem duygu sosyolojisi hem de din sosyolojisi alanındaki din duygusuna yönelik çalışmaların kısıtlılığı bu araştırmanın ele alınma güçlüğünün göstergesi olarak belirtilebilir. Bu sebeple amaca uygunluğu bakımından bu çalışmada teorik yöntemli bir çalışma benimsenmiş, yapılan ilgili çalışmalardan alınan bulguların analizi ile betimlenmiştir.

Abstract

The subject of this research is to examine the impact of religious values and orientations on individuals in the context of the sociology of emotions and to search for the place of emotions in religious beliefs and values. In this study, which examines the factors and themes that are effective in the formation of religious feelings in individuals by making use of studies in the sociology of emotions literature and the sociology of religion literature, the theoretical framework includes information about the sociology of emotions and the trace of emotions in the sociology of religion. The emotions that form and shape the essence of the individual in social life are also important in shaping religious beliefs and practices and in the formation of the sense of religion. When we look at the studies in the literature on religious emotions, we see studies conducted under many branches of science. When we look at the studies on religion in the sociology literature, we see that the studies are discussed under the sociology of religion sub-discipline. The limitations of these studies conducted solely under the science of sociology and sociology of emotions constitute the story of this study. However, the limitation of studies on religious emotion in both the sociology of emotion and the sociology of religion can be stated as an indicator of the difficulty of handling this research. For this reason, a theoretical methodological study was adopted in this study in terms of its suitability for the purpose, and it was described by analyzing the findings from the relevant studies.

**Makale Tarihleri
History of Article**

Geliş Tarihi /Received

01.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted

16.05.2025

Anahtar Kelimeler / Keywords

Din Sosyolojisi / Sociology of Religion

Duygu Sosyolojisi/ Emotions of Sociology

Dini Duygular / Religious Feelings

Korku / Fear

Güven / Trust

Makale beyanı

Bu çalışma, özgün bir makaledir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Keskin, Z. (2025). Duygular Sosyolojisi Bağlamında Bireylerin Dini Duygu Durumlarını Etkileyen Faktörler. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 4(1), pp. 57-68.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1649140>

1. Giriş

İnsan sosyal, biyolojik ve psikolojik bir varlıktır. İnsana ilişkin duyguların, düşüncelerin ve davranışların şekillenip boyutlanması bu üç unsurun etkileşimi neticesinde oluşur. İnsana dair çözümlemeleri sadece biyolojik unsurlar ya da sadece psikolojik unsurlarla değil bütünsel bir yaklaşımla ele almak gereklidir. Duygular uzun yıllar boyunca psikoloji biliminin konusu olup bireye özgü olarak görülse de aslında insanın duyguları ne sadece psikolojik bağlamda ele alınabilir ne de sadece biyolojik veya sosyolojik bir bağlamda ele alınabilir. İnsan duyguları bu üç bileşenin birleşiminden oluşur. Duygular insan olmanın başat faktörüdür. İçinde bulunduğumuz sosyokültürel koşullar bizim duygularımızın oluşmasında büyük rol oynar. Bilişsel açıdan duygulara bakıldığında benlik ve çevredeki nesneler bilinçli duygularımızı oluştururken kültürel açıdan bakıldığında insanların belirli fizyolojik uyarılma durumlarında verdiği kelimeler ve etiketleri oluşturur (Bayhan, 2022). İnsan, içinde bulunduğu toplumda doğar, büyür ve biçimlenir. Toplum bireyi inşa ederken birey de toplumu inşa eder. Toplum-birey inşası bu bağlamda karşılıklıdır. Thoits'e (1989) göre; duyguların üç bileşeni vardır: 1) bir durum veya uyarıcının değerlendirilmesi, 2) bu değerlendirmeye bağlı olarak fiziksel hislerimiz sonucu oluşan değişiklikler ve 3) bu değişikliklere verdiğimiz kültürel etiketlerdir (Thoits, 1989). Sosyolojik bir bakış açısıyla duygular birey ile toplumun kesişiminde yatar çünkü bireyler gündelik hayatın her anında hissettikleri duygularla var olurlar ve bu duygular yoluyla içinde bulunduğu topluma karşı bir bağlılık gösterirler. Çünkü insan, duygusal bir varlıktır. Bu bağlamda duygular sadece bilişsel süreçler sonucu şekillenen fizyolojik oluşumlardan ziyade toplumsal ve kültürel bileşenlerle de şekillenir. Duyguların insan ve toplum hayatındaki yeri geçmişten günümüze merak konusu olmuş, çeşitli bilim dalları altında tanımlamaları ve tartışmaları içinde barındırıp daha çok 1800'lü yıllarda gündeme gelmeye başlasa da sosyoloji literatürüne bakıldığında duygular meselesinin ayrı bir çalışma konusu olarak üzerinde durulmadığı görülmüştür. Sosyolojinin aksine daha çok psikoloji, nöroloji, fizyoloji, felsefe, antropoloji gibi alanların çalışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojinin kurucuları tarafından duygular sosyolojisi salt biçimde ele alınmasa da aslında klasik düşünürlerde örtük de olsa duygular sosyolojisi ele alınmış ve temelleri atılmaya çalışılmıştır. Goffman'ın utanç ve onurun insanların toplumsal hayatında nasıl bir yer edindiğini, Weber'in Protestan ahlak ve kapitalizm arasında kurduğu ilişkide, Simmel'in kentsel yaşamın bireylerde oluşturduğu yalnızlık duygusunun bıkın bireyler ortaya çıkardığını, Marx'ın yabancılaşma tartışmalarında, Durkheim'in din çalışmalarında kolektif coşkunun din ile ilişkisini ele aldıklarını görmekteyiz (Yücedağ, 2023).

Sosyoloji, tabakalaşmadan kurumlara, sosyolojik teoriden sosyoloji tarihine değin birçok çalışmanın nesnesi iken duygular bu mecrada kendini kısıtlı bir alan olarak göstermiştir. Literatürde duygulara ilişkin birçok çalışmanın varlığı görülse de sosyoloji disiplini içinde yeni yeni gelişmeye başlanan bir alan olarak görülmektedir. Sosyolojinin kurucu isimlerinde klasikler olarak adlandırabileceğimiz teorisyenlerin sosyolojik araştırmalarında duygular göç, toplumsal hareketler, moda gibi çeşitli temalar altında bir değini olarak ele alınmıştır. Fakat duyguların sosyoloji disiplini içerisinde müstakil bir alan olarak karşımıza çıkması 1970'lerle birlikte görünürlük kazanmaya başlamıştır. Hochschild "duygusal emek" kavramıyla kapitalizm ve duygu ilişkisini havayolu hosteslerini incelediği çalışmasını *The Managed Heart* (1983) eserinde yer vermiştir. Yine Theodore Kemper ve Norman Denzin'in çalışmaları duygular sosyolojisinde öncü çalışmalardır. Bosna Hersek ve Kosova'daki soykırımı temel alarak kitle iletişim araçlarının toplumu kayıtsızlaştırmaları ölü duyguların doğuşunu belirttiği Stjepan G. Mestrovic'in *Duyguötesi Toplum* eseri alanın önde gelen çalışmaları arasında yer alır. Deborah Lupton, *Duygusal Yaşantı* (2002) isimli eseriyle duyguları *bedenli duyumlar* olarak tanımlayarak duyguları aklın ve rasyonelliğin zıttı olarak ifade etmiştir. Türkiye'de duygular sosyolojisine yönelik ilk çalışmalardan biri olan Ulus Baker'in *Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru* (2014) eseri yine alanın önde gelen çalışmaların temelinin oluşturmaktadır.

Bu çalışmada bireylerde dini değer ve duyguların etkisi sosyolojinin alt disiplini olan duygular sosyolojisi bağlamında ele alınmıştır. Duyguların dini inanç ve değerlerdeki yeri din duygusu, toplumsal değişime bağlı olarak dinin duygular üzerindeki etkisi, sosyolojide dini duygular ve dini duyguların toplumsal anlamı alt başlıkları altında ele alınarak dini duyguların aktarılmasını etkileyen faktörlere ve ilkelere yer verilerek sonuç kısmı ile çalışma tamamlanacaktır.

2. Duyguların Tanımı ve Duygulara Tarihsel Bir Bakış

Duygular sosyal hayatla temasımızı sağlayan, bizi insan yapan, davranışlarımızın etkisine binaen önce yer veren, sonra yön veren bireysel ve toplumsal ilişkilerimizin belirleyiciliğinde önemli role sahiptir. Duygular bizim sosyal ilişkiler kurmamızı, hayatı deneyimlememizi sağlar. Sosyal ve bireysel ilişkilerimizde bizi etkisi altına alan fakat kontrol altına alınmadığında fazlasından kaçınılması gereken bir yere sahiptir. Duygulara yönelik tek bir tanımlı yapmak imkansızdır. Literatürde duyguların yerine ilişkin çalışmalara bakıldığında duyguya yönelik çeşitli tanımlamaların olduğunu ve ona atfedilen anlamın epeyce çok olduğu görülmektedir. Bunun temel sebeplerine bakıldığında duygular konusunun tek bir bilim dalı altında değil psikoloji, fizyoloji, nöroloji, tarih, felsefe, sosyoloji gibi pek çok bilim dalının tartışma konusu olmuştur. Bu durum duygulara yüklenen kavramsallaştırmanın her bir bilim dalında kendi içinde araştırma konusu haline gelmesine, yoğunluk ve fonksiyonları itibarıyla tek bir çerçeveye sığdırılmadığını göstermektedir. Scherer (2005); farklı özelliklere sahip bilimlerin ve kuramcılarının duygu kavramına yönelik tanımlamaların farklılık gösterebileceğini, duyguların tanımlanmasının oldukça zor olduğunu belirtmiştir. Shilling (2002) ise duyguların tek bir tanımını yapmanın imkânsız olduğunu ve bunun da faydalı olmayacağını ifade etmiştir. H. Rahrocher, duyguyu bilinç dışı durumların iç ve dış olaylara bir reaksiyon olarak beliren ve genellikle anlatılması zor, iyi veya kötü ruhsal olgular olarak ifade eder (Yavuz, 2012). Duygular, iç dünyamızdaki olay ve durumların dış dünyamızdaki eylemlerimize karşı yansıyan

tepkilerdir. Darwin'e göre duygu; belirli uyaranların fizyolojik ve bilişsel tepkileri ortaya çıkaran kalp atış hızındaki değişiklikler gibi fiziksel tepkileri meydana getiren psikolojik bir durumdur (Karadeniz, 2023). Buna paralel olarak James (1884); duyguların zihinsel süreçlerden ibaret olmayıp beden ile bağlantılı olarak fiziksel deneyimlerin olduğunu dile getirmiştir. Solomon (2016) ise bunu destekler nitelikte duyguların yalnızca his veya irrasyonel deneyimlerden oluşmayıp, hayatımıza anlam veren ve daima deneyimlenen fenomen olduğunu ifade eder. Duygulara yönelik biyolojik ve psikolojik yorumların yanında duyguların kültürel yanına dikkat çeken tartışmalar da bulunmaktadır. Duyguları sadece biyo-psikolojik ya da biyo-fizyolojik unsurların şekillendirmediği duyguları kültürel olarak odağına alan birtakım araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir (Karadeniz, 2023). Lutz, duyguların bireysel edinimlerin ötesinde toplumsal edinimlerinin de görülebileceği ve duygusal anlamın esasında belirli kültürel unsurlar ve belirli toplumsal unsurlar tarafından şekillendiğini belirterek duyguların kültür öncesi değil, öncelikle kültürel olduğunu vurgular (Chodorow, 1999). Averill, duyguların biyoloji ile ilişkisini reddetmeyerek duygu ve aklın birbirinden farklı unsurlar barındırmadığını fakat her ikisinin de şekillenmesinde kültürel unsurların etkili olduğunu ve buna bağlı olarak duyguların sosyal ilişkilerin zemin oluşturmada etkili olduğunu belirtmektedir (Averill, 1980).

Duyguları temel alan çalışmalara bakıldığında¹ net bir duygu kavramının yapılamadığı ve hangi duyguların “temel duygular” olduğuna dair tartışmaların olduğu görülmektedir (Koçak & Kayıklık, 2019). Ortak bir duygu tanımı olmadığı gibi duygulara yönelik kavramsallaştırmalarda da bir netlik olmaması söz konusudur. Günümüz yaklaşımıyla duygu tanımlamalarının Aristoteles'e kadar uzandığını söylemek mümkündür. Aristoteles duygulara toplumsal olarak farklı bir açıdan yaklaşarak duygu kavramı yerine *pathe* kavramını kullanır. Ona göre *pathe*; acı, öfke, korku, aşk, kıskançlık ve kızgınlık gibi duygulardan oluşur (Konstan, 2006). Aristoteles için duygular sadece bireylerin özel dünyalarında kalan, etkisiz bir olgudan ziyade toplumsal etkileşimlerin bir ürünüdür ve bu ilişkiler ağında etkileşim ve dönüşüm geçirerek var olduğunu savunur (Konstan, 2006).

Orta çağ döneminde duygulara yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında, Descartes'in mutluluğa ilişkin tartışmaları Augustin, Spinoza gibi filozofların çalışmalarında sürdürüldüğü görülmektedir. Diğer yandan kilisenin de özellikle dini duygular üzerindeki etkisi ön plandadır. Dolayısıyla bu dönemde duygular bir tarafta kilisenin baskısı altına alınırken ve ön plandayken diğer tarafta duyguların farklı toplumlar ve kültürlerde farklı şekilde yansıtıldığı görülmektedir. Söz konusu dönemde mutluluk olumlu bir duygu olarak göz ardı edilirken bugün üzüntü, keder gibi olumsuz olarak nitelediğimiz duygular daha erdemli duygular olarak görülmüş ve bu duygulara sahip bireyler toplumsal hayatta daha saygın konumda yer edinmişlerdir (Smith, 2018).

Aydınlanma döneminde ise akıl, duygular karşısında daha ön planda tutulmakta, beden duyguların bulunduğu yer olarak gösterilmektedir. Duygular, rasyonalizm ve duygusal deneyim açısından ön planda olup akıl ve mantıkla uyumlu olup olmadığı tartışmaları etrafında şekillenmiştir. Duyguları akıl ve rasyonelliğin zıttı olarak gösteren Lupton'a göre; duygular isabetli yargının ve entelektüel faaliyetin önünde birer engeldir ve duygusal ifadeler uygarlaşmamış davranış ve alt tabakalarla ilişkilidir (Lupton, 2002:13).

Farklı dönem ve disiplinlerin araştırma nesnesi olan duyguların sosyoloji bilminde gündeme gelmesi 1970'li yılları bulmaktadır. Aydınlanmanın bilimi olan sosyolojinin toplumsal olay ve olguları rasyonalizm, akıl ve mantık üçgeninde ele alması duyguların sosyolojide söz konusu olmasını saf dışı bırakmıştır. Fakat bu tarihten önce duygular sosyoloji bilminde doğrudan ele alınmasa da dolaylı olarak örtük biçimde ele alınmıştır. Sosyolojinin kurucu isimlerinde klasikler olarak niteleyebileceğimiz isimlere bakıldığında duygular meselesinin doğrudan ele alınmayıp dolaylı biçimde ele alındığı görülmektedir. Max Weber'in Protestan ahlak ve kapitalizm arasındaki ilişkinin toplumsal eylem ve nedensellik bağlamı ele alması, Simmel'in kent hayatına ilişkin kurguladığı kayıtsızlık ve bıkkınlık tutumları, Marx'ın yabancılaşma tartışmaları, Durkheim'in din çalışmalarında temellendirdiği kolektif coşkuda duyguların izi görülmektedir.

Weber sosyal analizlerinde duyguları rasyonel olmayan eylemler olarak niteler (Karadeniz, 2023). Ona göre insan davranışlarının özü rasyonel, hedefe yönelik eylemlerin karşıtı olarak gösterilir (Shilling, 2002). Weber'e göre toplumsal eylemlerin açıklanabilmesi bireylerin kendi eylemlerine verdikleri öznel anlamlar ile gerçekleştirdikleri eylemler arasındaki ilişkiyle açıklanabilir (Gönc Şavran, Güneş, Suğur, & Güllüoğlu, 2018:115). Bireyin eylemini oluşturan onu yönlendiren nedenleri bilmemiz bizim davranışlarımızın anlam bağında gerçekleşmesini sağlar.

Yine Simmel'in duygulara yönelik yaklaşımına baktığımızda metropol hayatı, bireyselleşme, ikili ilişkiler, moda gibi pek çok çalışmada duyguları incelemiştir. Simmel'e göre; moderniteye has yaşamın özü ve bu hayatın ürünlerinin içsel anlamı, bedenin ruhunu konu edinmektedir (Simmel, 2009:317). Onun çalışmalarında duygular, toplumsal etkileşimlerin ürünü olmanın yanında bu etkileşimlere neden olan kaynak olarak gösterilmektedir (Cizreli & Üstün, 2022:70). Duygular sosyolojisi bağlamında ele alınan çalışmalarda Simmel bir değini olarak ele alınsa da (Üçer, 2020:137) onun çalışmalarının temelinde duygular yatmaktadır. Simmel'in dini duygulara yönelik ele aldığı çalışmalarında dinsel duygunun psikolojik nedenlerin kökeninde yatan korkuda veya sevgide, atalara duyulan saygıda ya da bağımlılık hissinde dinin iç kökenleri görülmektedir. Dini duygunun özünün başlangıç noktası olarak insanların

¹ Bu çalışmaların önemli bir kısmını kaynakçada görebilirsiniz. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Alfred Adler, İnsan Tabiatını Tanıma (1997), Tiffany Watt Smith, Duygular Sözlüğü: Acımadan Zevklenmeye (2018), P. Cabestan, What is it to Move Oneself Emotionally? Emotion and Affectivity According to Jean-Paul Sartre (2004), N.H. Frijda, The Emotions (1987), Daniel Goleman, Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir? (2004).

bireyselliği aşarak birbirleri arasındaki ilişkilerde görülmektedir (Simmel, 2009). Bireylerin birbirleri arasındaki temasın ve birlikteliğin yoğunlaşp gelişerek din duygusunu olgunlaştırdığını savunur. Ona göre, bireyler arasındaki birçok ilişki biçiminde dini unsur varlığını gösterebilir: “*vefah evladın babasıyla, ateşli yurtseverin vatanıyla veya hut coşkulu kozmopolitin insanlıkla ilişkisi, tebanın nüfuzu altında olduğu yöneticiyle ilişkisi ya da iyi bir askerin ordusuyla ilişkisi*” (Simmel, 2009) gibi pek çok ilişki biçiminde açığa çıkar. Simmel’e göre “*her türlü dindarlık nefis kaygısı gözetmeden kendini adama ile mutluluk arzusunun, tevazu ile isyanın, duygusal dolaysızlık ile aşkın soyutlamanın belirgin karışımını içerir*” (Simmel, 2009). Böylelikle duygular arasında bir gerilim ve öznenin daha içsel bir ilişki kurmasının yoğunluğu belirir. Simmel’in dini duygunun kaynağının bireyler arasındaki ilişkiye dayandığı savı Durkheim’in kolektif coşku/ kolektif eylem adını verdiği teorisinde de görülmektedir. Durkheim’in kolektif coşku adını verdiği teoride mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda bireylerin aynı değerlere sahip olması, aynı duyguları hissedip o toplumda yaşayan bireylerin ortak inanç ve duygularından oluşan bilinci ifade eder. Durkheim’e göre bu bilincin en önemli belirleyicisi dinsel karakterler ve fikirlerdir (Durkheim, 2014). Bu coşkuya bağlı olarak kolektif güçten doğan duysal bir enerji ortaya çıkar ve bu enerji toplumun devamlılığı açısından önemlidir.

1970’li yıllara değin duygular sosyolojide örtük biçimde ele alınırken artık bu yıllardan itibaren duyguların sosyolojide bir alt disiplin olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 1970’li yıllarla birlikte toplumsal alandaki sosyolojik çalışmalarda makro konular yerine mikro konuları ön plana çıkaran çalışmaların ele alınması gerektiğine dair tartışmalar duyguların müstakil bir alan olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Arlie Russel Hochschild’ın havayolu şirketinde çalışan host ve hosteslerle birlikte yaptığı insan duygularının ticarileşmesine yönelik ele aldığı *Yönetilen Kalp: İnsan Duygularının Ticarileştirilmesi* (1983) çalışması duygular sosyolojisi alanında yapılan ilk çalışmalardan biri olarak gösterilebilir. Hochschild (1983), bu çalışmasında havayolu şirketinde çalışan host ve hosteslerin duygularının nasıl bastırıldığını duygusal emek kavramı ile açıklamaya çalışır. Hosteslerin çalışma performansları profesyonel bir değer olarak vurgulanarak hangi şartlar altında olurlarsa olsunlar ‘gülümsenmeye’ zorlandıkları ve o anki duygu durumlarının bastırılarak çalışma performanslarının ötesinde tutulması gerektiğinden bahsedilmektedir. Duyguların tanımlanması ve bileşenlerine yönelik getirilen düşünceler pek çok teorisyen tarafından ele alınmış ve tartışma konusu olmuştur. Hochschild’ın bu çalışmasının yanında David Heise (1979), Theodore Kemper (1978), Norman Denzin (2009), Thomas J. Scheff (1997), Stjepan Mestrovic (1999), Deborah Lupton (2002), Sara Ahmed (2004) gibi isimlerin de duygular sosyolojisinin gelişiminde çalışmaları önemli yer edinmektedir.

Duyguları sembolik etkileşimci bakış açısıyla alan Denzin, çeşitli duygu sosyolojisi tanımlamalarıyla duygular sosyolojisi literatürüne katkı sağlayan bir diğer isimdir. Duyguları bireysel his olarak tanımlayan Denzin, bireylerin dünyasını anlamının yolu onların duygularını ve ruh hallerini anlamaktan geçtiğini belirtir (Denzin, 2009). Denzin duygulara sadece psikolojik açıdan yaklaşmayıp kültürel ve sosyal bağlamdan da ele alır. Ona göre duygular sadece bedende değil sosyal etkileşim biçimlerinde de önemli rol oynar. Duyguları *bedenli duyumlar* olarak tanımlayan Lupton’a göre duygular aklın ve rasyonelliğin karşısı olarak gösterilir. Duyguları tanımlarken kalıtsallık ve sosyo-kültürel bileşenli olmak üzere iki tür ayrıma varan Lupton’da temel duygular daima vardır, onları ortadan kaldıramayız (Lupton, 2002). Ona göre duygusal haller bireyin içerisinde yerleşiktir ve genetik olarak aktarılmıştır dolayısıyla duygular öğrenme yolundan ziyade kalıtım yoluyla edinilmektedir (Lupton, 2002:25). Duyguların tarihine atılan bu kısa bakış ile duygulara yönelik tartışmaların her dönemde kendi içinde sosyal olarak nasıl algılandığı, ifade edildiği ve yönetildiğine dair tartışmaların farklılaştığı görülmektedir. Burada mutabık kalınan nokta ise duygular insan olmanın temel unsurudur ve insana içkindir.

3. Duygular Sosyolojisi Bağlamında Din Duygusu

Duygular uzun yıllar boyunca felsefe, psikoloji, nöroloji gibi çeşitli bilim dallarının çalışmalarında ilgi odağı haline gelen bir konu olmuştur. Farklı disiplinler tarafından duyulan bu ilginin genişliği duygulara farklı tanımlamaları ve yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Duyguların yalnızca bireysel düzlemde ölçümlenebilen değişimler olarak sınırlarını koruması sosyoloji disiplini içerisinde uzun yıllar dışarıda tutulmuştur. Bu durum bireylerin dini inançlarıyla ilişkilerinden, bireyin inanç, ibadet, ruhsal pratiklerinin yerine getirilmesinde deneyimlenen duygusal tepkiler olarak nitelendirilen dini duygu çalışmaları için de söz konudur. Duyguların din temelli çalışmalarda uzun yıllar göz ardı edilmesini tıpkı sosyoloji bilimindeki tartışmalarında olduğu gibi rasyonalite ve akılcılık düzlemine ters şekilde getirilen eleştirilerde görebiliriz. Dini duygunun sosyolojik boyutta ele alınan çalışmaları özellikle son yıllarda akademik sahada bir alan oluşturmaya başlasa da bu çalışmalar oldukça sınırlıdır. Dini duygu içerikli çalışmalara bakıldığında daha çok ilahiyat, İslami ilimler, din psikolojisi gibi alanların çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Duygu ve din temelli çalışmalara bakıldığında çalışılan yaklaşık yirmi adet lisansüstü tez çalışmalarında içerik din psikolojisi bilimi temelli alındığını (Yıldız & Sevinç, 2023), ancak duygu sosyolojisi literatüründen yararlanılmadığı görülmektedir.

Din bireylerin hayatına yön veren, yaşam tarzlarını şekillendiren, kültürel ve toplumsal unsurlara zemin oluşturan, devletlerin politikalarına yön veren, bireysel ve toplumsal ilişkilerin teminini oluşturan unsurdur. Şüphesiz her din bir duygu ve davranışın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Günay, 2014:244). Din; bireyin sıkıntılarında, karşı karşıya kaldığı psikolojik problemlerde bir ruhsal huzur kaynağı oluşturmakta ve bu bakımdan bireyin ruh sağlığı açısından da önem taşımaktadır (Günay, 2014:417). Bu bakımdan sosyoloji, din olgusuna kendine has bir olgu olarak duygular ve bireysel hisler dünyasından bakmaktadır (Furseth & Pal, 2006:350). Bireyin tinsel hayatında görülen manevi huzur, korku, endişeden kurtulma, güven duygusu, tevekkül ve hatta bazı dinlerde manevi başarı tüm farklılıklara rağmen bütün dinlerde dini bağlılık ve inanmanın sonucu olarak görülmektedir (Aktay & Köktaş, 2007:268). Genellikle dış veya

iç uyarıcılara yanıt olarak ortaya çıkan duygular bireyin dini inancının şekillenmesinde de önemli bir yer edinir. Dini inancın zeminini oluşturan dini duygular bireylerin inancını mutlak doğru olarak kabullenmesini ve inancına aykırı düşen savları kabul etmemesine neden olur (Kayıklık, 2011:203). Dini inançla birlikte tecrübe edilen dini duygular, dini unsurları yaşayışta korku, sevgi, nefret, ümit, kaygı, bağlılık gibi temel duyguların zemininde yer alırken dini yaşayışın kalitesinin belirlenmesinde etkili olan unsurdur. Bireyin korkuları, şüpheleri, acizliği, çaresizliği, yalnızlığı, mahrumiyeti, başarısızlığı, hayal kırıklığı, sevgisizliği, birçok arzu ve isteğinin karşılanması, günah, ıstırap, acı, suçluluk duygusu, pişmanlığı haksızlığı gibi tüm hâl ve davranışlarında din ve inanç inanan insan için önemli bir kalkan, sığınak ve ümit kaynağıdır (Günay, 2014:244). Mesela inanan insan için yas ve kayıp korkusunun yıkıcı etkilerine karşı, kişiler ve toplumlar mensubu olduğu dinin yaratıcısına olan bağlılığı güven ve tevekkül duygularıyla başa çıkabilmektedir. Buna karşın öznel deneyimlerden ibaret olan dindarlık ve dini duygular insanın düşünce yapısını dönüştürmektedir. Bireyler dini bağlılık ve inançlarında modern kültürün gelişimine bağlı olarak izole edilen duygularında uzun bir zaman dilimi içinde değiştirmekte ve karmaşık duygular içinde dini tercihlerinden ayrılmalar görülmektedir (Furseth & Pal, 2006:215). Özellikle genç kuşak üzerinde kendini belirginleştiren dini pratiklerin uygulanması ve dini duygunun farklılaşmasına yönelik getirilen tartışmalar çalışmanın ortaya çıkış hikayesini oluşturmaktadır. Diyanet işleri Başkanlığı'nca 25-28 Kasım 2019 tarihleri arasında düzenlenen 6. Din Şurasında dikkat çeken kararlar bağlamında “sanayileşme, kentleşme ve teknolojik iletişim ağlarına bağlı olarak değişen toplumsal yapının dini inanç ve dini pratikleri de ciddi manada etkilediğine ve bunun sonucunda yeni dini akımlar ve bireysel dindarlığın ortaya çıktığına” dikkat çekilmiştir (DİB, 2019). 6. Din Şurasında alınan kararlara göre; inanç karşıtı akımın ana kaynağı olarak popüler kültürün haz ve eğlence odaklı yaşantı biçimlerinin dini duygu ve yaşantı biçimlerinin örneklerini olumsuz duygusal reaksiyonlar bağlamında kurulduğu belirtilmektedir (DİB, 2019: 2. Karar). “*Dini duygu ve düşünceler ekonomik, siyasi, kişisel çıkar ve sosyal statü gibi nedenlerle istismar edilmektedir. İnanç problemi konusunda sağlıklı veriler elde edilmek amacıyla yetkin bilim adamları danışmanlığında saha araştırmaları yapılmalı, üniversitelerde din-birey-toplum ilişkileri hazırlanan lisansüstü tezler ve diğer akademik çalışmalar desteklenmelidir. Dini duygu ve düşüncenin genç kuşaklara aktarılmasında sanat ve edebiyat çalışmalarına ağırlık verilmesi*” alınan diğer kararlar arasında gösterilmektedir (DİB, 2019).

Çalışmanın bu bölümünde duyguların dini yaşayış üzerindeki etkisi temel duygular olarak niteleyebileceğimiz güven, korku, mutluluk, sevgi duyguları örneklemine ele alınmaktadır. Bunu takiben dini duyguların toplumsal anlamına sosyoloji literatüründeki kuramcılardan Marx, Weber ve Durkheim'in yaklaşımlarıyla değinilmektedir. Son olarak dini duyguların aktarılmasını etkileyen faktörler ve bu süreçte dikkat edilmesi gereken ilkelere yer verilerek çalışma sonucu kısmı ile tamamlanmaktadır.

3.1. Bir Toplumsal Değişme Unsuru Olarak Duyguların Dini Yaşayış Üzerindeki Etkisi

Günlük yaşamda tecrübe edilen dini inanç ve pratiklerin deneyimlenmesinin etkili olmasında sosyal ve kültürel etmenlerin yanında temel duygular olarak nitelendirilebileceğimiz güven, korku, umut, sevgi, mutluluk gibi duyguların da etkili olduğu görülmektedir. Temel duygular olarak ifade ettiğimiz bu duyguların gündelik yaşam içerisinde tecrübe edilen deneyimlerin birçok öge ile etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkmasına karşın dini duyguların duygusal yetenek ve teolojik içerikli bilişsel ve duygusal derinliklerin kombinasyonu ile oluştuğu söylenebilir (Koçak & Kayıklık, 2019). Bu sebeple bu bölümde temel duyguların din duygusuyla oluşan bu kombinasyonu neticesinde dini yaşayışın tecrübe edilmesinde belirginlik kazanan güven, korku, sevgi, mutluluk gibi duygulara yer verilecektir.

3.1.1. Güven

Güven konusunu ele alan pek çok disiplinde çeşitli güven tanımlamalarının yapılmış olduğu bununla birlikte ortak bir güven kavramı tanımının olmadığı görülmektedir. Bu durum her bilim dalının kendi içerisinde farklı yaklaşım ve perspektifler açısından ele alındığını göstermektedir. Sosyo-psikolojik bir olgu olan güven, disiplinler arası bir çalışma konusu olması, emin olmak, beklenti, motivasyon, karşılıklı iş birliği ve dayanışma gibi kavramlarla açıklanmaktadır (Meikle, 2008; Akt: Can, 2015:26-27). Güven duygusu insan gelişiminin hangi döneminde olursa olsun insanın fizyolojik ihtiyaçları kadar elzem bir duygudur. Güven, gündelik hayatımızın bir parçası ve şekillendiricisidir. Toplamların güvene dayandığı ve buna bağlı olarak da bu duygunun kültür tarafından belirlenmesi her toplum ve kültürde farklı biçimde ortaya çıkıp şekillenmesine yol açmıştır (Fukuyama, 1998:37). Bireyin, toplumsal hayatta içinde bulunduğu sosyal ilişkilerde ve geliştirdiği sosyal örüntülerde güven duygusu bireye hayatının her alanında eşlik etmektedir. Bu yoğun eşlik ediş hayatın birçok noktasında görüldüğü gibi dini inanç ve yaşayış pratiklerinde de önemli bir role sahiptir. Çoğunlukla güven duygusu ve dinin iç içe geçmekle birlikte güven olgusunun din için önemli bir unsur olduğu ve din olgusunun güveni aşıl原因 ve onun oluşmasını sağlayan bir unsur olarak ifade edildiği görülmektedir (Sertkaya, 2017). Güven ve dini duygular üzerine yapılan araştırmalarda dinin güven duygusunun oluşumunda pozitif bir korelasyona sahip olduğu ve güvenin yeniden inşasında yeni bir imkan alanı açtığına (Sertkaya, 2017), kişilerin bireylerarası güven duygusu ve dindarlık düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki barındırdığı ve buna bağlı olarak bireylerin dindarlık düzeyine bağlı olarak kişilerarası güven duygularında da artış olduğu gözlemlenmiştir (Dokur, 2019).

Güven duygusunun yokluğunun var olduğu toplumlarda bireyler, kendilerini yalnızca müzakereye, anlaşmaya ve dava etmeye iten formel kural ve düzenlemelerin hâkim kılındığı ve bu sistem altında birbirleriyle iş birliği yapabildikleri bir

toplumda bulunmaya başlarlar (Fukuyama, 1998:38). Birey, içinde bulunduğu evrende toplumsal olay ve olgularda meydana gelen maddi ve manevi olumsuzluklara karşı hükmedecek bir sığınma ihtiyacını her zaman aramıştır (Işıkoğlu, 2022:19). Hayatın herhangi bir döneminde karşılaşılan sorunlar ve güçlükler karşısında birey, dini inanç ve duygularını sorgulama ve anlamlandırma arayışına girebilir bu noktada dini duygu ve hisler bu sorunların çözümü olarak gösterilebilir. Bireyin dini iman ve inanç duygularının temelinde bağlılık ve güven duyguları yatmaktadır. Sosyolojik bağlamda güven kavramıyla yakından ilişkili olan sosyal sermaye olgusuna göre topluma yön veren adalet, güzellik, iyilik, güven gibi değerler toplumun sosyal norm ve yapılarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Koç, 2018:19-20). Bu bağlamda sosyal sermayenin bir alt dalı olan sosyal güven duygusu bireylerin gerek bireysel gerekse de bireylerarası dini duygu ve dini kurumlara yönelik algıların oluşumunda etkili olabilmektedir. Tecim'in (2011) dinin sosyal güven üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik 1299 katılımcı dahilinde ele aldığı çalışmasında "din eksenli güven" duygusuna sahip olan bireylerin karşı taraftaki bireyleri daha çok güvenilir buldukları yönünde ilişki elde edilmiştir. Katılımcıların 'dindar olan insanlara duyulan güven oranı %33,1 iken 'dürüst ve doğru sözlü olan insanlara güven oranı %69' dur (Tecim, 2011:152). Bu durum dindar olan insana dair güveni bildirirken aynı zamanda dolaylı olarak dindar insanda olması gereken nitelikleri de vurgulamaktadır (Tecim, 2011).

3.1.2. Korku

Korku, beklenmedik ve öngörülemeyen bir durum veya olguyla karşılaşan bireyin zihninin yoğunlaştırılmasını sağlayan süreçtir (Furedi, 2001:8). Güven duygusunun yokluğunda varoluşsal endişeler barındıran bireyin zihinsel süreciyle yakından ilişkili (Giddens, 1998) olarak tanımlanan korku duygusu, güven duygusunun ötelenmesiyle topluma sirayet ederek kendini göstermektedir. Korku duygusuna sahip olan bir birey; kime ve ne şekilde güveneceği konusunda endişeler yaşamakta ve bunun sonucu olarak da bireyi toptancı bir düşünce ve strateji sarmalaya başlamaktadır (Can, 2015:60). "Korku"; belirsizliğimize, tehdide ve bu durumu durdurmak ya da durdurma gücümüzün ötesindeki eylemlerle mücadele etme ne yapılacağına veya ne yapılamayacağına dair bilgisizliğe verilen olgudur (Bauman, 2006:8).

Korku duygusunun insan hayatına etkilerinden biri de dini korku olgusudur. İnsanlığın var oluşundan bu yana bireyler hayatlarında karşı karşıya kaldıkları tehlikeler, belirsizlikler ve korkularıyla başa çıkmak için birtakım dini inançlara yönelmişlerdir. Dini anlamda korku genellikle Allah korkusu, ölüm korkusu, ahiret inancı, cennet cehennem gazabı, ödül-ceza gibi akidelere dayandırılır (Koçak & Kayıklık, 2019). Bu noktada bireyin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortam, aile yapısı, ailenin bireyin çocukluk döneminde verdiği dini eğitim ve dini yetiştirilme biçimi gibi faktörler bireylerin dini korku faktörlerine yaklaşım şekillerinde etkili olabilmektedir. Şerefli'nin *30-40 Yaşlar Arası Kişilerde İnanç-Korku İlişkisi*'ne dair ele aldığı çalışmasında dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin Allah korkusu diğer korkuları da etkileyen bir durum arz ederken bu durumu diğer korkularının temeli gibi gösterilmiştir. Kişinin dindarlık düzeyi yükseldikçe Allah korkusunun diğer korkulardan farklı olduğu ve inanan insanı daha çok Allah'a yönlendirerek kişiyi diğer korkulardan uzaklaştırdığı görülmüştür. Katılımcıların dindarlık düzeyi yükseldikçe, cehennem korkusundan ziyade, Allah'ın sevgisini kaybetmekten ve Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korktukları tespit edilmiştir. Buna karşın dine ilgisizlerin ise Allah korkusunun diğer korkularını etkilemediklerini belirtmişlerdir (Şerefli, 2008). Öte yandan korku yönelimli tanrı algısına ve olumsuz benlik algısına sahip bireylerde günahkarlık duygularının daha yüksek görüldüğü gözlemlenmiştir (Güler, 2007). Dini eğitim ve din duygusuna yönelik yapılan bir araştırmaya göre çocukluk döneminde ailesi tarafından korku duygusu ile bilgilendirilen bireylerin oranı %64,6 iken, sevgi duygusu ile bilgilendirilen bireylerin oranı %26,6 oranındadır (Hacıkeleşoğlu, 2020:223). Bu durum korku duygusuyla yetişmiş bireylerin dini duygu tasavvurunda Allah korkusunu uyandırdığı ve bu durumun da kendilerini ve dini inanç ve pratikleri hakkındaki düşüncelerini sorgulamaya yol açtığı gözlemlenmiştir (Albayrak, 1995:133). Türker tarafından Suriyeli göçmen çocukların yaşadıkları göç ve savaş nedeniyle maruz kaldıkları travmatik durumun hayatlarındaki "hayat" ve "Tanrı" algısına yönelik etkilerini ve bu değişim ve gelişim sürecine etkisini anlamak amacıyla yaptığı çalışmasında çocukların %67'sinde korku ve ceza temelli tanrı tasavvuru gözlemlenirken, %15'inde ise sevgi temelli bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu gözlemlenmiştir (Türker, 2019:68-69).

3.1.3. Mutluluk

Mutluluk, insan tutkularının nesnesi, hedeflediği gaye, anlam ve amaçlara düzen veren bir dilek, temenni ve gereksinimdir (Ahmed, 2010:11). Mutluluğu bir dünya kurma şekli olarak tarif eden Ahmed'e göre kaybolduğu söylene bile mutluluk kendisini beklenen yerde her daim aranır (Ahmed, 2010:17). Mutluluk acıdan yoksun olma hali değil, acının etkisinden kurtulabilme halidir, neşeli veya coşkulu olma hali de değildir; memnuniyet, esenlik gibi içinde her çeşit duygunun tecrübe edilmesi gereken bir duygusal esnekliktir (Moss, 2017:15). Mutluluk, bedensel ve zihinsel gereksinimlerin karşılanması ve uygulama imkanına ulaşması ile meydana gelen mutmain olma duygusudur (Kalyoncu, 2012).

Bireylerin hayata bakış açıları, hayatı anlamlandırma biçimleri, hayattan beklentileri, bireysel ve toplumsal ilişkileri ve en nihayetinde dini duygu, düşünce ve eğilimleri mutluluklarını etkilemektedir. İlahi dinler tarafından Tanrı'ya adanmışlığın göstergesi olarak tanımlandırılan bu olgu aynı zamanda yaşamın belli dönemlerinde elde edilen hazzın, keyfin, tatminin veya negatif duyguların yoksunluğu olarak da tanımlanmaktadır (Sillick, Stevens, & Catchart, 2016). Yapılan araştırmalarda bireylerin dindarlık ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin tutarlı sonuçlara ulaşılmadığı bu ilişkinin hayat amaçları ve kişilik özellikleri, yaş ve cinsiyet özelliklerine göre değişkenlik gösterdiği görülmüştür (Öztürk, Meral, & Yılmaz, 2017). Özçelik (2023), üniversite öğrencilerine yönelik dindarlık düzeyi ve mutluluk düzeyleri

arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla cinsiyet, eğitim görülen fakülte, yaş, medeni durum, ekonomik durum, sağlık durumu gibi demografik değişkenlere bağlı olarak pozitif psikoloji bazında ele aldığı çalışmada mutluluk ve dindarlık arasında pozitif yönde bir ilişki tespit etmiştir. Kurnaz ve Şentürk (2023)'ün dini yönelim ve mutluluk ilişkisinin Isparta örneklemini üzerinde yaptıkları çalışmalarında bireylerdeki dini yönelim artışına bağlı olarak mutluluk düzeyinin de arttığı gözlemlenmiştir. Dindarlık ve mutluluk düzeyi arasındaki ilişkinin *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi* örneklemini üzerinden ele alındığı bir diğer çalışmanın bulgularına göre ise dindarlık ve mutluluk düzeyleri arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiş olup, bireylerin dindarlık seviyelerindeki bir birimlik artışın mutluluk düzeylerinde %32'lik bir artış sağladığı görülmüştür (Beyaz & Kaldık, 2018).

3.1.4. Sevgi

Bir duygu ve heyecan türü olarak sevginin tanımlama biçimi her disiplinde kendi içinde farklı anlamlar barındırmaktadır. Sevgiyi bir doyum aracı olarak gören Dr. Peck'e göre bireyin kendisinin ve bir başkasının ruhsal olgunluğunu destekleyen arzudur (Peck, 1992). Sevgiyi iki insanın birbirini ve her birinin kendi varlığının tanınması olarak ifade eden Erich Fromm'a göre sevgi; insanları birbirinden ayıran, aradaki duvarları yok eden ve birleştiren bir etkin güçtür (Fromm, 1985). Sorokin sevgiyi, "*toplumsal kuruluşları yücelten, kültür esinleyen, dünyayı sıcak, dost ve güzel bir evren yapan, insanların biçimini değiştiren, dinamik bir güç*" olarak tanımlamaktadır (Roche, 1998:169). Sorokin sevginin sosyolojik boyutuna dikkat çekerek sevginin bireyin içinde gerçekleşen unsurlardan ziyade toplumsal eylem ve ilişkilerle edinilen bir dinamizm olduğunu vurgular. Sorokin'e göre sevgi, buzdağının görünen küçük bir kısmına benzer ve görünen bu kısım hakkında çok az şey bilir. Öyle ki sevginin nitelik ve nicelik bakımından sonsuz bir evreni vardır. Bu evren, dinsel, ahlaksal, varlıkbilimsel, fiziksel, biyolojik, psikolojik ve toplumsal evreni içermektedir (Sorokin, 1998:221-222). Sorokin'e göre dinsel anlamda sevginin görünümü Hristiyanlıkta ve diğer büyük dinlerde en yüce değer olan Tanrı ile özdeşleşmektedir. Tanrı'nın mutlak değerine olan inanç, sevginin de Tanrı'nın mutlak değerinde olan inancı kapsamaktadır (Sorokin, 1998).

Bireylerin fiziksel gelişim ve bedensel sağlığı açısından psikolojik ve sosyolojik iyi oluşun temelinde yatan sevgi duygusunun pek çok davranışa ve olguya eşlik ettiği görülmektedir. Öyle ki sevgiyi anlamlandırırken ve ifade ediş biçimlerinin duygusal zemininde anne-baba sevgisi, kardeş sevgisi, evlat sevgisi gibi sevginin birçok türünden bahsedilebilir. Duygusal anlamda sevgi, kişilerarası ilişkilerde olay ve olguların bağlantısında bir köprü görevi görürken bireylerin dini duygu ve motivasyonlarında da önemli bir yere sahiptir. Nitekim psikologların ve pek çok teorisyenin duygular içinde din olgusuna yönelik yaklaşımlarda en fazla ilgili görülen duygu sevgidir (Bovet, 1958). Buna bağlı olarak dini yaşayışın ve dini inanç ve pratiklerin eyleme geçmesinde bu duygunun dini tecrübeye ayrı bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Koçak & Kayıklık, 2019). Albayrak'ın ergenlerin dini gelişiminde sevgi ve korku motifinin etkisine dair ele aldığı çalışmada baskı ve otoriteye dayalı dini eğitim alan bireylerin ilerleyen yıllarda dini inanç ve tutumlarında tutarsızlıkların görülmesine karşın sevgi yüklü olarak verilen dini mesajların korku motifine nazaran daha etkili sonuçlar verdiği görülmüştür (Albayrak, 1995). Yapılan araştırmalarda bireylerin dini algılama ve yaşam biçiminin bir göstergesi olarak sunulan dindarlığın ve dini tutumların anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Çocuğun dini duygu eğitiminde ilgili ya da seven anne-baba tutumları ile çocukların ve gençlerin dindarlığı ve dine karşı tutumlarında pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir (Kımtır, 2015:32).

3.2. Dini Duyguların Toplumsal Anlamı

İnsan ve Tanrı arasındaki bağlılığı niteleyen, itaat etme, inanç, ibadet ve kutsal değerleri barındıran unsurlar olarak tanımlandırılan din kavramı kendi içinde çeşitli tanımlamaları ve yaklaşımları barındırır. Dinler arasındaki inanış farklılığını, dini algılama ve yaşayış biçimlerinde bu farklılığı görebiliriz. Riss ve Woodhead'a göre dini duygu bireysel ve toplumsal bağlamda önemli bir yer kaplamaktadır. Ona göre duygular, dini yaşamın merkezindedir ve duyguları ciddiye alarak dinin temel insan yönelimlerini ve motivasyonlarını (umutlar ve korkular, sevinçler ve üzüntüler, sevgiler ve nefretler) şekillendirme gücünü ele alarak yeni bir alan açar (Riss & Linda, 2010).

Klasik sosyoloji teorisyenlerine baktığımızda dinin önemi ve konumu önemli bir yer kaplar. Klasik kuramcılardan Karl Marx'a baktığımızda yabancılaşma kuramında onun din üzerine olan görüşlerini görebiliriz. Marx dini, sömürünün ve yabancılaşmanın tarihi gibi bir tarihsel olgu çerçevesinde ele alır ve onu meydana getiren durumlar ortadan kaldırıldığında dinin de kaybolacağına işaret eder (Gönç ve diğ., 2018). Marx "dini, kalpsiz bir dünyanın kalbi ve insanın afyonu" olarak görürken burada din ezilenlerin sığındığı bir duygu olarak gösterilir (Marx, 2009). Ona göre din, çaresiz kalmış, kendini gerçekleştirememiş, ezilen insanların sistemin sömürü ve baskılarına karşı boyun eğme, kapitalist sistemin ortaya çıkardığı yabancılaşma teorisinin yansımasıdır. Marx için dinin varlıksal düzlemde gerçekliği yoktur. Din, insanın kendi ürettiği düşüncelerin bir yansımasıdır. Marx'a göre din, insanı meydana getirmes tam tersine insan dini meydana getirir (Marx & Engels, 2013:34). Dini, insanların geçici bir mutluluğa sevk eden bir tin olarak gören Marx; insanların yanılsamalı mutluluk duygularına karşın gerçek mutluluğu istemenin dini ortadan kaldırmasıyla mümkün olacağını savunur (Marx & Engels, 2013:35). Umutsuzluk duygusunda ya da insanların özsaygılarının yokluğunda din geri planda tutularak her şeye gücü yeten varlıklara olan inanç ya da bağlılık bu tür talihsizlikleri dengelemektedir (Ertit, 2020). Marx için din, ekonomik koşullara bağlı olarak şekillenir. Bu sebeple din veya dini duygulanımlar tek başına ortaya çıkan tinsel durumlar değil, toplumun içinde bulunduğu maddi koşulların bir ürünüdür (Ertit, 2020:15). Yani din, toplumdaki maddi koşulların değişmesinin bir sonucudur.

Durkheim'ın din olgusuna bakıldığında din toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Din ve toplum arasında ayrılmaz bir beraberlik vardır. Nerede bir dini inanç ve pratikler var ise o yerde mutlaka bir toplumsal grubun varlığından söz edilebilir (Pisdil, 2024). Bireysel veya kurumsal ibadetler bu birliktelik ile gerçekleşmekte ve her dinin kendine has özel bir biçimi vardır (Durkheim, 2005). Ona göre dinin kaynağı toplumsal coşku ve bilinçten geçer. Kolektif coşku/ bilinç adını verdiği teoride dinin asıl kaynağı toplumdur. Toplumsal dayanışma ve birliktelik sonucu ortaya çıkan etkileşim ve coşkunluk bireylerin eylemlerini kolektif birimlere bağlayarak bireysel ve toplumsal arzularını ortaya çıkarır. Kolektif güçten doğan bu duysal enerji toplumun ve dini duyguların devamlılığı açısından önem teşkil eder. Toplumsal birliktelikten doğan bu ortak duygular en güçlü duygulardır ve yoğunluğu ne kadar fazla olursa olsun o kadar güçlü olan aynı türden bir tepkiye yol açarlar (Durkheim, 2014:6). Dini, bir sosyalizasyon süreci olarak gören Durkheim'a göre; toplumsal olay ve olguların toplamında bireyler tanrıya atfedilen gücü bağlı bulunduğu toplumda bulur. Birey, zihninde tanrıya karşı hissedilen his ve duyguları bağlı olduğu toplumda hisseder ve aslında birey için her şeyden üstün bir güç ve bağlı oldukları bir varlık olarak gördüğü tanrıya bağlılık toplumun kendisinde bulunur (Durkheim, 2005).

Weber din teorisini toplumsal eylem kuramı üzerinden ele alarak toplumsal eylem ve davranışların kaynağını dinsel düşünce üzerinden vurgular. Ona göre din bireylerin düşüncelerini ve yaşam şekillerini önemli ölçüde etkileyen fakat bunun yanında toplumsal yapı ve kültürel süreçleri de etkileyen bir olgudur. Toplumsal eylem tiplerini araçsal-rasyonel, değer-rasyonel, duygusal ve geleneksel tipler olarak sınıflandırmaktadır (Weber, 2023). Burada din, ahlak gibi değerlerin içselleştirilmesi ve insan davranışlarının bu değerler çerçevesinde biçimlendiği değere yönelik eylem tipinde amaca ulaşılan yöntem aklın temel alındığı rasyonel yöntemdir. Weber, bu yöntemi din sosyolojisi ile ilişkilendirerek dini alan ve değer-rasyonel eylemin birlikteliğini "tercih edilen yakınlık" olarak görmekte ve bu ilişkinin sosyal değişmeyi hızlandırarak din alanındaki değersel eylemlerin içini boşaltarak yerini amaçsal-rasyonel eyleme bırakılması ve bu durumun sekülerleşmeye yol açtığını vurgulamaktadır (Mazman, 2015:243). Weber'e göre, dinin bireylerde motivasyon etkisi yaratan duygu ve düşünce durumları, zaman içinde dini amaçlarından uzaklaşmakta ya da bu duygu durumları azalarak zayıflamaya ve dinin etkilerinden bağımsız bir hal kazanmaya başlaması sekülerleşme/dünyevileşme adını verdiği olguyu meydana getirmektedir (Günay, 1998:8). Weber'e göre zamanla kökeninde din olan ve sekülerleşmeye başlayan nedenler bireyin davranışları üzerinde etkisini gösterebilmektedir. Protestan ahlakı ve kapitalizm ilişkisi üzerine ele aldığı çalışmasında bu duruma değinen Weber, Protestan ahlakının yaygınlaşmasına bağlı olarak gelişen ve insanları kapitalizme yönlendirerek kişinin ahlaki-manevi duygularının zamanla körelerek 'kapitalist ruh' dolu insanların ortaya çıktığını vurgular (Weber,1985). Kapitalist ruhun insanların dini duygularında onlara, hor görülen ahlaki duyguların, durmak bilmeyen koşuşturmalarının anlamını, sahip olduklarıyla neden hiçbir zaman yetinmediklerini ve bu yüzden de herhangi bir yaşam görüşü için anlamsız sorgulamalara sürükleyerek nasıl sekülerize oldukları görülmektedir (Weber, 1985:56). Böylece Weber aslında burada din teorisini ekonomik olaylarla da ilişkilendirmektedir. Weber'e göre bir dinin ekonomik hayat üzerindeki etkileri, o dinin ekonomik ahlakının inceleme konusunu oluşturur ve her din, mensubunun bulunduğu birtakım yaşam faaliyetleri arasında ekonomik faaliyetlere karşı da kaynağını dinden almaktadır (Günay, 1998:4). Bu demektir ki dinin toplumsal, sosyal yapılar üzerinde etkili olabildiği gibi ekonomik yapı üzerinde de etkileri mevcuttur.

3.3. Dini Duyguları Etkileyen Sosyal Faktörler

Bireylerin dini duygu ve pratiklerinin şekillenmesinde birtakım temel duyguların etkili olabileceği gibi sosyal ve kültürel etmenler gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu faktörler arasında en önemli etken aile gösterilirken, aileye bağlı olarak cinsiyet, yaş, kır-kent hayatı, aile içi iletişim, bireyin sosyal çevresi gibi faktörler de etkili olmaktadır (Kurt, 2009). Bireyde oluşan dini duygu, inanç ve pratiklerin şekillenmesinde bireyin öznel ve toplumsal ilişkisinde her bir faktör kendi içinde anlamlı farklılıklar barındırmaktadır.

Aile, insanların sadece doğup büyüdüğü biyolojik, sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı yerle sınırlı kalmayıp onun ilk dini değer ve ahlaki ihtiyaçlarının da kazandırılması ve uygulanmasında etkili olan bir kurumdur. Bireyin içinde bulunduğu ailenin yapısı, anne-babanın dini değer ve duygulara yaklaşımı, aile içi iletişimin boyutu bireyde dini duyguların oluşmasını etkileyen başlıca unsurlardandır. Bireyler çocukluk dönemlerinde ebeveynlerini rol-model alırken özellikle ergenlik yıllarında kendi din kavramlarını oluşturma sürecine girebilmektedir. Yapılan araştırmalar yanlış dini eğitim metodunun uygulanması, yeterince ilgi göstermeyen, sağlıklı iletişim kuramayan ebeveynlerin çocuklarının dine karşı mesafeli, ilgisiz hatta olumsuz bir tutum sergilediklerini göstermektedir (Kımtır,2015). Çünkü dini eğitim ve öğretimde baskı ve zorlamanın yoğun olduğu, ailenin kısıtlayıcı, aşırı kontrol ve denetim odaklı yaklaşımı, maddi ve manevi cezaların sıklığı özellikle ergenlik çağındaki çocuklarda dini şüpheye ve dinden uzaklaşmalarına neden olabilmektedir (Bahadır, 2002). Yapılan araştırmalarda bireylerin din değiştirme ya da dinden uzaklaşmalarında ailedeki mutsuz çocukluk yaşantılarıyla ilgili olduğu gösterilmektedir (Köse & Ali, 2013:145-147). Batı'da yapılan çalışmalarda da din değiştirme ve dinden uzaklaşma sorunu görülen kimselerin geçmiş yaşantılarında aileleriyle yaşadıkları sorunlar, ailenin bireyin üzerindeki baskıcı, otoriter tutumları, mutsuz, sevgi, ilgi ve anlayıştan yoksun bir şekilde yetiştikleri görülmektedir (Köse, 2012:50-53; Hökelekli, 2009:230). Bu bakımdan dini değer ve duyguların bireyin içinde bulunduğu toplum yapısı ve kültürden etkilenmesi, yetiştiği aile tutumları, ebeveynlerin çocuğa yaklaşım şekli dini duygularının oluşum sürecinde önem arz etmektedir. Bireyin dini duygu ve pratiklerinin oluşmasında ailedeki bir diğer önemli nosyon ise ebeveynlerin medeni durum ilişkisidir. Düzenli bir aile hayatının dini duygu ve davranışların oluşmasında olumlu etkilere yol açtığı görülmektedir (Stolzenberg, Loy, & J.Waite, 1995). Buna karşın boşanma ve ayrı yaşamının ebeveynlerin öznel yaşantılarında görülen dini duygu ve davranışların etkisinin yanında çocuklarının da

ileriki dönemlerinde dini duygu ve düşünce tercihlerini etkilediği görülmektedir. Yapılan araştırmalarda anne babası ayrılmış çocukların ileriki yaşlarında din değiştirmeye, bilhassa dinsizliği tercih etme eğilimlerinin yüksek olduğu görülmüştür (Sevinç, 2017). İnsanlar boşanma, ölüm ya da birtakım güç şartların getirdiği olumsuz durumlar karşısında kendini kontrol ve güvende tutmak istemektedir. Bu güven ve kontrolün tehdit edilme durumları karşısında kişi, birtakım başa çıkma stratejilerine başvurabilmektedir. Bu bakımdan denilebilir ki, dini duygu ve pratikler de bu stratejilerin başa çıkılmasında ve oluşmasında etkileyici ve kolaylaştırıcı unsurlardır.

Bireyin dini duygu ve düşüncelerinin şekillenmesinde ailenin etkisi kadar arkadaş ve sosyal çevrenin de etkisinin göz önünde bulundurulması gerekir. Özellikle ergenlik döneminde bireyin sosyal çevresinin genişlemesi, kendini farklı arkadaş gruplarının içinde görme isteği farklı inanç ve düşüncelerle karşılaşabilir. Muhafazakâr- otoriter aile yapısında yetişmiş bir ergen dini konulardan uzaklaşıp dine karşı çıkabilirken veya dini konularda daha gevşek bir aile yapısında yetişen birey sosyal çevrenin etkisiyle dine daha sıcak yaklaşım sergileyebilir. Meydan ve Aydın'ın (2020) *Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığına* yönelik yaptığı çalışmada gençlerin dini yaşayışların belirlenmesinde ve dine bağlılığın devam ettirilmesinde ilk zamanlarda ailenin etkisi daha yüksek görülürken özellikle üniversiteye başladıklarında üniversite ortamının ve sosyal çevrenin getirdiği farklılıklar gençlerin kurumsal dindarlardan uzaklaşmalarına neden olduğu vurgulanır. Özellikle ergenlik döneminin son dönemleri ve yetişkinliğe ilk geçiş döneminde bireylerde görülen coşku ve taşkınlık duygusu, kişilerarası iletişim ve ilişkilerin çabuk kurulan ve çabuk bozulan ilişkilerden kaygılı ilişkilere dönüşümü, sosyal medya kullanım pratiklerinin artmasıyla kolay etkilenme, toplumda görünürlük ve beğeni duygularının yansımalarıyla ilgi çekme, sivrime, mutsuzluk veya duygusal huzursuzluk ve aşırı güven duygusu görülebilmektedir. Yine bu dönemde bireylerde görülen dini arayış, dini şüphe ve kararsızlığın dini inanç ve tutumlarda belirsizliğin artması buna bağlı olarak bireylerin özellikle son dönemlerde farklı inanç ve düşüncelere yönelimi sıklıkla karşılaşılan durumdur. Buna karşılık Özbaydar'a (1970) göre sosyal çevre ve ilişkilere bağlı olarak dini duygu ve pratiklerin azalmadığına yönelik din psikolojisi sahasında yapılan çalışmalarda sanıldığı aksine ergenlerin ve gençlerin dine saygılı ve inançlı oldukları ve ilgi duydukları, dini pratikleri katılım gösterdikleri görülmüştür (Akt: Solmaz & Şahin, 2012). Tüm bunlara ek olarak bireyin gelişim basamağı da göz önünde bulundurulursa kişiliğin, yetiştirme ve yetiştirilme tarzının, duygusal ve sosyal olgunluk açısından yaşadığı değişikliklerin de dini duygu ve düşüncelerin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Dini duyguların şekillenmesinde etkili olan bir diğer unsur bireylerin yaşadıkları yerle açıklayabiliriz. Özellikle sanayileşmenin ve kentleşmenin artışı, teknolojinin gelişimiyle birlikte toplumsal yapının değişimi her geçen gün hissedilmektedir. Bu değişiklikler sadece toplumsal yapıda değil dini inanç ve pratiklerde de kendini hissettirmektedir. Bireylerin kırsal veya kentsel yerleşimlerin belirleyiciliği diğer sosyo-kültürel etkinliklerinde olduğu gibi dini yaşantılarında da etkili olabilmektedir. Simmel'in (2009) metropollerde yaşayan bireylerin metropol hayatının getirdiği yalnızlık duygusu ile ilişkilendirdiği 'bıkkın tavır' kavramını Ünver Günay'ın Erzurum ve civar köylerindeki dini yaşayışın sosyo-kültürel bağlamda ele aldığı *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat* çalışmasında da görülmektedir. Günay'ın bu çalışmasında (Günay,1979), kırsal kesimde yaşayan bireylerde dini uygulamaların yerine getirilme sıklığı kentlerde yaşayanlara oranla daha yüksek görülmüştür. Günay kırdan kente göç etmiş bireylerde kentte oturma süreleri arttıkça ibadetlerinde bir azalma fakat buna karşın kentte yaşayan bireylerin nafile namaz, oruç gibi ibadetlere ilişkin ilginin daha fazla olduğunu tespit etmiştir (Günay, 1979). Buna karşın Kavun (2016:124); il merkezinde hayatını geçirmiş olan ergenlerin ilçe merkezinde hayatını geçirmiş olan ergenlere göre daha yüksek dindarlık puanı aldığını, Nalbant (2010:80) ise çalışmasında beldeden gelenlerin ilçe, köy ve illerde yaşayan bireylere göre daha az dindarlığın görüldüğünü tespit etmiştir.

4. Sonuç

Duygular insan hayatının her anında etkili olan, davranışlarına yön veren ve şekillendiren vazgeçilmez bir unsurdur. Birey, toplumsal ve bireysel yaşamında duygularıyla hareket etmekte ve bunları somut olarak ortaya koymaktadır. Duygulara yönelik birçok çalışmanın varlığı görülse de sosyoloji literatüründe bu alanın yeni yeni ortaya çıkmaya başlamasıyla duygular, sosyoloji biliminde bir alan olarak görülmeye başlanmıştır. Duygu çalışmalarına sosyoloji perspektifinden ele alınan çalışmalara bakıldığında göç, sinema, moda ve kültür, toplumsal hareketler gibi çeşitli temalarla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. İnsan hayatına yön veren inanç ve ibadet gibi değerleri barındıran din temelli çalışmalarda da duyguların uzun yıllar göz ardı edildiğini görülmektedir. Özellikle psikoloji, din psikolojisi gibi bilim dallarında din temelli çalışmalarda duyguların varlığı görülmektedir. Fakat dini değer ve dini duygu çalışmalarına gerek sosyoloji literatüründe gerekse de din sosyolojisi bilim dalı altındaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Duyguları din duygusu temel alarak ele alan çalışmaların büyük çoğunluğunu İlahiyat- İslami İlimler Fakültelerinin Din Sosyolojisi anabilim dalları altında çalışma evreni olarak çoğunluğun gençler üzerine ele alınan çalışmaların varlığı görülmektedir. Tüm bu çalışmalarda gençlik çalışmaları altında ve din ilişkisi dindarlık, dini değer- din algısı biçimleri moda, sosyal medya gibi konular açısından ele alınarak sosyo-demografik değişkenlerle ilişkilendirilmektedir. Fakat dindarlık, dini değer, dini algı gibi konuların duygular sosyolojisi bağlamında ele alınan çalışmaların varlığı yok denilecek kadar azdır. Bu bakımdan duyguların, kısıtlı çerçevede ele alınması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu çalışmada literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak dini değer ve yönelimler, din duygusu ve bunu şekillendiren etmenler duygular sosyolojisi bağlamında ele alınarak alana katkı sağlanması amaçlanmıştır. Dini duygu ve davranışların oluşumunda kişinin içkin inanışının yanında birtakım faktörlerin de etkili olduğu literatürdeki çalışmalarla desteklenmiştir. Bireyin dini inancının oluşum ve şekillenme aşamasında aile, sosyal çevre, yaşanan yer gibi faktörler etkiliyken bu süreç

içerisinde sosyokültürel ve psiko-sosyal etkenlere bağlı olarak beslendiği duygu durumları da kişinin dini duygularının şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmed, S. (2004). *Duyguların Kültürel Politikası*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Aktay, Y., & Köktaş, M. E. (2007). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Albayrak, A. (1995). Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği. *Yüksek Lisans Tezi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Averill, J. (1980). A Constructivist View of Emotion. J. Averill içinde, *Emotion: Theory, Research and Experience* (Cilt 1, s. 305-339). New York: New York Academic.
- Bahadır, A. (2002). Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler. H. Hökelekli içinde, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (s. 302). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Akışkan Korku*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayhan, V. (2022). Gözetim Toplumu ve Duygular Sosyolojisi: Y ve Z Kuşağı Gençliğinin Duygularını sergiledikleri Permormans Sahnesi Olarak Sosyal Medya. İ. Yücedağ, & İ. Yücedağ (Dü.) içinde, *Duygular Sosyolojisi-Sosyolojide Duyguların İzini Sürmek* (s. 190). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Beyaz, R., & Kaldık, B. (2018). Üniversite Gençliğinde Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), s. 622-632.
- Bovet, P. (1958). *Din duygusu ve çocuk psikolojisi*. (S. Odabaş, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Can, İ. (2015). *Türkiye'de Siyasal Güven Liderler, Kurumlar ve Süreçler*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Chodorow, N. J. (1999). *Duyguların Gücü Psikanalizde, Cinsiyette ve Kültürde Kişisel Anlam*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cizreli, B., & Üstün, A. (2022). Georg Simmel'de Duyguların Teorik Analizi. A. Z. Sağıroğlu (Dü.) içinde, *Sosyoloji Divanı: Duygular Sosyolojisi* (s. 69-85). Çizgi Kitabevi.
- Denzin, N. (2009). *On Understanding Emotion*. New Brunswick: NJ: Transaction Publishers.
- Denzin, N. K. (2009). *On Understanding Emotion*. California: Transaction Publishers.
- DİB. (2019, Kasım 28). *Diyanet İşleri Başkanlığı*. Nisan 26, 2024 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, "6. Din Şûrası" Kararlarını Açıkladı: <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/26146/diyanet-isleri-baskani-erbas-6-din-srasi-kararlarini-acikladi> adresinden alındı
- Dokur, A. S. (2019). Yetişkinlik Dönemi Kişilerarası Güven ve Dindarlık İlişkisinin Psikolojik Tahlili (Osmaniye Örneğinde). *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İşbölümü*. İstanbul : Cem Yayınevi.
- Ertit, V. (2020). Sosyolojinin Kurucu Fikirlerinde Din. *Akademik Hassasiyetler*, s. 1-35.
- Fromm, E. (1985). *Sevme Sanatı Bir Eylem Olarak Sevmek*. İstanbul: Say Yayınları.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Furseth, I., & Pal, R. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (Ç. İhsan, & A. Halil, Çev.) Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gönç Şavran, T., Güneş, F., Suğur, S., & Güllüoğlu, F. (2018). *Klasik Sosyoloji Tarihi*. (S. Suğur, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Güler, Ö. (2007). Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu (Yetişkin Örneklem). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Ü. (1979). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı .
- Günay, Ü. (1998). Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(5).
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hacıkeleşoğlu, H. (2020). Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Heise, D. (1979). *Understanding events: Affect and the construction of social action*. Cambridge: Understanding events: Affect and the construction of social action.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart Commercialization of Human Feeling*. Amerika: University of California Press.
- Hökelekli, H. (2009). *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Işıkdogan, D. (2022). Din ve Eğitim Bağlamında Bir Değer Olarak İnsanda Güven Duygusu. *Dicle İlahiyat Dergisi*, 15(1), s. 14-32.
- James, W. (1884). What is an Emotion. *Mind*, 9(34), s. 188-205.
- Kalyoncu, H. (2012). *Mutluluk İçin Duygu Eğitimi*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Karadeniz, S. (2023). Uluslararası Göçmenlerin Varoluş Mücadelesinin Duygular sosyolojisi Yönünden İncelenmesi: Zonguldak'ta Afgan ve Irak Kökenli Göçmenlerin Duygu Deneyimleri. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kavun, Y. (2016). Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kemper, T. (1978). Toward a Sociology of Emotions. *The American Sociologist*, 13(1), s. 30-41.
- Kımtar, N. (2015). İlgili Anne-Baba Tutumları ve Dindarlık: Üniversiteli Gençler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma. *Bilimname Düşünce Platformu*, 2, s. 109-140.
- Kımtar, N. (2015). İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 18(46), 9-44.
- Koç, M. (2018). Psikolojik ve Pedago-sosyo-Teolojik Açıdan Güven: Din ve Değerler Psikolojisi Perspektifinden Analizler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(33), s. 1-38.
- Koçak, A., & Kayıklık, H. (2019). Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dini Duygular. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 685-713.
- Konstan, D. (2006). *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*. University of Toronto Press.
- Köse, A. (2012). *Neden İslam'ı Seçiyorlar?* İstanbul: İz Yayıncılık.
- Köse, A., & Ali, A. (2013). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kurnaz, M., & Şentürk, H. (2023). İlk Yetişkinlik Döneminde Dini Yönelim ve Mutluluk İlişkisi: Isparta Örnekleme. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, s. 9-42.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), s. 1-26.
- Lupton, D. (2002). *Duygusal Yaşantı*. (M. Cemal, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Din Üzerine*. (K. Güvenç, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Mazman, İ. (2015). Weber ve Din Sosyolojisi. C. Özyurt, A. Zorlu, & İ. Mazman içinde, *Sosyal Teoride Din*. Ankara: Hece Yayınları.
- Mestrovic, S. G. (1999). *Duyguötesi Toplum*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Meydan, H., & Aydın, S. (2020). Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), s. 299-323.
- Moss, J. (2017). Mutluluk, Negatif Duyguların Olmaması Değildir. H. D. Serisi içinde, *Duygusal Zeka Mutluluk* (s. 15). Harvard Business School Publishing Corporation.
- Nalbant, H. (2010). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık İle Başarı Algısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (MAKÜ Örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Odabaşı, F. (2001). Türk Toplumunda Müzik ve Eğlence Anlayışı ile Din Duygusu Arasındaki İlişki: İstanbul Örneği. *Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbası.
- Özçelik, B. (2023). Pozitif Psikoloji Bağlamında Üniversite Öğrencilerinde Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, L., Meral, İ. G., & Yılmaz, S. S. (2017). Lisans Öğrencilerinin Mutluluk ve Dindarlık İlişkisi: Kırıkkale Üniversitesi Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 23-39.

- Peck, M. S. (1992). *Az Seçilen Yol, Sevginin, Geleneksel Değerlerin ve Ruhsal Tekamülün Psikolojisine Yeni Bir Bakış*. (R. Özer, Çev.) İstanbul: Akaşa Yayınları.
- Pisdil, E. (2024). Din Sosyolojisini Kurmak: Marx, Durkheim ve Weber'in Yaklaşımları Üzerine Yeniden Düşünmek. *Pesa International Journal of Social Studies*, 10(1).
- Riss, O., & Linda, W. (2010). *A Sociology of Religious Emotion*. New York: Oxford University Press.
- Roche, P. Q. (1998). Sevginin Anlamları. A. Krich içinde, *Aşkın Anatomisi* (M. Harmancı, Çev.). Say Yayınları.
- Scheff, T. J. (1997). *Emotions, The Social Bond and Human Reality, Part/Whole Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Scherer, K. R. (2005). What Are Emotions? And How Can They Be Measured? *Social Science Information*, 44(4), s. 695-729. doi:10.1177/0539018405058216
- Sertkaya, N. (2017). Güvenin Yeni Dini İmkanları:Güven ve Dindarlık Üzerine Bir İnceleme. *Yüksek Lisans Tezi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Sevinç, K. (2017). *İnançsızlık Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Shilling, C. (2002). The Two Traditions in the Sociology of Emotions. *The Sociological Review*, 50(S2), s. 10-32. doi:10.1111/j.1467-954X.2002.tb03589.x
- Sillick, J. W., Stevens, A., & Catchart, S. (2016). Religiosity and Happiness: A Comparison of the Happiness Levels between the Religious and the Nonreligious. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 115-127.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Smith, T. W. (2018). *Duygular Sözlüğü Acımadan Zevklenmeye*. (H. Şirin, Çev.) Kolektif Kitap.
- Solmaz, B., & Şahin, A. (2012). Ergenlelerde Dindarlık ve Sosyal Benlik. *Marife*, 145-158.
- Solomon, R. C. (2016). *Duygulara Sadakat*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Solomon, R. C. (2016). *Duygulara Sadakat*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Sorokin, P. (1998). Özgeci Sevgi. A. Krich içinde, *Aşkın Anatomisi* (M. Harmancı, Çev.). Say Yayınları.
- Stolzenberg, M. R., Loy, M. B., & J. Waite, L. (1995, Şubat). Religious Participation in Early Adulthood: Age and Family Life Cycle Effects on Church. *American Sociological Review*, 60(1), s. 256-257.
- Şerefli, İ. (2008). 30-40 Yaşlar Arası Kişilerde İnanç-Korku İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tecim, E. (2011). Sosyal Güven Oluşumunda Dinin Etkisi. *Doktora Tezi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thoits, A. P. (1989). The Sociology of Emotions. *Annual Review of Sociology*, 15, s. 317-342.
- Türker, R. N. (2019). Savaş Mağduru Sığınmacı Çocuklarda Hayat ve Tanrı Algısı:"7-12 Yaş Arası Suriyeli Çocuklar". *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üçer, M. B. (2020). Orta Sınıfın Utancı: Duygu Sosyolojisi Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Toplumsal Değişme. *Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Weber, M. (1985). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. İstanbul: Hil Yayın.
- Weber, M. (2023). *Ekonomi ve Toplum*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Runik Kitap.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Yıldız, H., & Sevinç, M. (2023). Dini Duyguların Sosyolojisi Bağlamında Ramazan Konserlerine Bir Bakış. *Turkish Academic Research*, 8(3), s. 1114-1139.
- Yücedağ, İ. (2023). *Durkheim ve Weber'de Duygu Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Yazar Bilgileri
Author(s)

Doç. Dr.
Aziz ŞEKER
Amasya Üniversitesi Rektörlüğü,
shuaziz@gmail.com
ORCID:0000-0001-5634-0221

Künye Bilgisi

Bauman, Z. (2022). *Akışkan hayat*. (Çev. A. E. Pilgir) İstanbul: Ayrıntı.

Imprint Information

Bauman, Z. (2022). *Liquid life*. (Trns. A. E. Pilgir) İstanbul: Ayrıntı.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi /Received
13.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted
16.06.2025

Anahtar Kelimeler / Keywords

Sosyoloji / Sociology
Kültür/Culture
Küreselleşme / Globalisation
Akışkan Hayat/ Liquid life
Eğitim / Education

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Şeker, A. (2025). *Akışkan hayat-Liquid life*. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 4(1), pp. 69-72.

DOI

DOI bulunmamaktadır.

Akışkan Hayat

Sosyal bilim dünyasında Bauman'ın en önemli entelektüel niteliği, küresel sosyal problemlerin çözümü noktasında yaptığı tartışmalar ve ürettiği çözüm odaklı yanıtlardır. Bu onun sosyal düzene, uyuma, dengeye ve yerleşikliğe hizmet eden yerine göre tek tipleştirici, ideolojik araçsal kullanışlığı ön planda tutulan geleneksel sosyolojinin eleştirel ve özgürleştirici yanını geliştiren bir sosyolog olarak kabul edilmesini beraberinde getirir. *Akışkan Hayat* da bu anlamda ele alınabilecek bir yapıttır. Bauman, kitabında günümüz toplumlarının yaşadığı baş döndürücü hızı, insan ilişkilerindeki değişimi, kırılganlığı, korkuyu, kaygıyı, belirsizliği, küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni piyasa dinamiklerinin ve sosyal ilişkilerinin beslediği tüketim çılgınlığını birbiriyle iç içe geçmiş olan “akışkan yaşam” ve “akışkan modernlik” açısından inceliyor.

Akışkan modernlik kavramıyla Bauman, toplum üyelerinin hızla değişen koşullara davranışlarını uyarlayarak yetiştirme becerilerinin gerilerde kaldığı bir hayat ve toplum gerçekliğini ifade eder. Akışkan bir toplumda başarı kalıcı değildir. Hız, özgürlük ve güven belirleyicidir. Geçmişten gelen deneyimlerin ve geleneklerin bir önemi yoktur artık! Yaşanılanlar, deneyimi dışladığı için atasözleriyle de pekiştirilemez. Dolayısıyla akışkan modern toplumda, “akışkan yaşam sürekli belirsiz koşullarda yaşanan kararsız, riskli bir hayattır. Böyle bir hayata musallat olan en acil ve inatçı kaygılar, uyurken yakalanma, hızla akıp giden olaylara yetişememe, arkada bırakılma, ‘kullanım’ tarihlerini gözden kaçırma, artık arzulanmayan nesneleri üzerine yük etme, değişim düğmesine basılacak veya dönüşü olmayan noktaya varmadan önce rotayı değiştirecek ânı ıskalama korkularıdır” (s. 8). Söz konusu korkular antropolojinin bizlere atalarımızdan miras bıraktığı geleneklerle, bilinen ve sosyal-kültürel deneyimle üstesinden gelinebilecek korkular değildir. Tahayyül sınırlarımızı zorlayan kararlılığımızı, irademizi ve inatçılığımızı işlevsizleştiren “toplum” bilincimizi parçalayan hız ve değişimin getirdiği, günün koşullarına uyum sağlayamazsak yok olabiliriz türünden, başka bir ifadeyle güncellenen yeni soluğu ensemizde korkulardır.

Akışkan modern toplumda hız, belirsizlik, değişim, “yaratıcı yıkım”, sürekli yenilik, istikrarsızlık, tüketim ve “atık imha endüstrisi” toplumun geleceğini belirleyen akışkan yaşam ekonomisinin özünü adeta oluşturmaktadır. Diğer yandan akışkan modern toplumda vuku bulan akışkan yaşamda, “kazanma olasılığı yüksek olanlar, küresel güç piramidinin zirvesine yakın olan, mekânın önemli olmadığı, mesafenin bir sorun teşkil etmediği, birden fazla yeri ev bellemiş ama tek ve sabit bir evlerinin olmadığı insanlardır” (s. 10).

Bauman, günümüz akışkan modern toplumunun özelliklerini dile getirirken, yaşanan sosyal sorunlarla mücadelede şimdiki ulus devletinin çaresiz kalacağına vurgu yapar. Geçmiş birikimlerle yeni sorunların çözümünün olanaksız olduğu ve eşitsizliklerle dönen akışkan modern dünyada en az zorluk yaşayan toplumsal grupları ise “çağımızın milyonlarca *sans papiers*’i (evraksızlar), devletsizler, mülteciler, sürgünler, sığınmacılar veya ekmek su peşinde koşanlar” oluşturmaktadır (s. 14). Bunların arasına Bauman, “spiritüel lümben-proletarya”yı da dahil ediyor. Sosyolojik anlamda bu kavram ile mevcut zamanı yaşayan, hayatta kalarak tatmin olmaya çalışanları, mülkü olmadıkları için dünyanın tadını özgürce çıkarırları ve dünya mirasından yoksun bırakılmış olanları tanımlıyor.

Bauman'ın değerlendirmesiyle akışkan yaşamdan anlaşılan şey, hayatı tüketirken dünyayı tüm canlı ve cansız parçalarıyla tüketim nesnelerine dönüştürmektir. Bu sebeple akışkan modern dünyada sadakat yok! “Sadakat gurur değil utanç kaynağıdır.” Tüketim, değerlendirmede tek ölçüttür. Öte yandan *atık bir tüketici* olmamak için günlük sosyal medya aracılığıyla durmaksızın pompalanan kendimize özgü kılındığını düşündüğümüz tüketim maddelerini alırken bir anda “tüketim nesnesi olmaktan kurtulamadığımızı görürüz. Piyasanın belirlediği koşullar, tüketimi tetiklerken akışkan yaşam, insanın kendisini sürekli irdelemesi, eleştirmesi ve tenkit etmesi olarak davranışına dönüşür. Akışkan yaşam kişinin kendisine duyduğu hoşnutsuzluktan beslenir (s. 17-19).

Akışkan yaşamın mantığına uygun hareket edenler için ortak yaşamın kaygıları anlamsızdır. Akışkan hayatın toplumunda, iyi bir toplum olmanın gayretleri askıya alınmıştır. Ortak yaşam temelinde sosyal reformlar yapmanın anlamı ortadan kaldırılmıştır. Her şeyin gelip kilitlendiği nokta, bireysel yaşamlar ve *benmerkezci yaşam politikalarıdır*. Eğitimciler bile bu süreçte en çok eleştirdikleri ancak değiştiremedikleri bir sosyal sistemin bekası için istemeden de olsa çaba harcarlar. Bauman'ın çok yerinde yorumuyla, demokratik bir toplum adına “toplumu suçlu hissettiren” ve insanın vicdanına dokunarak “onu heyecanlandıran” bir eğitim olmadan eğitimin kaderini belirleyecek olanlar akışkan modern toplumda akışkan yaşamın öğeleri olacaktır.

Akışkan modern dünyada dönüşen birey, toplumun üyesi olmakla birlikte yalnızdır. Riesman'ın (1950) deyiimiyle “yalnız kalabalıktır/Lonely crowd.”¹ Birey adeta kuşatılmıştır. Diğerlerine benzemeyen, kendisine benzeyen, diğerleri gibi

¹Yalnız kalabalık ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Riesman, D. (1950). *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*. New Haven: Yale University Press. Türkiye’de de Türk Dil Kurumu 2024 yılının kelimesini “kalabalık yalnızlık” olarak açıkladı. Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi’nin iş birliğiyle, alanında uzman isimlerden oluşan Değerlendirme Kurulu tarafından belirlenen 7 kelime/kavram Türk Dil Kurumu internet sitesinde halk oylamasına sunulmuştur. Oylamaya değer bulunan kelimeler “kalabalık yalnızlık”, “merhamet”, “yabancılaşma”, “algoritma”, “yozlaşma”, “yapay zekâ” ve “dijital yorgunluk” olarak belirlenmişti. Yaklaşık 1 milyon kişinin katıldığı halk oylamasında “2024 Yılının Kelimesi/Kavramı” olarak “kalabalık yalnızlık” kavramının seçildiği açıklandı. Değerlendirme Kurulunun “kalabalık yalnızlık” kavramı ile ilgili gerekçesi ise şöyle oldu: “2024 yılında, insanların kalabalıklar içinde yalnız hissettiklerini gösteren araştırmaların sayısında artış olduğu görülmektedir. Araştırmalar, sosyal medya ve dijital teknolojilerin kullanımının artmasıyla insanların kendilerini daha yalnız

olmayanların oluşturduğu toplum bile bir kriz yaşıyor. Bu toplumsal dönüşüm sürecinde Bauman, ben bir bireyim cümlesini her şeyden önce, “erdemlerimden ve kusurlarımdan sadece ben sorumluyum, ilkinden faydalananak, ikincisinden de pişmanlık duyup düzelterek ilk kişi benim demektir” (s. 31) olarak değerlendirmektedir.

Bireyin hatta toplumların 21. yüzyılda gelmiş oldukları yer pusulasız olmalarıdır. Pusulası olmayan bir geminin açık denizlerde sürüklenecek yeri, hayali olanlar tayin edecektir. Pusulasız bir toplumda hukuken bir birey olanların yaşama olanaklarına erişme konusunda büyük sorunlar yaşadığı ortadadır. Dahası Bauman’ın son çalışmalarında sıklıkla dikkat çektiği şey, yüzer gezer bireyler ve aidiyetsiz grupların alabildiğine çoğalmasındır. Öyle ki, küresel altınıftakiler, evsizler, mülksüzler, yurtlarını terk edenlerin genel bir ifadeyle bu “yasadışı” insan kitlelerinin polis nezaretinde kentlerin uç noktalarında yaşama tutunuşlarını konu edinen medya, bizim oluşturduğumuz yelpazenin bir ucuna eş duyulmamış zenginlikleri yığarken, diğer ucuna tarifi imkânsız yoksulluklarla aşağılanmaları boca eden, herkeste korkuya ve dehşet verici hislere sebep olan küresel serbest ticaretin ve ekonomik ilerlemenin birer döküntüsü, atığı ve ıskartalarını sıralar (s. 34).

Çağımızda eşitsizlikler ve ekolojik krizler derinleşip yaygınlaşırken bireylerin meydana getirdiği toplumda herkes diskalifiye olmamak amacıyla tüketime odaklanır. Bilhassa bireyselleşmiş bir toplum çerçevesinde gezegende yaşayan her bir bireyin fırsatlarını eşitlemek de ihtimal dışıdır Ne yazık ki, bireyin eşitsizliğini açığa vuran tek ölçüt tüketimciliğin zaferiyle ilişkilidir (s. 39). 21. yüzyılda yeryüzünde yaşayan insanların ortak bir refah düzeyinde buluşması olanaksız gibi görünüyor. Herkes için arzu edilen, onurlu ve mutlu bir yaşamdır. Ancak, “onurlu bir yaşam veya tatminkâr bir beşerî hayatı, içinde hem özgürlüğün hem de güvenliğin olduğu bir karışım olmadan tahayyül etmek imkânsızken, iki değer arasında tamamen tatmin edici bir denge nadiren yakalanır” (s. 51). Nitekim bu konuyu kategorize ederken ya da tartışırken eşitsizliklerin şartlarını küresel seçkinlerin ideolojilerinin hiç kuşkusuz kurguladıklarını unutmamak gerekir.

Akışkan modern düzende şöhret ve tanınırlığın değişimine değinen, dahası “*de jure bireysellik*”ten “*de facto bireysellik*” sarmalına sürüklenen bireyin açmazlarıyla okuru yüzleştiren Bauman, kültür teriminin ortaya çıkışını da tartışmaya açar. Şöhret ve tanınırlığın süreklilikten yoksun olduğu akışkan modern düzende kültür idare edilemez bir duruma gelmiştir. Bauman tarafından kültür, deyim yerindeyse hasarı ve ele avuca sığmayan şey olarak nitelendirilirken karşı karşıya kaldığı riskin yani talihsizliğin idare edilip edilmeyeceği bir çıkmaz haline gelmiştir. Her iki koşulda da hasar almak olasılığı yüksektir. Bu bir paradokstur belki ama kültürlerin var olabilmeleri için de ortak bir yaşam formunu yönetimle geliştirmek zorundadırlar. Bauman’ın yerinde saptamasıyla “kültür, tüketici piyasalarının zaferi karşısında yaşanan ilk ‘tali kayıplar’ karşısında, yani sürekliliğin, kalıcılığın ve sonsuzluğun yok olması karşısında varlığını sürdürebilecek mi? Bu soruya verilecek yanıt basitçe bilmiyoruz şeklindedir” (s. 81). Bauman’ın işaret ettiği gibi kültür imgesi değişiyor, son tahlilde “akışkan modern kültür, artık tarihçilerin ve etnografların raporlarında kayda geçirdikleri türden kültürler gibi öğrenmeye ve biriktirmeye dönük bir kültür olma ihtiyacı duymamaktadır. Aksine bağlantısızlığın, süreksizliğin ve unutmanın kültürü gibidir” (s. 84).

Bauman, klasik kültür algısının değiştiği bir süreçte kişisel güvenlik konusunun bütün pazarlama stratejilerinin esas satış noktası ve en önemli vaat haline geldiğinin altını çiziyor. Pandora’nın kutusuna sığınmak yahut korku, güvenlik ve kent şeklinde dikkat çektiği eleştirisinde güvenlikle ilişkili olarak küreselleşmenin etkilerinin yoğun hissedildiği bölgelerde kentlerin, kırsal yaşamdan göç edenlerin adeta barınma merkezi haline dönüştüğünü belirtir. Güvensizlik, sosyal tehlikeler ve risklere karşı açtığımız savaş artık kentlerin içinde verilmektedir (s. 98).

Yabancıların giderek çoğaldığı kentler, yakın zamanda önemli sosyal problemlerin kaynağı haline gelecektir. Buna karşın güvensizliğin, belirsizliğin ve korkuyu beslediği kent ortamlarında kamusal alanın yeniden inşası, çevre-insan etkileşimini, güvenliği, yaşam niteliğini ve neşeyi içine alan kentlerin planlanması gelecek kuşaklar açısından bir umut kapısı aralayabilir. Doğrusunu söylemek gerekirse denklem çok basit: Sosyal problemler ancak uygulanabilir ve etkili kamusal politikalarla çözümlenebilir. Hal böyle iken akışkan modern toplumda tüketicilerin kalıcılığı tatminsizliği konusunda neler düşünüyor Bauman? Buna bakalım. Tüketime endekslı ekonomilerde tüketim toplumu, insanların arzularının tatmin edilmemesi üzerine kurulu biçimde işler. Tatminsizliği kalıcılaştıran tüketim toplumunda, *tüketimci sendromun* koşulladığı başka bir ifadeyle, “her ihtiyacı/arzu/gereksinimi, yeni ihtiyaçlar/arzular/gereksinimler yaratacak şekilde tatmin etmek” temel önceliktir (s. 107). Buradan hareketle tüketim toplumu kendi sosyal psikolojisini; sürekli arzu uyandırma, endişe, bağımlılık, duygusal ikilemlerle dayatırken “akışkan, hızla akan ve öngörülemez bir düzen içinde, kalıcı ve güvenilir dostluklara, karşılıklı güvene her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu da duyumsatır (s. 141).

Toplumsal düzende yaşanan baş döndürücü değişimlerle hızlı öğrenme ve hızlı unutmaya becerisinin mutluluk kazandığı, insanların cehaletini ve enayiliğini istismar etmenin hızlı ve garanti getiriler vaat ettiği bir dönemi yaşıyoruz (s. 156). İşte bu dönemde Bauman’ın ifadesiyle, bataklıklarda yürümeyi öğrenebileceğiz mi? Eğitim yol gösterici olabilir mi? Sosyolojik jargonla eğitim toplumsal bir kurumdur. Eğitim olgusu daha sonraları ise giderek ilgi uyandıran eğitimle ilişkili olarak yaşam boyu eğitim ve yaşam boyu öğrenme kavramları, katı modern çağdan akışkan modern dünyanın koşullarına kararlı bir geçiş yapabildi mi? Akışkan hayatın çelişkilerini ve beklentilerini ne düzeyde karşılayabilmektedir? Evet, cahilliğin üretildiği, piyasaların sosyal yaşamlara kusursuzca dokunduğu, sürekli seçim

hissetmeye başladıklarını göstermektedir. Sosyal medya ortamında takipçi, beğeni sayılarının önem kazanması, sözde ‘kalabalık’ bir ortam oluşturulması yalnızlık hissine çözüm gibi algılsa da yalnızlık hissini artıran bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Dijital dünyanın gelip geçici ilişkiler önermesi, yalnızlık hissini derinleştirmektedir. Diğer yandan hayatın giderek artan hızı, artan insan hareketliliğiyle birlikte toplumsal bağların zayıflamasıyla bağ kurmakta zorlanan bireyler, kendilerini kalabalıklar içinde yalnız hissetmektedirler” (https://tdk.gov.tr/ erişim tarihi: Aralık 2024).

yapmak ve tüketmek zorunda hisseden insanların bu dünyada eğitimin geleceğini nasıl gördüğü sorunu ancak hesapta olmayan toplumsal taahhütlerle ve bireysel beklentilerin hesaba katılmasıyla yurttaşlık sorumluluğu düzleminde çözümlenebilecektir. Kuşkusuz eğitim de akışkan modern dünyada beceri, özgüven, başarıma umudu ve hedeflere ulaşmayı sağlayacak donanımda olmalıdır. Bu süreçteki en önemli ayrıntı, özellikle Bauman'ın ısrarla üzerinde durduğu gibi yurttaşlık eğitimine duyulan ihtiyacın karşılanması gerektiğidir. Reel bir yurttaşlık eğitimi elbette eleştirel etiği işlevsel kılmakla kalmayacak insan ve doğa sevgisini çevre etiği bağlamında da güçlü kılacaktır.²

Akışkan hayatın kaotik koşullarını kritik ederken Bauman, Arent ve Adorno'yu tekrar anımsamak gerektiğini dile getirir. Böylece bir kez daha *karanlık zamanlarda düşünmenin* öneminin altını çizer. Özellikle özgürlüğün ve güvenliğin yaratıcı bir şekilde dengede yürüdüğü, yabancılaşmanın değil umudun sürekliliğini ve adaletsizlikler karşısında güçlüklerin aşılabileceğine, toplumsal sonuçlarıyla bir felsefenin pratiğe dökülmesi gerektiğine olan inancını paylaşır. Şu da var ki, modern bireyin yaşadığı sorunların rasyonel çözümü, akışkan hayatın süreklilik kazanmadığı dönemde sosyal devletin yetkisindeydi. Bauman'ın tespitiyle: “Modern ulus-devletin uzun ama sonunda zafere ulaşmış ilerleyişine damga vuran şey, o âna dek üzerine sınır konmamış kâr yapma özgürlüğüne sınırlar koyan, ‘sosyal devletin’ kurulmasıyla yani kategorik talihsizliklere karşı bireylere kolektif bir güvencenin sağlanmasıyla zirveye çıkmış fabrika senetleriydi. Ancak modern tarihin bu sayfası artık kapanmıştır” (s. 190). Eşitsizliklerin yarattığı sorunlar dahil, toplumu ilgilendiren her şey sermayenin koyduğu kurallar çerçevesinde sınırlar ötesi bir alanda olup bitmektedir. Küreselleşmenin ekonomik-sosyal çıktılarını bunlara eklersek, Bauman'ın meseleye yaklaşımıyla günümüz piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı sorunları klasik ulus-devlet yöntemiyle çözmek imkânsız gibi görünmektedir. Adorno'nun “geçmişe ait umutların kurtarılması” tezinden bahisle, toplumsal eşitsizliklerle örülü güvensizlik ve belirsizlik ortamında, kamusal ve toplumsal ütopyaların öldüğü bir gezegende Bauman açık bir şekilde şunu savunur: “Eskiden olduğu gibi birbiriyle hiç uyuşmayan ama eşit derecede öneme sahip iki şey yani insani toplumun *sine qua non* koşulları olmuş özgürlük ve güvenlik arasında kabul edilebilir bir denge tutturma umudu bu yeni düşünme çabasının merkezinde olmalıdır” (s. 193).

Bauman, *Akışkan Hayat*'ta yer alan yukarıda genel hatlarıyla birbiriyle ilintili bir şekilde işlenen “Kuşatılmış Birey”, “Şehitten Kahramana ve Kahramandan Şöhretliye”, “Kültür: Haşarı ve Ele Avuca Sığmayan Şey”, “Pandora'nın Kutusuna Sığınmak yahut Korku, Güvenlik ve Kent”, “Akışkan Modern Toplumda Tüketiciler”, “Bataklarda Yürümeyi Öğrenmek” ile “Karanlık Zamanlarda Düşünmek (Arendt ve Adorno'ya Tekrar Bakmak)” isimli birbiriyle ilintili bölümlerde, özetle akışkan modern düzende süren akışkan bir hayatta hangi tercihi yaparsak yapalım, başımızın belaya gireceğini bizlere fısıldarken toplum bireylerinin doğal habitatlarına döndüğü tüketim yerlerinde, piyasanın baştan çıkarıcılığı karşısında önlemlerimizi bir şekilde almamız gerektiğini ileri sürer. Aksi takdirde temel toplumsal kurumların istikrarsızlaştığı bir gezegenin en büyük tutkusu belki de tüketicilerin tutkularıyla ayakta kalmaya devam etmek olacaktır. Uzun sözün kısası, bu durumdan birey ve toplum gelecekte hasar görecektir. Burada bir başvuru noktası olarak Bauman'ın özlem duyduğu çözüm yolu ise ötekinin etiğine karşı sorumluluk duyacak, “daha kapsayıcı, hoşgörülü ve demokratik” bir toplum modelidir. Dahası akışkan modern düzende “imal edilmiş belirsizlik” hâkimiyetinin en büyük aracı iken Habermas'ın ileri sürdüğü “küresel piyasalara yetişecek bir siyasetin” geliştirilerek (s. 161-196) yeni ve küresel bir kamusal alanın yeniden inşası dışında mantıklı bir seçenek görülmemektedir.

Kaynaklar / References

Bauman, Z. (2022). *Akışkan Hayat*. (Çev. A. E. Pilgir) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

²21. Yüzyılda ekoloji, çevre etiği, ekolojik kriz, çevresel sorunlar, çevre eğitimi, iklim değişikliği ve ekoyazın gibi konularda daha detaylı bilgi için bkz: Gülersoy, A.E., Kaya, G., ve Şeker, A. (2024). (Ed.). *Cumhuriyetin 100. yılında çevre ve toplum. Endişe de var, umut da*. Ankara: Eğitim Yayınevi.